

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİL BİLİM ANABİLİM DALI**

**TÜRKÇE VE KIRGIZCADA EYLEMLERİN ÜYE
YAPISINA İLİŞKİN BİR KARŞILAŞTIRMA**

Yüksek Lisans Tezi

Rakhat ABDİEVA

Tez Danışmanı: Y. Doç. Dr. Selçuk İŞSEVER

Ankara-2009

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİL BİLİM ANABİLİM DALI**

**TÜRKÇE VE KIRGIZCADA EYLEMLERİN ÜYE
YAPISINA İLİŞKİN BİR KARŞILAŞTIRMA**

Yüksek Lisans Tezi

Rakhat ABDİEVA

Tez Danışmanı: Y. Doç. Dr. Selçuk İŞSEVER

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİL BİLİM ANABİLİM DALI

**TÜRKÇE VE KIRGIZCADA EYLEMLERİN ÜYE
YAPISINA İLİŞKİN BİR KARŞILAŞTIRMA**

Yüksek Lisans Tezi

Rakhat ABDİEVA

Tez Danışmanı: Y. Doç. Dr. Selçuk İŞSEVER

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
Doç. Dr. Özgür Aydın
Yrd. Doç. Dr. Filiz Kılıç
Yrd. Doç. Dr. Selçuk İşsever
.....

.....
Theray
Filiz Kılıç
Selçuk İşsever
.....

Tez Sınavı Tarihi ..19.10.2009

ÖNSÖZ

Eylemlerin üye yapısı ile ilgili araştırmalarda Chomsky (1981) ile başlayan İlkeler ve Değiştirgenler Kuramının (İDK) altkuramlarından biri olan Rol Kuramı çerçevesinde yapılmış incelemelere büyük ölçüde yer verildiğini görmek mümkündür. Bu çalışmalarda eylemlerin üye yapısı ile ilgili özellikleri, başka bir deyişle bu açıdan sergiledikleri davranışları Rol Kuramının temel belirlemeleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Eylemin üyelerinin yüklendikleri anlambilimsel veya konusal rolleri temele alınarak üye yapısı ile ilgili değerlendirilmeler yapılmaktadır.

Bu çalışmada da Türkçe ve Kırgızca eylemlerin üye yapısı Rol kuramının belirlemelerinden yararlanarak, Hale ve Keyser (2002) kuramının temelinde incelenmiştir. Çalışmanın dayanak noktasını, özellikle Kırgızca açısından bu yönde yapılmış olan araştırmaların neredeyse yok denecek kadar az olması oluşturmaktadır. Ayrıca Türkçe ve Kırgızca gibi aynı tipolojik aileden gelen dillerin karşılaştırmalı incelemesi ile hem Türkiye’deki hem de Kırgızistan’daki dilbilim çalışmalarına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Çalışma giriş, birinci bölüm, kuramsal çerçeve, Kırgızca ve Türkçenin üye yapısı, değerlendirme ve sonuç olmak üzere beş kısımdan oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kırgız dilbilimi hakkında genel bilgiler verilmiş ve ardından Kırgızcanın temel sözdizimsel özellikleri ile eylemlerin üye yapısı ile ilgili temel özellikleri hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Kuramsal çerçeve kısmında ise, ilk önce üye yapısı kavramı, ayrıca konu ile ilgili çalışmalar ve yaklaşımlar açıklanmış ve daha sonra Hale ve Keyser’in üye yapısı kuramı hakkında bilgi verilmiştir. Kırgızca ve Türkçenin üye yapısı kısmında ise tekli üye yapısı, temel ikili üye yapısı, karmaşık ikili üye yapısı hem Türkçeye hem de

Kırgızcaya göre ele alınmış ve ardından bu yapıların karşılaştırılmasına geçilmiştir. Değerlendirme ve sonuç kısmında ise çalışmamızdan elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

Çalışmam boyunca değerli fikirlerinden yararlandığım Hocam Prof. Dr. G lzura CUMAKUNOVA'ya, tez konusunun belirlenmesinden tezin hazırlanışına kadar her aşamada bana yol gösterici olan, bilgi ve birikimini paylaşan değerli Hocam Yrd. Doç. Dr. Selçuk İŞSEVER'e ve ayrıca bana destek ve yardımcı olan bütün arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Rakhat ABDIEVA

Ankara, 2009

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	iii
İçindekiler.....	v
Kısaltmalar.....	viii
Giriş.....	1
1.KIRGIZCAYA GENEL BİR BAKIŞ.....	5
1.1.Kırgız Dilbilimi.....	5
1.2.Kırgızcanın Temel Sözdizimsel Özellikleri.....	11
1.2.1.Kırgızcada Sözcük Dizilişi.....	11
1.2.2.Kırgızcada Durum Ekleri.....	13
1.2.3.Kırgızcada İlgi Tümcecikleri.....	13
1.2.4.Kırgızcada Yardımcı Eylemler.....	16
1.2.5.Kırgızcada Soru Tümceleri.....	18
1.2.6.Kırgızcada Olumsuzluk.....	19
1.3. Kırgızcadaki Eylemlerin Üye Yapısına İlişkin Temel Özellikleri.....	20
2. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	27
2.1.Üye Yapısı Kavramı.....	27
2.1.1.Yankategorileme Çerçevesi.....	30
2.1.2.Üye Yapısı ve Rol Yapısı.....	31
2.1.2.1.Konusal Roller.....	33
2.1.3. Üye Yapısı Kavramı Açısından Sözdizimi-Anlambilim Arayüzü.....	37
2.1.3.1. Dolaysız Döşeme.....	38

2.1.3.2. Dolaylı Döşeme.....	39
2.2. Hale ve Keyser'in Üye Yapısı Kuramı.....	42
2.2.1. Üye Yapısı Türleri.....	43
2.2.2. Tekli Üye Yapısı.....	45
2.2.3. Temel İkili Üye Yapısı.....	47
2.2.4. Karmaşık İkili Üye Yapısı.....	48
2.2.5. Birleşim.....	50
2.2.6. Başlamalı-Geçişli Değiştirimi.....	53
2.2.7. Orta Çatı Değiştirimi.....	56
2.2.8. Yer Değiştirimi.....	57
3. Türkçe ve Kırgızcada Üye Yapısı.....	60
3.1.Çalışmada Temel Alınan Sözdizimsel Yapı.....	60
3.2. Tekli Üye Yapısı.....	71
3.2.1. Türkçe	72
3.2.2.Kırgızca.....	80
3.2.3.Türkçe ile Kırgızcanın Karşılaştırması.....	88
3.3. Temel İkili Üye Yapısı.....	92
3.3.1. Türkçe	94
3.3.2.Kırgızca.....	102
3.3.3.Türkçe ile Kırgızcanın Karşılaştırması.....	110
3.4. Karmaşık İkili Üye Yapısı.....	113
3.4.1. Türkçe	114
3.4.2.Kırgızca.....	117

3.4.3.Türkçe ile Kırgızcanın Karşılaştırması.....	120
3.5.Bir Öneri: Üçlü Üye Yapısı.....	123
4. Değerlendirme ve Sonuç.....	131
Kaynakça.....	133

KISALTMALAR

1t:	birinci tekil kişi
3t:	üçüncü tekil kişi
3ç:	üçüncü çoğul kişi
AÖ:	ad öbeğı
BEL:	belirtme durumu
BelÖ:	belirleyici öbeğı
ÇIK:	çıkma durumu
ÇOĞ:	çoğul
d-yapı:	derin yapı
DÖN:	dönüşlü biçimbirimi
EDL:	edilgen biçimbirimi
EÖ:	eylem öbeğı
ETR:	ettirgen biçimbirimi
GB:	Government and Binding Theory
GEL:	gelecek zaman
GEÇ:	geçmiş zaman
GNŞ:	geniş zaman
GÖS:	gösterici
HK:	Hale ve Keyser (2002)
İDK:	İlkeler ve Değıştirgenler Kuramı
İÖ:	ilgeç öbeğı
İYL:	iyelik biçimbirimi
K:	Kök
KAL:	kalma durumu
Kİşİ:	kişi eki
OLM:	olumsuzluk eki
ÖNE:	özne nesne eylem
Sb-bilgisi:	sesbilimsel bilgi
SÖ:	sıfat öbeğı
şİM:	şimdiki zaman

TAM:	tamlayan durumu
YAL:	yalın durum
YARD:	yardımcı eylem
YB:	Yönetme ve Bağlama Kuramı
YÖN:	yönelme durumu
*:	kabul edilemez
?:	kabuledilebilirliği şüpheli

GİRİŞ

Tezin Konusu

Tezin konusunu, İlkeler ve Değiştirgenler Kuramının (İDK) bir altkuramı olan Rol Kuramı çerçevesinde Hale ve Keyser (2002) üye yapısı kuramı temel alınarak Kırgızca ve Türkçedeki eylemlerin üye yapılarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve elde edilen sonuçların gerek Evrensel Dilbilgisi (ED), gerekse Kırgızca ve Türkçenin özel ve karşılaştırmalı dilbilgileri açısından değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Böylece, eylemlerin üye ve rol yapısı bakımından iki dil arasındaki benzer ve farklı yönlerin belirlenmesi ve ilgili kuramın Kırgızcadaki eylemlerin üye ve rol yapılarına ilişkin özellikleri ne derece açıklayabildiği konularına açıklık getirilmeye çalışılmaktadır.

Tezin Gerekçelendirilmesi

Geleneksel tipolojik sınıflamalarda *ekleyen* (agglutinating) diller olarak belirlenen dillerde yer alan Kırgızca ve Türkçe arasında benzerliklerin yanı sıra farklılıklar da bulunmaktadır. Nitekim bu dillerde sesbilimsel olarak benzer özelliklere sahip olan, ancak anlambilimsel açıdan farklılık gösteren bir takım sözlüksel birimlere rastlamak mümkündür. Örneğin, Türkçe düşün- eylemi ile sesbilimsel açıdan benzer Kırgızca түшүн- eylemi ‘düşünmek, akıl yürütmek’ değil, ‘anlamak, kavramak’, anlamına gelmektedir. Ayrıca *mugalimden sura*- “hocaya sor-” örneğinde olduğu gibi, eylemlerin üyelerinin yüklendikleri Durum ve konusal roller açısından da farklı yönler görülmektedir. Dolayısıyla aynı dil ailesinden dillerin karşılaştırılması, ilgili konu açısından dillerin sergileyebileceği benzerlik ya da farklılıkların boyutlarının görülmesi açısından da anlamlı olacaktır.

Tezin Amacı

Tipolojik olarak aynı dil ailesine ait dillerden olan Kırgızca ve Türkçenin eylemlerini sergiledikleri üye yapısı açısından ele almakta olan çalışmada bu dillerin üye ve rol yapıları açısından bir karşılaştırma yapma hedeflenmektedir. Çalışmadan elde edilecek bulguların bir yandan evrensel dilbilgisi araştırmalarına, diğer yandan da hem konunun bugüne değin kapsamlı olarak ele alınmadığı Kırgızcaya hem de Kırgızcayla Türkçenin kuramsal tabandaki karşılaştırmalı incelemesine katkıda bulunması amaçlanmaktadır. Temel amaçlardan biri, Rol Kuramında belirlenen çerçeve doğrultusunda Türkçe ve Kırgızcada eylemlerin üye ve rol yapıları arasında karşılaştırmalı bir inceleme yapmak ve böylece Türkçe-Kırgızca karşıtsal dilbilim çalışmalarına katkıda bulunmaktır. Bu genel ve uygulamalı amaç dışında, bu iki dilin ilgili çerçevede karşılaştırılmasından elde edilecek bulguların Hale ve Keyser (2002) Kuramında Evrensel Dilbilgisi için belirlenmiş olan ilkelerin işlerliğinin sorgulanmasına kuramsal olarak katkı yapması da amaçlanmaktadır.

Tezin Yöntemi

Bu araştırmada çağdaş Kırgızca ve Türkçenin ölçünlü dillerinin sözcük varlığı, anlambilimsel ve sözdizimsel özellikleri temel alınarak eşzamanlı ve uygulamalı bir yöntemle bu dillerdeki eylemlerin üye ve rol yapısı ele alınmaktadır. Doğrudan ve dolaylı gözlem yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada öncelikle konuyla ilgili kuram ve modellere ilişkin alanyazın taranmıştır. Daha sonraki aşamalarda ise, Kırgızca ve Türkçe eylemlerden Hale ve Keyser (2002) (HK) yaklaşımının belirlediği üye yapısı türlerine uygun eylemler seçilerek, üye yapısı ve rol yapısı özellikleri açısından incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmada Türkçe ve Kırgızca eylemlerin üye yapısı Rol kuramının

belirlemelerinden yararlanarak, HK yaklaşımının temelinde incelenmiştir. Bunun için öncelikle HK'nin üye yapısı kuramına uygun örneklerin seçimi yapıldı. Bu yapılırken Kırgızca eylemlerin seçimi için “K. K. Yudahin, *Kırgızça-Orusça Sözdük, Moskova 1985*”, Türkçe sözcükler için de “*Türkçe Sözlük, 10. Baskı, TDK Yay., Ankara 2005*” eserlerinden faydalanılmıştır. Karşılaştırmanın sonunda da diller arasındaki benzer ve farklı yönler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tezin Sınırlılıkları

Araştırmanın evreni, tüm dünya dillerine özgü olduğu düşünülen Evrensel Dilbilgisini ve onun işleyişi ile ilgili süreçleri kapsamaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, her ikisi de birer Türk dili olan Kırgızca ile Türkçede eylemlerin üye yapısına ilişkin özellikler oluşturmaktadır. Çalışma artsüremlili özellik taşımadığı için, yalnızca çağdaş Türkçe ve Kırgızca'nın sözdizimsel yapıları incelenmektedir.

Üye yapısı, genel olarak eylemler ile adları ilgilendiren bir kavramdır. Ancak tezin konusu Kırgızca ve Türkçe eylemlerin üye yapısı ile ilgili bir karşılaştırmadan oluştuğundan, çalışma söz konusu dillerin eylemleri ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca her iki dilden sunulan eylem örnekleri *ölçünlü* (standart) dillerden alınarak çözümlenmiş ve daha sonra birbiri ile karşılaştırılmıştır. Çözümlemede çalışmanın temel aldığı HK yaklaşımında belirlenmiş olan üye yapısı kurulumlarından yalnızca eylem ulamının yansıttığı üye yapısı türleri ele alınmış olup ad ulamının sergilediği üye yapısı türü olan *atomik* (atomic) üye yapısına değinilmemiştir.

Tezin Bölümleri

Çalışmamız giriş, birinci bölüm, kuramsal çerçeve, Kırgızca ve Türkçenin üye yapısı, değerlendirme ve sonuç olmak üzere beş kısımdan oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kırgız dilbilimi hakkında genel bilgiler verilmiş ve ardından Kırgızcanın temel dilbilgisel özelliklerinden biri olan sözdizimsel özellikleri hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Kuramsal çerçeve kısmında ise, ilk önce üye yapısı kavramı, ayrıca konu ile ilgili çalışmalar ve yaklaşımlar açıklanmış ve daha sonra HK'nin yaklaşımı ile ilgili bilgi verilmiştir. Kırgızca ve Türkçenin üye yapısı kısmında ise, tekli üye yapısı, temel ikili üye yapısı, karmaşık ikili üye yapısı hem Türkçeye hem de Kırgızcaya göre ele alınmış ve ardından bu yapıların karşılaştırılmasına geçilmiştir. Değerlendirme ve sonuç kısmında ise çalışmamızdan elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

1. KIRGIZCAYA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Kırgız Dilbilimi

Bir dilin herhangi bir alanını veya özelliğini araştırmadan önce onun araştırılmışlık durumuna, yani o dille ilgili araştırmaların hangi aşamada olduğunu tespit etmek gereklidir. Dolayısıyla Kırgızca'nın sözdizimsel özelliklerinin ele alınmasından önce dilin genel dilbilgisel özellikleri ile araştırmalarda gelinen aşamaya değinmek oldukça önemlidir.

Kırgızca'nın Türk dilleri arasında Kıpçak grubunda yer aldığı bilinmektedir. Kırgız dilinin sesbilimsel yapısı, sözvarlığı ve dilbilgisel yapısı, halkın devamlı olarak kullanılan bir yazısı olmamasına karşın uzun süre boyunca sözlü olarak gelişmiştir. XX. yüzyılın 20-30'lu yıllarından önce Kırgızca bir bilimsel araştırmanın nesnesi olmamıştır. Türk dilleri ile ilgili bazı araştırmalarda dilin sesbilimsel özelliklerinden kısa bir şekilde söz edilmiştir. Bu çalışmaların arasında W. Radloff, O. Böhtlink, N. F. Katanov'ların çalışmalarını göstermek mümkündür.

Kırgızcanın bilimsel olarak araştırılması XX. yüzyılın 20'li yıllarından itibaren başlamıştır. Bu çalışmalar her şeyden önce devamlı olarak kullanılan bir yazısı bulunmayan Kırgız halkına okuma yazmanın öğretilmesi, eğitim programlarının, ders kitapları ve malzemelerinin oluşturulması ile başlamıştır. Bu süreç içerisinde Kırgızcanın sesbilimsel yapısı, sözvarlığı, ağızları, dilbilgisel yapısı ile ilgili birtakım araştırmalar yapılmaya başlanmıştır.

Günümüzde Kırgızca bilimsel olarak Kırgızistan Bilimler Akademisine bağlı Dilbilim Enstitüsü ve yüksek öğretim kurumlarının Kırgız dili bölümlerinde

araştırılmaktadır. Burada yürütülen bilimsel çalışmalar Kırgızcanın çeşitli özelliklerini araştırma, açıklama ve değerlendirmeye yöneliktir.

Kırgız dilini çok yönlü ve sistemli bir şekilde araştıran ilk bilimsel kuruluş Kırgızistan Bilimler Akademisi bünyesinde yer alan Dilbilim Enstitüsüdür. 1924'te Türkistan bilim adamları konseyinin Bilim ve Eğitim Komisyonu, Akademik Merkez olarak yeniden kurulmuş ve bu kurumun Özbek, Kırgız, Kazak vb. halkların dili ve yazısı ile ilgili çalışmalar yapması amaçlanmıştır. 1925'te Akademik Merkezin Kırgız bölümü Taşkent'ten Frunze'ye¹ taşınmış, daha sonra da Bilim Komisyonu olarak yeniden düzenlenerek, Kırgızistan'da yürütülmekte olan bütün bilimsel çalışmaların koordinasyonunu gerçekleştirmiştir.

1943 yılında komisyon SSCB Bilimler Akademisi Kırgız Şubesinin bünyesinde *Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü* olarak yeniden düzenlenmiştir. 1954'te Kırgız SSC Bilimler Akademisinin kurulması ile *Dil ve Edebiyat Enstitüsü* ve *Tarih Enstitüsü* şeklinde iki ayrı bölüme ayrılmıştır. 1995'te "Manas" destanının 1000. yıldönümünün gerçekleştirilmesi sebebiyle Edebiyat Bölümü enstitüden ayrılmış ve dolayısıyla enstitünün adı Dilbilim Enstitüsü olarak değişmiştir.²

Kırgızca ile ilgili araştırmalar genel olarak uygulamalı amaçlar doğrultusunda yürütülmüştür. Teorik konulara ilişkin çalışmalara ise, çok kısa bir süre önce yer vermeye başlanmıştır. Kırgızca üzerine yapılan dilbilimsel çalışmalarda Genel Dilbilim ve Türkoloji alanlarının temel ilkelerinden yararlanılmıştır. İlk çalışmalar terminoloji ve diyalektoloji konuları ve sözlü halk edebiyatı eserlerinin yazıya geçirilmesi ve

¹ Kırgızistan başkenti Bişkek'in o dönemdeki adı.

² Kırgız İliminin Başatı, Kırgız Respublikasının İlimder Uluttuk Akademiyası, Til İlimi İnstitutu, Bişkek-2004.

araştırılması ile ilgili çalışmalar olmuştur. Kurumun temel amaçları arasında bilim dili ile standart dilin oluşturulmasının yanı sıra teknik ve toplumsal siyasi terimlerin üretilmesi yer alıyordu. Bu çalışmaların gerçekleştirilmesinde Kırgız dili ve yazısı araştırma enstitüsü çalışanları K. Tınıstanov, H. Karasaev, K. K. Yudahin, E. Arabaev, C. Şükürov, B. Daniyarov, A. Şabdanov, Z. Bektenov, T. Bayciev, Y. Yanşansin vd.'lerinin önemi büyüktür.

1927'de Kırgız-Rusça sözlüğün, 1928'de Rusça-Kırgızca Sözlüğün hazırlanması ile ilgili çalışmalar başlatılmıştır. K. K. Yudahin'in 1926'da çalışmalarına başladığı Kırgız leksikografisinin ilk eseri olan ve 25 bin kelimededen oluşan "Kırgızca-Rusça Sözlük" 1940'ta yayınlanmıştır. Söz konusu çalışma Kırgız leksikografisi ve leksikolojisinin temelini oluşturan en büyük çalışmadır. Uzmanların fikrine göre söz konusu sözlük, Türk dilli halkların arasında iki dilli çeviri sözlüklerini hazırlamada benzersiz bir model haline gelmiştir. 1965'te ikinci kez yayınlanan sözlük 40 bin kelimededen oluşuyordu. 1944'te K. K. Yudahin, H. Karasaev ve C. Şükürov tarafından hazırlanan ve 40 binden fazla sözcük içeren "Rusça-Kırgızca Sözlük" çıkmıştır. Bundan sonra "Kırgız Dilinin Açıklamalı Sözlüğü" (1969 ve 1984), "Kırgız Dilinin Deyimler Sözlüğü" (1980 ve 2002), "Eşanlamlı Kelimeler Sözlüğü" (1984), "Eşsesli Kelimeler Sözlüğü" (1989) gibi çalışmalar yayınlanmıştır.

Kırgız dilinin sözvarlığı ile ilgili çalışmalarda akademi üyesi B. Yunusaliev'in önemi oldukça büyüktür. Kırgızcanın sesbilgisel özellikleri de ilk ders kitapları, programları ve Kırgız alfabesinin hazırlanması sırasında özel olarak araştırılmıştır. Söz konusu araştırmalarda betimleme (K. Tınıstanov, İ. Batmanov), deneysel (T. Ahmatov, C. Sıdıkov, A. Orusbaev) ve karşılaştırmalı-tarihsel olmak üzere çeşitli yöntemler

kullanılmıştır. Dilbilgisi konularını ele alan ilk eserler arasında “*Kırgızca’nın Biçimbilimi*” (1934, K. Tınıstanov), “*Kırgızca’nın Sözdizimi*” (1936, K. Tınıstanov), “*Kırgızca Dilbilgisi*” (1939, 1940 İ. Batmanov) adlı çalışmalar bulunmaktadır.

Sözdizimi ile ilgili çalışmalar 1950’den itibaren çok yönlü olarak incelenmeye başlanmış ve bu araştırmalarda genel olarak geleneksel betimleme yöntemine başvurulmuştur. Kırgızcada tümce türleri, tümcelerde sözcük dizilişi, sözcük öbekleri vb. konular araştırılarak monografiler yazılmıştır. Bunların arasından “*Günümüz Kırgız Dilindeki Birleşik Tümcenin Sözdizimi*” (1955, K. Sartbaev), “*Kırgızcada Tümce Unsurları*” (1961, A. Tursunov, M. Murataliev), “*Kırgızcada Sözcük Öbekleri*” (1976, A. Tursunov), “*Kırgızcada Eylemcil Birleşikler*” (1978, A. Tursunov) vb.lerini göstermek mümkündür.

Dilin sözvarlığı, sesbilimsel sistemi ve dilbilgisel yapısında zamanla çeşitli değişikliklerin gerçekleştiği bilinmektedir. Bu değişiklikler genel olarak dilin kelime hazinesine daha çok yansır ve bunları dilin tarihine bakarak belirlemek mümkündür. Dolayısıyla bu tür değişimleri belirlemek amacıyla Kırgız dilinin gelişim ve değişim tarihi incelenmeye başlanmıştır. Kırgızcanın tarihi ile ilgili bilgiler “*Kırgızca’da Kelime Yapımı*” (1964, B. Oruzbaeva), “*Kırgız Dilindeki Eylem Yapım Ekleri*” (1966, 1979, S. Kудaybergenov) vb. çalışmalarda yer almaktadır.

Kırgız dilbilimciler arasından B. M. Yunusaliyev Kırgız dilinin tarihi ve gelişimi konularını ele almıştır. Bilim adamının “*Kırgız Dili*” (Yazıkı narodov SSSR, II cilt, 1966), “*Kırgız Dilinin Tarihi ile İlgili Araştırmalar*” (1965), “*Kırgız Diyalektlerinde Sesbilimsel Özelliklerin Tarihine İlişkin Araştırmalar*” (“Voprosı Dialektologii Tyurkskih Yazıkov” kitabında, F.: 1968), “*Kırgız ve Diğer Akraba Dillerde Sözcük Kökü*” (1955,

1956, VI), adlı çalışmaları yayınlanmıştır. Günümüzde de dil tarihi alanında çalışmalara geniş çaplı olarak devam edilmektedir. Söz konusu çalışmalar Kaşgarlı Mahmut'un "*Divani Lügat-it Türk*", Yusuf Has Hacib'in "*Kutadgu Bilig*" adlı eserlerine, ayrıca Orhun, Yenisey ve Talas yazıtlarına dayanılarak yürütülmektedir. Enstitünün Kırgız Dilinin Tarihi ve Diyalektoloji Bölümünde K. Tınıstanov, E. Polivanov, İ. Batmanov, K. Yudahin vd.'leri tarafından dilin diyalektolojik özellikleri ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.

1959'da enstitüde Türkoloji bölümü kurulmuş ve bu bölüm ilk dönemlerde eski Türk yazıtlarının diline ilişkin araştırmalar yapmaya başlamıştır. Sonuç olarak "*Yenisey'deki Eski Türk Yazıtlarının Dili*" (1959), "*Çağdaş ve Eski Yenisey*" (1962, İ. Batmanov), "*Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*" (1962), "*Kutadgu Bilig'in Dilsel Özellikleri*" (1965, Ü. Asanaliev, K. Aşiraliev), "*Kırgızistan'daki Nestorian-Türk Yazıtlarının Dili*" (1969, Ç. Cumagulov) ve "*Eski Türk Yazısı (VII-X. yüzyıllar)*" (S. Sıdıkov, K. Koñkobaev, 2001) gibi birçok çalışma yayınlanmıştır.

Kısaca özetleyecek olursak, enstitüde çalışan bilim adamları devlet dilinin gelişmesi, günümüz şartlarına uygun olarak işlemesi yönünde çalışmalarına devam etmekte, edebi dilin normları, dilbilgisel özellikleri, terminoloji, leksikoloji, leksikografi, diyalektolojik farklılıklar, dil tarihi, başka dillerle olan ilişkileri alanlarında emek vermektedirler.

Günümüzde enstitüde *Dilbilgisi ve Söz Medeniyeti* (bunun bünyesinde *Toplumdilbilim ve Karşılaştırmalı Tipoloji Grubu*), *Leksikoloji*, *Leksikografi ve Terminoloji*, *Dil Tarihi ve Diyalektoloji* bölümleri ile *Yabancı Diller* kürsüsü faaliyet göstermektedir.

Dilbilgisi bölümünde sözdizimi konuları da ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bölümde A. Tursunov'un "*Kırgız Dilinde Sözcük Öbekleri*" (1986), "*Kırgızcada Eylemcil Bileşikler*" (1978), B. Toyçubekova'nın "*Günümüz Kırgız Dilinde Yalın ve Eksik Tümceler*" (1983) adlı monografileri çıkmıştır. Ayrıca Yüksek Öğretim Kurumları için hazırlanmış olan K. Sartbaev "*Kırgızcada Bileşik Tümcenin Sözdizimi*" (1957), I. Cakıpov "*Çağdaş Kırgızcadaki Yalın Tümcenin Sözdizimi*" (1958), A. İmanov "*Kırgız Dili, Sözdizimi*" (1986), A. Caparov "*Kırgız Dilinin Sözdizimi*" (1979), "*Kırgızca'nın Sözdizimsel Yapısı*" I. ve II. cilt (1992) adlı ders araçları yayınlanmıştır. Bu çalışmalarda Kırgızca'nın sözcük öbekleri ve sözdizimsel yapısının geniş bilimsel betimlemesi yer almaktadır.

Toplumdilbilim ve karşılaştırmalı tipoloji bölümünde "*Dil ve toplum*" alanıyla ilgili olarak "*Uluslararası iletişim aracı olarak Rusçanın rolü*" konusu üzerinde çalışılmış, dillerin arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla karşılaştırmalı incelemeler yapılmıştır. Ayrıca Kırgız-Rus iki dilliliği ile ilgili araştırmalar da yapılmaya başlanmıştır. Söz konusu araştırmaların sonuçları aşağıdaki çalışmalarda yer almaktadır: K. Çonbaşev "*Rus ve Kırgız Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi. Sözdizimi*" (1980), A. Orusbaev "*Kırgızistan'da Dil Hayatı (toplumdilbilimsel açıdan)*" (1990).

90'lı yıllarda diller arasında karşılaştırmalı-tipolojik araştırmaların yapılmasına devam edilmiş, bu çerçevede Kırgızcanın Rusça ve bazı Avrupa dilleri (Almanca, İngilizce) ile dilbilgisi bakımından karşılaştırması yapılmıştır.

2000 yılından bu yana bölüm "*Devlet dilinin ve dil planlamasının teorik meseleleri*" konusuna bağlı "*Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Devlet Dilinin Kullanılmasını Sağlama İle İlgili Çalışmalar*", "*Kırgız-Rus İkidilliliği*" adlı alt konular üzerinde

çalışmalar yürütmektedir. Günümüzde Kırgız dilinin toplumdilbilimsel yanı, ulusal dil kültürünün yeniden canlandırılması ile sıkı bağlantılı olduğundan bir bilimsel araştırma konusu haline gelmiştir.

1.2. Kırgızcanın Temel Sözdizimsel Özellikleri

1.2.1. Kırgızcada Sözcük Dizilişi

Dünyada bulunan bütün dillerin arasındaki ortak özellikler *dil evrenceleri* (language universals) olarak bilinmektedir. Dil evrencelerinin bütün dilleri kapsayan *mutlak evrenceler* (absolute universals) ve belirli sayıda dili bağlayan *göreceli evrenceler* (relative universals) (Uzun, 2006) gibi türleri bulunmaktadır.

Kırgızca göreceli evrenceler grubuna dâhil olan tümcedeki sözcük dizilişi açısından Türkçe, Japonca, Macarca vb. diller gibi *ÖNE* (*Özne-Nesne-Eylem*) (SOV (Subject-Object-Verb)) şeklinde temel dizilime sahiptir. Başka bir deyişle Kırgızca bir tümcede özne tümcenin başında, eylem ise, sonunda, nesne de, eylemin hemen öncesinde yer almaktadır. Bu açıdan, yani önvarsayımsal bir bilgi içermeyen tümcelerin sahip olduğu *belirtisiz sözcük dizilişi* (unmarked word order) (Göksel ve Kerslake, 2005) açısından Türkçe ile Kırgızca aynı özellikleri sergilemektedir. Kırgızcada tümcenin yüklemi görevini eylemlerin yanı sıra, adlar ile sıfatlar da üstlenebilmektedir.

(1)

a.	Siñdi-m	kitep-ti	büt-ür-dü	
	ÖZNE	NESNE	YÜKLEM	
	Kız kardeş-iYL	kitap-BEL	büt-ETR-GEÇ.3.t.	
	“Kız kardeşim kitabı bitirdi”			
b.	Okumuştuu-lar	aymak-tın	tarıh-ı-n	izilde-ş-ti
	ÖZNE	NESNE		YÜKLEM

Bilim adamı-ÇOĞ.YAL bölge-TAM tarih-İYL-BEL araştır-ÇOĞ.3.ç-GEÇ
 “Bilim adamları bölgenin tarihini araştırdılar”

- c. Cazuuçunu-nun cañı emgeg-i ötö kölöm-düü
 ÖZNE YÜKLEM
 Yazar-TAM yeni çalışma-İYL çok kapsam-LUU
 “Yazarın yeni çalışması çok kapsamlı”

- d. Aktan-dın apa-sı mugalim
 ÖZNE YÜKLEM
 A.-TAM anne-İYL öğretmen.YAL

Ancak Kırgızca sözcük dizilişi açısından ÖNY dili olarak kabul edilmesine karşın yüklemcil ögenin tümce sonuna gelme zorunluluğunun (verb-final requirement) bulunmamasına bağlı olarak tümce içerisinde yer alan ögeler değişken dizilim sergileyebilmektedir. Türkçede tümcenin temel kurucularının farklı konumlarda yer alabileceğini dile getiren Göksel ve Kerslake (2005) altı olası sözcük dizilişinin bulunduğunu belirtmektedirler. Kırgızcada tümcelerin kullanıldığı bağlamların özelliklerine bağlı olarak Türkçe için önerilmiş olan olası sözcük dizilişlerin altısının da gerçekleşmesi mümkündür.

(2)

- a. Ali evi sattı: *Ali üydü sattı*
- b. Evi Ali sattı: *Üydü Ali sattı*
- c. Evi sattı Ali: *Üydü sattı Ali*
- d. Ali sattı evi: *Ali sattı üydü*
- e. Sattı Ali evi: *Sattı Ali üydü*
- f. Sattı evi Ali³: *Sattı üydü Ali*

³ Türkçe örnekler Göksel ve Kerslake, 2005: 395’ten alınmıştır.

1.2.2. Kırgızcada Durum Ekleri

Kırgızca *durum ekleri* (adposition) bakımından *öndurumlardan* (preposition) çok *sondurumları* (postposition) kullanmaktadır.

(3)

- a. Akmat Bişkek'te çaşayt
A.YAL Bişkek-KAL otur-y-GNŞ
“Akmat Bişkek'te oturuyor”
- b. Baldar bul oyundan tacadı
Çocuk-ÇOĞ.YAL bu oyun-ÇIK sıkıl-GEÇ.3.t.
“Çocuklar bu oyundan sıkıldı”
- c. Keme çığışka karay bağıt aldı
Gemi.YAL doğu-YÖN doğru yön.YAL YARD-GEÇ.3.t.
“Gemi doğuya yöneldi”

Ayrıca Kırgızcada Türkçede de olduğu gibi, iyelik eki yüklenmiş olan belirten, belirtilen görevindeki öğeden önce yer almaktadır. Aynı şekilde sayı sıfatları, adılar, sıfatların yer aldıkları konumlar açısından da Kırgızca Türkçe ile benzer özelliklere sahiptir, yani bunlar addan önce gelmektedir.

1.2.3. Kırgızcada İlgi Tümcecikleri

İlgi tümcecikleri Kırgızcada -gAn, -Ar, -bAs, -UUçU (-çU), -A+elek biçimbirimciklerinin yardımı ile kurulmaktadır. Kırgızcanın geleneksel dilbilgisinde ilgi tümceciklerin kullanılan ortaçların aşağıdaki gibi temel özellikleri bilinmektedir.

(4)

- a. Eylemler gibi bir oluş, eylem veya devinimleri bildirmektedir.

Agargan karı, *caltırgan* muzı alıstan közdü uyaltat (Bembeyaz kar örtüsü, parlayan buzı uzaklardan gözleri kamaştırır).

- b. Eylemler ile benzer bir şekilde kendine bağılı öğelerin durum yüklenmesini talep etmektedir.

Bular *baygeden ozgon* külüktördöy birinin artınan biri zımıroodo (Bunlar ödül kazanan yarış atları gibi birbirinin ardından hızlıca geçip gitmektedir (T.Sıdıkbekov).

- c. -*UUÇU*, -*A+elek* şekillerinin dışındakileri eylemler gibi zaman anlamını aktarır.

Tapşırmaların *atkargan* (geçmiş zaman) bala kurbularına uyat bolbodu (Ödevlerini yapan çocuk arkadaşlarına mahcup olmadı).

Duşmandar menen *salgılaşar* (gelecek zaman) ubak jakındadı (Düşmanlar ile savaşıacak zaman yaklaştı).

Tigi *kele catkan* (şimdiki zaman) Sultan go (O gelen Sultan galiba).

- d. Etken eylemlerin yanı sıra edilgen, ettirgen, işteş ve dönüşlü çatı eklerini almış eylemlerden de yapılabilmektedir. *Kırgız Edebi Dilinin Dilbilgisi'nde* K. Cantöşev'in eserinden alıntılanmış şöyle bir tümce Kırgızcadaki bu duruma örnek olarak verilmiştir:

Oşol kırka *tigilgen* üylördün arasında cöö kişilerdin kıymılı, cay *bastırgan*, şaşıp *çapkılagan* attuulardın araketi, *tuşalğan*, *öröölögön*, üç *buttagan* attardın top-top bolup cayılışı, kay bir cerde at kubalap *kıykırgan* adamdardın ünü kandaydır bir sonun sıyaktanat (Bu arka arkaya dikilmiş evlerin arasında insanların kıpırdanışları, buralarda dolaşan, acele ile atlarını sürenlerin

hareketleri, bir ayağı bağlı üç ayağı ile gezmeye çalışan atların sürü halinde yayılışı, bir yerlerde bağırarak at kovalayan adamların sesi bambaşka bir güzelliştir) (Kırgız İlimder Akademiyası, 1980).

Ayrıca Kırgızcada *-gan* eki Türkçeden farklı olarak hem *-An* hem de *-Dık* eklerinin kullanıldığı yapılarda yer almaktadır. Burada eylemden önce gelen üyenin Edici veya Etkilenen / Konu olduğunu bu üyelerin yüklendikleri durumlarına bağlı olarak belirlemek mümkündür. Edici rolünü yüklenmiş olan üye ise, yalın durum, Etkilenen veya Konu rollerini yüklenen üye ise de, belirtme durumu ekini alır.

(5)

- a. Asan süy-gön kız
A.YAL sev-An kız.YAL
“Asan’ın sevdiği kız”
- b. Asan-dı süy-gön kız
A.BEL sev-An kız.YAL
“Asanı seven kız”
- c. Mugalim ciber-gen bala ayt-tı
Öğretmen.YAL gönder-An çocuk.YAL söyle-GEÇ. 3.t.
“Öğretmenin gönderdiği çocuk söyledi”
- d. Bala-nı ciber-gen mugalim aytı-ptır.
Çocuk-BEL gönder-An öğretmen.YAL söyle-GEÇ.3.t.
“Çocuğu gönderen öğretmen söylemiş”

1.2.4. Kırgızcada Yardımcı Eylemler

Kırgızcada karmaşık eylemlerin yapılmasında ve karmaşık şimdiki zaman ve geniş zaman gibi zamanların ifade edilmesinde yardımcı eylemlerden yaygın bir biçimde yararlanılmaktadır. Karmaşık eylemlerin kökü ad olan ve eylem olan iki türü bulunmaktadır. Bunların birincisi bir ad ile bir yardımcı eylemin bir araya getirilmesi ile yapılmaktadır. Bu tür eylemler *et-* (et-, de-), *de-* (de-), *bol-* (ol-), *kıl-* (kıl-, et-, yap-), *casa-* (yap-) gibi yardımcı eylemlerle yapılmaktadır.

(6)

1. *Et-* eylemi Kırgızca tek başına kullanılmaz ve bu durum söz konusu eylemin bir yardımcı eylem olduğunu göstermektedir. Bu eylem genel olarak yansımali eylemlerde kullanılır: *zank et-* (aniden çıkan gürültülü bir ses için kullanılan yansımali eylemdir), *tars et-* (silah sesi gibi bir ses için kullanılır), *cılt et-* (parıl-da-). Ayrıca *et-* eylemi bazen ortaçlar veya ulaçlar ile bir araya gelerek karmaşık eylem oluşturmakta ve ifade edilmek istenen anlamı daha güçlendirmektedir. Genel olarak birinin iddia ettiği durumun gerçekte tam tersi olduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır: Mektepke *ketpey etpey* ele oynop cüröt - mektepke ketpey ele oynop cüröt (Okula gittiği falan yok, dışarıda oynuyor), eç nesre *bolgon etken* cokmun – eç nesre bolgon cokmun (Bana bir şey olduğu yok).
2. *De-* eylemi karmaşık eylemlerin yapımında çok yaygın olarak kullanılan bir ek değildir. Bu eylemin *et-* yardımcı eyleminin kullanıldığı yapılarda da kullanılması mümkündür: Ay *deer* aga cok, koy *deer* koco cok (Yapma diyecek biri yok, etme diyecek biri yok).

3. *Bol-* eylemi tek başına da kullanılabilen bir eylemdir. Mında kaççağa çeyin bolosun (Burada kaçça kadar oluşturur). Ayrıca bu eylem adlar ile bir araya gelerek geçişsiz karmaşık eylemleri oluşturur: *baş bol-* (baş ol-), *kapa bol-* (üzül-), *aşık bol-* (aşık ol-), *araça bol-* (aracı ol-), *kübö bol-* (şahit ol-), *baş-köz bol-* (göz kulak ol-), *kamsız bol-* (sağlan-, temin edil-) vb.
4. *Kıl-* eylemi de *bol-* eylemi gibi tek başına kullanılabilen bir eylemdir. Ancak Bu eylemin yardımı ile yapılan karmaşık eylemler ise, yukarıdaki eylemden farklı olarak geçişli eylemlerdir: *colto kıl-* (engel ol-), *zorduk kıl-* (zulüm et-), *bet kıl-* (karşılaştır-), *zıyan kıl-* (ziyana uğrat-), *kaniet kıl-* (kanaat et-) vb.

Karmaşık eylemlerin bir başka türü olan bir temel eylem ve bir yardımcı eylemden oluşan eylemler –a // -e // -y, -İp eklerini almış ulaçlar ile yardımcı eylemlerin bir araya gelmesi ile yapılır. Bu tür eylemler olay, oluş veya devinimin gerçekleşme özelliğini yansıtmaktadır (eylemin tekrarlanması, bitmesi, devam etmesi, aniden gerçekleşmesi vb. gibi). Kırgızcada yaygın bir biçimde görülen bu tür eylemler, tek başlarına kullanıldıkları durumlarda da anlam ifade etmelerinin yanı sıra yardımcı eylem olarak da yararlanılan *cür-*, *tur-*, *cat-*, *otur-*, *ber-*, *taşt-*, *tüş-*, *sal-*, *koy-*, *ciber-*, *kal-*, *ket-*, *çık-* gibi eylemler ile yapılmaktadır.

1.2.5. Kırgızcada Soru Tümceleri

Soru tümceleri Kırgızcada *kim* (kim), *emne* (ne), *kayda* (nereye), *kaydan* (nereden), *kaçan* (ne zaman), *kança* (kaç), *kaysı* (hangi) gibi soru sözcüklerinin yardımı ile kurulur. Ayrıca tümcenin yüklemine *-bI* ekinin eklenmesi ve *beken*, *bele* yardımcı sözcükleri ile soru tümcelerini kurmak mümkündür (Caparov, 1979). Ancak Kırgızcada, Türkçeden farklı olarak, *-bI* yüklem görevini üstlenmiş kurucu ile bitişik olarak kullanılır.

(7)

- a. Kitep-ti okup büt-tüñ-bü?
Kitap-BEL oku-İp bitir-2.t.KİŞİ-bI
“Kitabı okumayı bitirdin mi?”
- b. Bügün Ayşa kel-e-t beken?
Bugun A.YAL gel-e-GEL YARD
“Bugün Ayşe gelecek miymiş?”
- c. Murda Ali-ni tanı-y-t beleñ?
Öndecen A.-BEL tanı-ŞMD YARD
“Önceden Ali’yi tanıyor muydun?”

Türkçede *-mI* soru ilgecinin tümcede ilgili öğeden sonra yer alabildiği bilinmektedir. Ancak Kırgızcada *-bI* yalnızca tümcenin sonunda bulunmaktadır.

(8)

- a. Aktan bugün sabak okuybu? (Aktan bugün ders çalışacak mı?)
- b. Aktan sabagın bugün okuybu? (Aktan dersine bugün mü çalışacak?)
- c. Sabaktı bugün Aktan okuybu? (Bugün derse Aktan mı çalışacak?)

Örneklerden görüldüğü gibi Kırgızca soru tümcelerinde sorulan öğe eylemin hemen öncesindeki konumda yer almaktadır. Burada ilgili öğe vurgulu şekilde söylenir ve ondan sonra Türkçede olduğu gibi *-bI* gelmez.

1.2.6. Kırgızcada Olumsuzluk

Olumsuz tümceler Kırgızcada yüklem konumunda bulunan eylem, sıfat veya adlara olumsuzluk bildiren *-bA* son eki, *-gAn emes*, *-çU emes*, *-gAn cok* şeklindeki yapılar veya *emes*, *emes ele*, *emes bolçu* gibi yardımcı eylemlerin eklenmesi ile elde edilmektedir.

(9)

- a. Men keçee Aktan-dı kör-bö-düm
Ben.YAL dün A.-BEL gör-bA-GEÇ.1.t.
“Ben dün Aktan’ı görmedim”
- b. Ayşe apa-sı-nın kel-er-i-n bil-gen emes
A.YAL anne-İYL-TAM gel-GEL-İYL-BEL bil-gAn YARD
“Ayşe annesinin geleceğini bilmiyordu”
- c. Aktan mu-nu oylo-gon emes ele
A.YAL bu-BEL düşün-gAn YARD
“Aktan bunu düşünmemişti”
- d. Cayında üy-gö bar-gan cok-mun
Yazın ev-YÖN git-gAn YARD-1.t.KİŞİ
“Yazın eve gitmedim”
- e. Ayşe bul programma-ga katışpayt
A.YAL bu program-YÖN katıl-bA-GEL.3.t.
“Ayşe bu programa katılmayacak”

Örneklerden görüldüğü gibi *-bA* olumsuzluk eki ve *-gAn cok* yapısı ile yapılan olumsuz tümceler aynı anlamı ifade etmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu ikisi birbirinin yerine kullanılabilir. *Sen universitetke barbadıñ / Sen universitetke bargan coksıñ*

/ *Senin universitetke barganıñ cok* (“Sen üniversiteye gitmedin”). Diğer örneklerde geçen yapılar ise, bileşik zaman olumsuz tümcelerinde yer almaktadır. Ancak Kırgızcada Türkçe “*Ne annesini dinledi, ne de babasını*” tümcesinde görüldüğü gibi olumsuz tümceler bulunmamaktadır.

1.3. Kırgızcadaki Eylemlerin Üye Yapısına İlişkin Temel Özellikleri

Eylemin sözvarlığının önemli bir bölümünü oluşturan ulam olduğu ve başka hiçbir ulamın dilbilgisel açıdan bu denli zengin ve karmaşık bir sisteminin olmadığı bilinmektedir. Abdiyev (2000), Kırgızca’daki eylemlerin istatistiği ile ilgili çalışmasında K. K. Yudahin’in hazırlamış olduğu Kırgızca-Rusça sözlüğü temel alarak günümüz Kırgızca’sında yer alan 40000’e yakın sözcüğün 11645’inin eylem olduğunu ve bunun bütün sözvarlığının %29’unu oluşturduğunu ortaya koymuştur (Abdiyev, 2000).

Geleneksel dilbilgisinde eylemler anlamları, işlevleri ve kullanışlarına göre değişik gruplara ayrılır. Ayrıca ifade ettikleri olup bitenin niteliğine göre *kılış eylemleri* veya *eylem eylemleri* (al: *al-*, taşı: *kötörüp cür-*, kaz: *kaz-*) *durum eylemleri* (sus: *unçukpa-*, yat: *cat-*, bekle: *küt-*) ve *oluş eylemleri* (doy: *toy-*, uza: *uza(r)-*, karar: *karar-*, *tünör-*) şeklinde gruplandırılır (Banguoğlu, 2004).

Kırgızca’nın dilbilgisi ile ilgili çalışmalarda eylemlerin dilbilgisel nesneleri ile ilişkileri açısından veya başka bir deyişle üyelerinin yüklendiği Durumlarla ilgili olarak *geçişli ve geçişsiz* (Kg. ötmö cana ötpös etişter) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tümce içinde bir nesne veya bir varlık üzerinde etkisi olan eylemler *geçişli eylemler* olarak adlandırılır. Böyle bir eylemin katılımcılarından olan etkilenen, tümcede nesne görevini

üstlenir ve genel olarak belirtme durumu eki alır. Ancak bazen yalın veya yönelme durumlarını yüklediğini de görmek mümkündür.

(10)

- a. Bala tapşırma-sı-n bir saat-ta büt-ür-dü
 Çocuk.YAL ödev-İYL.BEL bir saat-BUL bit- ETR-GEÇ.3t
 ‘Çocuk ödevini bir saatte bitirdi’
- b. Üy-dü jıyna-dık
 Ev-BEL topla-GEÇ.3ç
 ‘Evi toparladık’

Görüldüğü gibi *jıyna-* (toparla-) eylemi, tümce içinde iki üyesinin bulunmasını talep etmektedir. Başka bir deyişle bir ‘*toparlama*’ eyleminin gerçekleşmesi için eylemi gerçekleştiren bir Edicinin (“*biz*”) ve bu eylemin nesnesi olarak da bir Konunun (“*ev*”) bulunması gerekmektedir. Aynı şekilde *bütür-* (bitir-) eylemi de eylemi gerçekleştiren Edicinin (“*çocuk*”) ve eylemin Konusunun (“*ödev*”) bulunmasını gerektirmektedir. Ayrıca bu tümcede yer alan *bir saatta* şeklindeki öbek, eklenti görevindeki seçimlik bir üyedir ve dolayısıyla da eylemin zorunlu üyelerinden biri değildir.

Bir başka eylem türünü de belirtme durumu dışındaki durumları talep eden geçişsiz eylemler oluşturmaktadır. Bu eylemlerin tümce içinde bir nesne veya varlık üzerinde etkisi bulunmamaktadır ve dolayısıyla bunlar nesne almazlar. Zorunlu üye olarak Edici rolü yüklenmiş (“*Aktan*”, “*Aygül*”) üyeler görülür ve tümcede yer alan belirtme durumu dışındaki durumları yüklenmiş diğer üyeler (“*okuldan*”, “*işe*”) sesbilimsel olarak seçimlik özelliğe sahip üyelerdir.

(11)

- a. Aktan mektep-ten kayd-tı
 A.YAL okul-ÇIK dön-GEÇ.3t
 ‘Aktan okuldan döndü’
- b. Aygöl cumuş-ka ket-ti
 A.YAL iş-YÖN git-GEÇ.3t
 ‘Aygöl işe gitti’

Bunların dışında durum ve oluş eylemleri de çoğu zaman geçişsiz eylemler olarak bilinmektedir:

(12)

- a. Künügö mektep-te bol-om
 Her gün okul-KAL bulun-GNŞ.1t
 ‘Her gün okulda bulunurum’
- b. Tamak bış-tı
 Yemek.YAL piş-GEÇ.3t
 ‘Yemek pişti’

Ayrıca Kırgızcada eylemler yapıları, işlevleri ve anlamlarına göre basit ve bileşik (Kg. *cönököy cana tataal etişter*), temel ve yardımcı (Kg. *negizgi cana cardamçı etişter*), kök ve türemiş eylemler (Kg. *tubasa cana tuundu etişter*) olmak üzere çeşitli gruplar adı altında ele alınmaktadır.

Lyons (1983) eylemlerin tümcede bir arada göründükleri adların sayısına göre tek adlı, iki adlı vs. şekillerde türlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Burada tek ad gerektiren *öl-*, *uyu-* gibi eylemlerin tek adlı eylemler olduğu dile getirilmektedir. Buna göre, geçişli bir eylem (örneğin *kill/öldür-*) iki adlı bir eylemdir; adlardan biri özne, diğeri ise, nesne ile doldurulur. Jackendoff (2002), İngilizcedeki eylemleri üye yapısı

açısından sıfır üyeli, tek üyeli, iki üyeli vb. eylemler şeklinde gruplandırmaktadır. Çalışmada eylemlerin en çok dört zorunlu üyeye sahip olabildiği dile getirilmektedir.

a) Sıfır Üyeli Eylemler

Jackendoff (2002)'ye göre İngilizcede sıfır üyeli eylemler grubunda, genel olarak, “*It is raining*” tümcesinde olduğu gibi hava durumu ile ilgili *rain*, *snow* ve *drizzle* vb. eylemler yer almaktadır ve bu eylemlerin öznesi (*it*) yapay bir öznedir. Ancak Kırgızcada İngilizce için belirlenen ve hiçbir üyesi bulunmayan eylemler yoktur. Çünkü burada belirlenmiş olan eylem türlerinin kullanıldığı Kırgızca tümcelerde özne görevini üstlenmiş bir üyeyi görmek mümkündür. Dolayısıyla Kırgızcada bu tür eylemler, sıfır üyeli eylemler olarak kabul edilemez. Örneğin, İngilizce yapay özneli “*It's raining*” tümcesi, Kırgızcada *Kar caap catat* şeklinde ifade edilmekte ve sözdizimsel olarak özne konumunda bulunan *kar* (kar), *caa-* (yağ-) eyleminin dışsal üyesini teşkil etmektedir. Buna bağlı olarak, Kırgızcadaki bu tür eylemlerin sıfır üyeli değil, bir üyeli eylemler olarak ele alınması gerektiği söylenebilir.

(13)

a.	Erteñ	caan	caa-y-t		
	Yarın	yağmur.YAL	yağ-y-GEL		
	‘Yarın yağmur yağacak’				
b.	Jamgır	sebele-p	catat		
	Yağmur.YAL	çişele-İp	YARD		
	‘Yağmur çiseliyor’				
c.	(Asmandı)	ala	bulut	kaptap	turat
	Gökyüzü-BEL	ala	bulut.YAL	kapla-İp	YARD
	‘Gökyüzü ala bulut ile kaplı’				

b) Tek Üyeli Eylemler

Tek üyeli eylemler olarak ise, üye yapısında tek bir üyenin bulunmasını talep eden eylemler gösterilmektedir. Bu tür eylemlerin arasında *hapşır-*, *uyu-*, *ağla-* gibi bedensel işlevler ile ilgili eylemler, *uza-*, *büyü-*, *küçül-* gibi büyüklüğün değişmesini ifade eden eylemler ve *geç-*, *ak-* gibi zaman ile ilgili eylemler yer alır. Kırgızcada da *ukta-*: “uyumak”, *ıyla-*: “ağlamak”, *çoñoy-*: “büyümek”, *öt-*: “geçmek” gibi yukarıdaki özelliklere sahip eylemler tek bir üyeyi gerektirmektedir.

(14)

a.	Aygül	ıza-sı-na	çıda-ba-y	ıylap	ciber-di
	A.YAL	üzüntü-İYL.YÖN	dayan-OLM-y	ağla-İp	YARD
	‘Aygül üzüntüsüne dayanamayıp ağladı’				
b.	Kün-dör	tez	ötüp	jatat	
	Gün-ÇOĞ.YAL	hızlı	geç-İp	YARD	
	‘Günler hızlı geçiyor’				

c) İki Üyeli Eylemler

Bu eylemler arasında iki anlambilimsel üyesinin de birer AÖ olduğu geçişli eylemler yer alır. Geçişli eylemlerin, genel olarak EDİCİ ve ETKİLENEN üyeleri bulunur. Ancak eylemin rol yapısının farklı bir görünüme sahip olmasını gerektiren durumlar da bulunmaktadır. Örneğin, ‘*Çocuklar okullarını seviyor*’ şeklindeki bir tümcenin yüklemi olan eylemin iki üyesi vardır, fakat özne görevini üstlenmiş “*çocuklar*” üyesi Deneyimci, eylemin nesnesi olan “*okullar*” da Konudur. Demek ki, örneklerden de anlaşılacağı gibi, geçişlilik modeli belirli konusal roller ile değişmez bir şekilde bağlantılı değildir.

(15)

- a. Çoguluş 2 saat boldu
Toplantı.YAL 2 saat sür-GEÇ.3t
'Toplantı 2 saat sürdü'
- b. Bul kitep 10 bölümden turat
Bu kitap.YAL 10 bölüm-ÇIK oluş-GNŞ.3t
'Bu kitap 10 bölümden oluşur'

Örneklerin birincisinde *sür-* eylemi ile onun Kırgızcadaki karşılığı olan *bol-* eyleminin özne konumundaki üyeleri (*toplantı: çoguluş*) Konu rolünü üstlenmiştir. Süre, zaman belirten *2 saat* gibi öbekler, genelde seçimlik üyeler olarak kabul edilir. Ancak burada *sürmek* eyleminin seçme özelliklerinin getirdiği bir gereklilik olarak, bu öbeğin oluşturduğu üye zorunlu bir üyedir, dolayısıyla *sür-* sözlüksel birimi iki üyeli bir eylemdir.

Ayrıca iki üyeli eylemlerin üyelerinden biri veya her ikisi de AÖ'lerden oluştuğu gibi tümceciklerden oluşabilir:

(16)

- Ali men-i student dep oylo-y-t
A.YAL ben-BEL öğrenci.YAL de-lp düşün-y-ŞİM.3.t
'Ali benim öğrenci olduğumu düşünüyor'

d) Üç Üyeli Eylemler

Bu tür eylemlerin listesi oldukça geniştir. Ancak burada yine de aynı sözdizimsel yapının farklı anlambilimsel ilişkileri destekleyebilmesi ve benzer anlam taşıyan eylemlerin farklı sözdizimsel yapı setlerini oluşturabilmesi ayrı bir önem taşımaktadır.

Örneğin, aşağıdaki örnekte yer alan *ver-* eyleminin stereotipik anlamı, bir şeyin (Konu) alıcıya (Hedef) transfer edilmesidir.

(17)

Aktan	Aygül-gö	belek	berdi
A.YAL	A.YÖN	hediye.YAL	ver-GEÇ.3.t

‘Aktan Aygül’e hediye verdi’

Burada görüldüğü gibi, *ver-* eylemi, bir tümce içerisinde zorunlu olarak üç anlambilimsel üyenin (verme eylemini gerçekleştiren Edici (“*Aktan*”), eylemin yöneltildiği Hedef (“*Aygül*”) ve eylemin Konusu (“*belek*”)) bulunmasını gerektirmektedir.

e) Dört Üyeli Eylemler

Jackendoff (2002)’ye göre, eylemler en çok dört zorunlu üyeye sahip olabilir. Burada daha çok karşılıklı olarak yapılan işlemler ile bahis konularını betimleyen eylemler yer alır. Aşağıdaki örneğin çekirdeğini oluşturan *kiraya ver-* eylemi için “*Aktan*” Kılıcı, “*Ali*” Hedef, “*evini*” Konu, “*1000 soma*” Araç üyelerdir.

(18)

Aktan	üy-ü-n	Ali-ge	1000	som-go	icara-ga	berdi
A.YAL	ev-İYL.BEL	A.YÖN	1000	som-YÖN	kira-YÖN	ver-GEÇ.3.t

‘Aktan evini Ali’ye 1000 soma kiraya verdi’

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Üye Yapısı Kavramı

Üye yapısı (argument structure) kavramı çağdaş dilbilgisi kuramlarının çoğunda merkezi konulardan biri olarak ele alınmaktadır. Üye yapısı, 80’li yıllara gelinceye kadar eylem ile ilgili üyelerin sayısı ile sınırlı bir kavram olarak değerlendirilirken, günümüzde sözlüksel bilgi ile sözdizimsel sunuluş arasında bir çeşit köprü olarak kabul edilmektedir. Sunuluş düzeyleri arasındaki ilişkiler, farklı düzeylerin *arayüzlerinin* (interface) betimlenmesi, çeşitli alt sistemlerde kodlanan bilgilerin kendi aralarındaki ilişkiler gibi konular ele alınırken, üye yapısı kavramı araştırmaların merkezinde yer almaktadır. Kavramın çerçevesinin bu şekilde gelişmesi Chomsky (1981) ile başlayan *Rol Ölçütü* (Theta Criterion) (Chomsky, 1981), *Yansıtma İlkesi* (Projection Principle) (Chomsky, 1981), *Genişletilmiş Yansıtma İlkesi* (Extended Projection Principle) (Chomsky, 1986), *Anlamsal Rol Yükleminin Aynılığı* (The Uniformity of Theta Assignment) (Baker, 1988), *Konusal Rol Hiyerarşisi* (Thematic Hierarchy) (Grimshaw, 1990) gibi ilke ve kavramların artan önemi ile birlikte gerçekleşmiştir.

Çağdaş sözdizimi kuramlarının çoğunda [Yönetim ve Bağlama Kuramı (Chomsky 1981), Sözlüksel İşlevsel Dilbilgisi (Bresnan 1982c) gibi] üye yapısı ile ilgili bilgilerin eylemin *sözlüksel kütüğünde* (lexical entry) yer aldığı kabul edilmektedir. Bu bilgilerin üyelerin sözdizimsel sunuluşuna ilişkin bilgileri oluşturduğu düşünülmektedir. Genel olarak üye yapısı kavramı sözlüksel bilgi ile sözdizimsel üye sunuluşu arasında bir aracı olarak ele alınmaktadır. Ancak, söz konusu kavram çeşitli kuramcılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmış ve farklı biçimlerde kullanılmıştır.

Üye yapısı terimi Grimshaw (1994)'te yüklem ile ilgili dilbilgisel bilginin *sözlüksel sunuluşu* (lexical representation) için kullanılmaktadır. Dolayısıyla, üye yapısının da *sözlüksel birimin* (lexical item) sözlüksel kütüğünde yer aldığı düşünülmektedir. Ayrıca, çalışmada üye yapısının *öncelik ilişkilerinin* (prominency relations) belirlendiği yapısal sunuluşu oluşturduğu varsayılmaktadır. Burada üye yapısında *dışsal üyelerin* (external argument) *içsel üyelere* (internal argument) göre daha büyük etkiye sahip olan ve *Bağlama Kuramı* (Binding Theory) amaçları için içsel üyelere asimetrik bir şekilde *k-buyuran* (c-command) üyeler olduğu savunulmaktadır.

Bir başka yaklaşımı savunan Hale ve Keyser (2002) ise, üye yapısı terimini sözlüksel birim tarafından yansıtılan *sözdizimsel kurulum* (syntactic configuration) için kullanmaktadır. Bu kuramda üye yapısı, *çekirdek birimler* (nuclear items) tarafından yansıtılan sözdizimsel yapılardaki *baş* (head) ve onun üyeleri arasındaki yapısal ilişkiler sistemi olarak ele alınmaktadır.

Son dönemlerde üye yapısı kavramına, *üyelerin yansımaları* (argument projection), *kayma* (conversion) vs. işlemler ile ilgili çalışmalarda genel olarak iki farklı açıdan yaklaşılmaktadır. Levin ve Rappaport Hovav (1995), (1998); Van Valin (1984), (1990); Jackendoff (1983), (1990); Croft (1991), (1998) gibi çalışmalarda temel alınan geleneksel *sözlüksel yaklaşıma* [lexical approach (Borer, 2003), projectionist approach (Arkadyev, 2008)] göre, eylemin yansıttığı yapının ortaya çıkması için gerekli olan bilgi, sözlüksel birimin sözlüksel kütüğünde yer almaktadır. Bu yaklaşım *sözlükçe* (lexicon) ile sözdizimi arasındaki sınırların kesin olarak belirlenmesi temelinden gelmektedir. Buna göre sözcükler sözlükçe sesbilimsel, sözdizimsel, anlambilimsel vb. bütün özelliklerini içeren sözlüksel kütükler olarak yer almaktadır. Sözlüksel birimin sözlüksel kütüğünde

bulunan anlambilimsel özellikleri, anlambilimsel ve sözdizimsel yapılar arasında evrensel *bağlantılama* (linking) ilkelerinin yardımı ile eylemin görünebileceği *sözdizimsel kurulumları* (syntactic configuration) ve üyelerinin dilbilgisel özelliklerini belirlemektedir. Ancak burada yine de bu yapının sözlüksel mi veya sözdizimsel mi olduğu, sözdizimsel kategori ile ilgili bilginin sözlüksel kütükte yer aldığı, üye değiştirimi işlemlerinin sözlükçede gerçekleştiği ya da sözdizimsel bir işlem olduğu, üyelerin yüklendiği *Roller* (theta roles) gibi konularda bazı yaklaşım farklılıkları görülmektedir. Bütün bu yaklaşımlar, eylemin üye yapısı ile üyelerinin yüklendiği rollerin, başka bir deyişle *rol yapısının* (thematic structure) sözlüksel birimin anlamı tarafından belirlendiğini savunmaktadır.

Sözlüksel yaklaşıma karşı gelişen bir görüş olarak ortaya çıkan *yapısalcı yaklaşıma* [neo-constructionist approach (Borer, 2003), constuctionist approach (Arkadyev, 2008)] göre üye yapısı ile ilgili bilgilerin tamamı sözdizimsel yapıda bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, bir yapı, sözlüksel birimin üye yapısı ile ilgili ve biçimbilimsel vb. özelliklerinden türetilmemekte, tersine, bu özellikler sözdizimsel yapıdan kaynaklanmaktadır. Sözlükçede, bir eylemin dilbilgisel ve anlamsal olarak doğru bir biçimde kullanılması için gerekli minimal bilginin bulunduğu, bu eylemin hem üye yapısının hem de zengin anlamsal içeriğinin belirginleşmesinin ise, sözdizimsel düzeyde gerçekleştiği kabul edilmektedir. Ayrıca burada eylemin üyelerinin özelliklerinin, sözdizimsel yapıda yer aldıkları konumlara göre belirlendiği ve üyelerin yüklendiği roller ile sözdizimsel konumlar arasındaki ilişkinin kendini koruduğu dile getirilmektedir.

2.1.1 Yankategorileme Çerçevesi

Üretimsel dilbilgisinin geleneksel uygulamalarında, genel olarak, eylem öbeği (EÖ) içinde bulunan bir adöbeğinin (AÖ) EÖ'nün başı konumundaki eylem tarafından seçildiği kabul edilmektedir. Jackendoff (1972)'de önerilen *yankategorileme çerçevesi* (subcategorization frame), eylemin üyelerinden her birinin bir sözdizimsel konum ile sınırlandığı bilgisini sunmaktadır. Yankategorileme çerçevesinde, eylemin her üyesine sadece bir sözdizimsel ve anlambilimsel rolün denk geldiği belirtilmektedir. Ancak, daha sonraki araştırmalar belirli bir eylemin üyelerinin sunuluş özelliklerinin, o eylemin sözlüksel anlamı ile sıkı bir şekilde bağlantılı olduğunu ve bununla ilgili olarak da yankategorileme çerçevesinin üye yapısının belirlenmesi için gerekli olan bütün bilgileri sunmadığını ortaya koymuştur.

Stowell (1981), Pesetsky (1982) ve Chomsky (1986) gibi çalışmalara göre, eylemler *anlambilimsel seçme* (a-seçme) (semantic selection -s-selection-) ve *kategorisel seçme* (k-seçme) (categorical selection -c-selection-) şeklinde, anlambilimsel ve sözdizimsel seçme özelliklerini içeren iki tür sözlüksel bilgiye sahiptir. Eylemin k-seçme ile ilgili bilgilerinin onun a-seçme özelliklerine göre belirlendiği ileri sürülmektedir. Böyle bir ayırım, eylemin sözlüksel anlamının hangi unsurlarının üye yapısını belirlediğini ve söz konusu anlambilimsel unsurların sözdizimindeki sunuluşlarının nasıl gerçekleştiğini ortaya koymaya yardımcı olmaktadır.

Haegeman (1991) ise yankategorileme çerçevesi ile üye yapısının özne AÖ'sünün bulunup bulunmaması açısından farklılık gösterdiğini belirtmektedir. Buna göre, yankategorileme çerçevesi sadece EÖ içinde yer alan *kurucuları* (constituent) gösterirken, üye yapısı ile Rol yapısı, özne AÖ'sü de dâhil olmak üzere bütün üyeleri

içermektedir. Özne AÖ'sünün yankategorileme çerçevesi içinde yer almamasına, bütün eylemlerin öznelerinin olduğu ve bu nedenle öznenin bulunmasının yankategorileme çerçevesini belirlemediği şeklinde bir neden gösterilmektedir. Sözdizimsel yapılarda sözlükçeden yansıtılacak bilgilere bakılmaksızın bir özne konumunun bulunması gerektiği, sözlüksel bilginin sözdizimine yansıtılması gerektiğini öngören *Genişletilmiş Yansıtma İlkesi* (Extended Projection Principle) tarafından belirlenmektedir.

Dolayısıyla, genel olarak, yankategorilemenin sözlüksel birimlerin belirli sözdizimsel yapılarda ne tür kategoriler ile birlikte görüneceğini belirlediği kabul edilmektedir. Böylece, yankategori seçimi, sözdizimsel yapının temel unsurlarından olan sözlüksel birimlerin yankategori çerçevesinin sınırlarını belirlemektedir. Bu bakımdan, geçişli ve geçişsiz eylemlerin yankategori çerçeveleri birbirinden farklılaşmaktadır. Örneğin: *oku-* geçişli eyleminin yankategori çerçevesinde özne ve nesne konumlarına sahip olacak AÖ'lerin, yani 'okuyan' ve 'okunan'ın, bulunması gerekmektedir. Geçişsiz eylemlerin yankategori çerçevelerinde ise sadece bir AÖ bulunmaktadır: örneğin, *yıkan-* eylemi, dönüşlü yapıda özne, edilgen yapıda ise, nesne işlevini üstlenecek olan sadece bir üyeye ('yıkanan') gereksinim duymaktadır.

2.1.2 Üye Yapısı ve Rol Yapısı

Günümüz dilbilgisi kuramlarında genel olarak her eylemin üye ve rol yapılarının olduğu kabul edilmektedir. Üyeler, bir anlamda, yüklem tarafından ifade edilen oluş ya da durumlarda bulunması gereken katılımcılardır. Öztürk (2004)'te, eylemin üyelerinin sayısının belirli olmadığı, yani eylemlerin sabit bir üye yapısına sahip olmadığı ve

üyelerin *Rol belirleyen işlevsel ulamlar* (Theta-role introducing functional categories) tarafından belirlendiği dile getirilmektedir.

Ayrıca, alanyazında üyelerin sayısının üye yapısının iç yapılanması ile ilgili olup olmadığı, özellikle de dışsal üyelerin üye yapısında yer alıp almadığı konularında görüş ayrılıklarının bulunduğu görülmektedir. Üye yapısı kavramı, Williams 1981a'da ilk kez içsel ve dışsal üye kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. Burada dışsal üyelerin rollerini doğrudan E'den değil, E ve içsel üyenin oluşturduğu EÖ'den aldığı belirtilmektedir. Williams (1981a) ve bunu izleyen bazı çalışmalarda *dışsal* üyeyi ayırmaya önem gösterilmektedir. Buna karşın, bazı çalışmalarda ise, dışsal üyelerin rollerini EÖ'den değil, doğrudan eylemden almasını temel alarak, dolaysız üye (*direct argument*) kavramı [Marantz (1984), Levin and Rappaport (1986)] önerilmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Haegeman (1991)'de üye yapısının tümcede yer alacak zorunlu üyeleri belirlediği, ayrıca, dışsal bir üye olan özne AÖ'sünün yankategorileme çerçevesi içinde yer almazken, eylemlerin üye ve rol yapılarında bulunması gerektiği belirtilmektedir. Marantz (1984) ise, dışsal üyesi olan deyimlerin İngilizcede neredeyse hiç bulunmamasına dayanarak, dışsal üyenin eylemin üyesi olmadığını ifade etmiştir. Söz konusu çalışmada nesne konumundaki bir üyenin anlamsal rolünü doğrudan eylemden, dışsal üyenin ise eylemden değil, E-başı ve içsel üyelerden oluşan EÖ'den aldığı iddia edilmektedir. Buna benzer bir görüşü savunan Kratzer (1994) de dışsal üyenin eylem tarafından değil, işlevsel bir ulam tarafından yansıtıldığını dile getirmektedir. Ancak bütün bu çalışmaların ortak noktasını, eylemin üye yapısının içsel veya dışsal statüye sahip unsurların bir bütünü olarak ele alınması oluşturmaktadır.

Grimshaw (1994)'te ise, üye yapısının *sözlüksel anlamsal yapı* (lexical semantic structure) ve *d-yapı* (d-structure) olmak üzere iki tür sunuluş ile bağlantılı olduğu belirtilmektedir. Bu yaklaşıma göre, bir sözlüksel birimin üye yapısını bu birimin anlamına göre belirlemek mümkündür. Ayrıca, üye yapısına göre de bu birimin görüldüğü d-yapı belirlenebilir.

(19)

Anlam → Üye Yapısı

Üye Yapısı → d-yapı

Grimshaw ayrıca, Zubizarreta (1987)'ye dayanarak, içsel üyelerin bir anlamda eylemin açısı altında, dışsal üyelerin de bu açının dışında yer aldığından ve dolayısıyla da içsel ve dışsal üyelerin birbiri ile asimetrik bir ilişkide bulunduğundan söz etmektedir.

2.1.2.1 Konusal Roller

Üyelerin *Rol Ölçütü* (Theta-criterion) ve *Genişletilmiş Yansıtma İlkesine* (Extended Projection Principle) uygun olarak belirli roller yüklendiği bilinmektedir. Chomsky (1981)'de ilk kez dile getirilen rol ölçütü, bir rolün sadece bir üye tarafından yüklenilmesini ve her üyenin sadece bir rol yüklenmesini gerektirmektedir.

Anlambilimsel roller konusuna olan ilgi Fillmore (1968) tarafından Anlamsal Rol kavramının ilk kez dile getirilmesinin ardından uyanmıştır. Fillmore (1968) kuramı, eylemlerin üyelerinin yüklendiği rollerin bulunduğunu, başka bir deyişle rol yapısının olduğunu savunmaktadır. Burada İngilizcedeki *cut* eyleminin *edici* (agent, doer) ve

etkilenen (patient) AÖ'lerin yer aldığı iki üyeli, *put* eyleminin de edici, etkilenen ve *yer* (location) bilgisini içeren üç üyeli rol yapısına sahip olmasından yola çıkılmaktadır.

Fillmore (1968), etken eylemin dilbilgisel öznesi ve edilgen eylemin edicisi konumundaki AÖ'yü "*içsel özne*" (inherent subject), etken eylemin dilbilgisel nesnesi ve edilgen eylemin dilbilgisel öznesi konumunda bulunan AÖ'yü de "*içsel nesne*" (inherent object) olarak adlandırmış ve bu kavramlar çerçevesinde dilbilgisel durumdan farklı olarak *içsel durum* (inherent case) kavramını önermiştir. Burada üyelerin anlambilimsel rolleri ile sözdizimsel sunuluşları arasında doğrudan bir bağlantı olduğu kabul edilmekte ve benzer anlambilimsel rollere benzer biçimbilimsel ve sözdizimsel özelliklerin denk geldiği varsayılarak aşağıdaki gibi altı içsel durum ileri sürülmektedir.

(20)

- Agentive: edici durumu;
- Instrumental: eyleme veya olaya nedensel olarak karışan cansız güç ya da nesne;
- Dative: etkilenen canlı varlık;
- Factitive: sonuç olarak ortaya çıkan nesne veya varlık;
- Locative: uzamsal çevre;
- Objective: diğer bütün durumlar.

Daha sonra Fillmore (1971)'de söz konusu içsel durumlar çerçevesinde 8 anlambilimsel rolü içeren aşağıdaki gibi bir rol dökümü önerilmiştir:

(21)

Edici (Agent): olayı (event) veya eylemi başlatan;

Karşıtsal Edici (Counter-Agent): eylemin yöneltildiği karşıdaki edici;

Nesne (Object): olay veya eylemin sonucunda değişime uğrayan veya sözü edilen *varlık* (entity);

Sonuç (Result): eylemin sonucunda ortaya çıkan varlık;

Araç (Instrument): eylemin gerçekleştirilmesi sürecinde yer alan araç;

Kaynak (Source): eylemin başlangıcında bulunan yer;

Hedef (Goal): eylemin yönünde bulunan;

Deneyimci (Experiencer): eylemin yarattığı etkiler altına kalan varlık (Dudchuk, 2006 içinde).

Ayrıca, Givon (1984), Jackendoff (1990), van Valin (1990), Larson (1988) gibi diğer çalışmalarda da çeşitli sayıda roller öne sürülmüştür. Ancak bu kuramsal çalışmalar belirli kavramlarla ilgili açıklamalar getirmekten ziyade, eylemlerin üyelerine çeşitli adlar vermekle sınırlı kalmaktadır. Buradan, günümüz üye yapısı çalışmalarında rollerin ortak bir rol dökümünün bulunmadığı anlaşılmaktadır. Uzun (2000)'de alanyazında en sık kullanılan roller aşağıdaki gibi bir dökümde sunulmaktadır:

(22)

EDİCİ	‘iş bilerek, isteyerek veya gücül olarak yapan’
	<i>Polis hırsız yakaladı</i>
	<i>Güneş ekinleri sararttı</i>
ETKİLENEN	‘işten etkilenen’
	<i>Çocuk kuşu yaraladı</i>
	<i>Asit yağmurları ormanları yok edecek</i>
DENEYİMCİ	‘bir oluştan duygusal veya algısal olarak etkilenen’
	<i>Bebek uyuyor</i>

	<i>Babam</i> yaşılanıyor
KONU	‘bir devinimde, bir oluştta yer alan, ama etkilenmeyen’
	Ali <i>memleketi</i> özlüyor
	Erol <i>sevgilisini</i> düşünüyor
HEDEF	‘devinim yönü üzerinde olan’
	Ali kitabı <i>Ayşe</i> ’ye yolladı
	Fırtına <i>denize</i> yöneldi
KAYNAK	‘devinimin başlangıcında, çıkış yerinde bulunan’
	Gemi <i>kıydan</i> ayrıldı
	Kadın <i>çatıdan</i> atladı
YER	‘iş, oluş, durumun gerçekleştiği konum, uzam’
	Ali <i>Ankara</i> ’da oturuyor
	Otobüs <i>durakta</i> bekliyor
YARARLANICI	‘iş, oluş veya durumdan yararlanan’
	Ayşe Ali’ye kazak örüyor
	İşçiler <i>patrona</i> çalışıyor
ARAÇ	‘işin, devinimin yapılmasına araç olan’
	Boyacı duvarı <i>fırçayla</i> boyadı
	Kasap eti <i>satırla</i> parçalıyor (Uzun, 2000: 105).

2.1.3. Üye Yapısı Kavramı Açısından Sözdizimi-Anlambilim Arayüzü (Syntax-Semantics Interface)

Üye yapısı kavramı hem sözdizimini hem de anlambilimi ilgilendirdiğinden, sözdizimi-anlambilim arayüzü kuramlarının önemli bir kısmını anlambilimsel ve sözdizimsel yapılar arasındaki üye kavramına ait ilişkilerin açıklanması oluşturmaktadır.

Konu, üye yapısı ile ilgili geleneksel yaklaşımda, genel olarak üyelerin sözdizimine yansımaları ile bağlantılı anlamsal özelliklerin belirlenmesi ve eylem anlamının ilgili özelliklerinin kodlanması için geliştirilen Rollere (*Thematic roles*) dayanılarak ele alınmaktadır. Ancak Dudchuk (2006), rol kavramının sınırlarının kesin olarak belirlenememesi, böyle bir yaklaşımın sözlüksel birimin üye yapısı ve rol yapısını tam olarak açıklayamadığını ve anlambilimsel ve sözdizimsel etkenler çerçevesinde yeniden yapılandırılması gerektiğini söz konusu çalışmaların ortaya koyduğunu da dile getirmektedir.

Üye yapısı ve sözdizimi –anlambilim arayüzü ile ilgili çalışmalarda genel olarak aşağıdaki iki soruya yanıt aranmaktadır:

1. Sözlüksel bilgi sözdizimine nasıl yansır?
2. Sözlüksel anlamın hangi unsurları dilbilgisel açıdan önem taşır ve üye yapısını belirler?

Anlambilimsel bilgilerin sözdizimine yansıtılmasında yer alan *bağlantılama*, *döşeme kuralları* (linking rules, mapping rules) belirlemesi farklı çalışmalarda farklı şekillerde gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmalarda genel olarak *doğrudan döşeme* (direct mapping) ve *dolaylı döşeme* (mediated mapping) olmak üzere iki ayrı strateji çerçevesinde ileriye sürülmektedir.

2.1.3.1. Doğrudan Döşeme

Doğrudan döşeme (direct mapping) olarak adlandırılan yaklaşımda Anderson (1977), Baker (1996), Levin ve Rappaport Hovav (1995) gibi çalışmalarda geliştirilen bazı döşeme kurallarının çerçevesinde anlambilimsel bilgiler ile sözdizimsel bilgilerin bağlantılanması öngörülmektedir. Bu çerçeveler içerisinde önerilmiş olan kurallardan biri Anderson (1977) tarafından Edici ve Konu üyeler için sözdizimsel ilişkiler açısından geliştirilen kurallardır:

(23)

- a. Edilgen olmayan bir tümcede yer alan Edici, eylemin geçişli olmasına ve tümcede başka bir dolaylı AÖ'nün bulunmasına rağmen genellikle tümcede özne görevini yüklenmiş AÖ'dür.
- b. Eylemin Konu üyesi, geçişsiz eylemlerde özne konumunda, geçişli eylemlerde de dolaysız nesne konumunda bulunur.

Anderson (1977)'de sunulan kurallara benzer özelliklere sahip bir başka kurallar bütünü de Baker (1996)'da önerilmiştir; ancak bu kurallar *Aşamalı-X Kuramı* (X'-Theory) terminolojisi çerçevesinde geliştirilmiştir.

(24)

- a. Eylemin Hedef ve Yararlanıcı üyeleri E'nin tümleci konumunda yer alır.
- b. Konu/Etkilenen üyeler E'nin en alttaki gösterici konumuna yerleşir.
- c. Edici/Kılıcı üyeler EÖ dışında bir konuma yerleşir.

Ayrıca Levin ve Rappaport Hovav (1995) de kendilerinin belirlemiş oldukları anlambilimsel kavramlardan yararlanarak doğrudan döşeme kurallarını sunmuştur.

(25)

- a. Eylem tarafından belirtilen olay veya durumun başlamasına sebep olan eylem üyesi *dışsal* (external) bir üyedir.
- b. Eylem tarafından ifade edilen olay veya olgu sonucunda değişime uğrayan *varlığı* (entity) belirten üye, eylemin *doğrudan içsel* (direct internal) üyesidir.
- c. Bir olay, durum veya olguda yer aldığı belirtilen üye eylemin doğrudan içsel üyesidir.
- d. Eylemin başka hiçbir bağlantılama kuralının açısı altında bulunmayan üyesi, doğrudan içsel üyedir.

2.1.3.2. Dolaylı Döşeme

Dolaylı döşeme (mediated mapping) yöntemlerini geliştiren kurallar, genel olarak, anlambilimsel veya konusal roller ile ilgili olarak geliştirilmiş *hiyerarşilere* (hierarchy) dayanmakta ve böylelikle üye yapısının iç yapısını araştırmaya odaklanmaktadır. Ayrıca burada konusal rolleri *makro-rollere* (macro role) veya *hiper-rollere* (hyper role) birleştirme yöntemi de kullanılmaktadır.

Anlambilimsel / konusal roller ile ilgili ilk hiyerarşiler Fillmore (1968)'de anlambilimsel roller kavramının önerilmesinden hemen sonra bu rollerin belirli sözdizimsel konumlar ile bağlantılı olmadığının anlaşılması ile ortaya çıkmıştır. Fillmore (1968)'de, tümcede eylemin Edici rolünü yüklenmiş bir üyesi varsa, bu üyenin özne konumunda yer aldığı, Edicinin bulunmaması durumunda *Araç* (Instrument) üyesinin ve bunun da olmaması halinde nesnenin özne görevini üstlendiği belirtilmektedir. Böylelikle

E(dici) > A(raç) > N(esne) şeklinde *özne hiyerarşisi* (subject hierarchy) olarak bilinen anlamsal rol hiyerarşisi sunulmuştur.

Çeşitli kuramcılar tarafından önerilen belli başlı anlambilimsel / konusal rol hiyerarşileri aşağıdakilerdir:

(26)

Fillmore (1968):

Edici > Araç > Nesne (object)

Grimshaw (1990):

Edici > Deneyimci > Hedef/Kaynak/Yer > Konu

Jackendoff (1972):

Edici > Hedef/Kaynak/Yer > Konu

Spears (1990):

Edici > Deneyimci > Konu > Hedef/Kaynak/Yer

Jackendoff (1990):

Kılıcı > Yol/Yararlanıcı > Konu > Hedef/Kaynak/Yer

Kiparsky (1985):

Edici > Kaynak > Hedef > Araç > Konu/Yol > Yer

Givon (1984):

Edici > Dat/Yar > Yol > Yer > Araç

Hiyerarşiler arasında görülen farklılıklar anlambilimsel rollerin farklı şekillerde belirlenmesi, bunların farklı amaçlar için geliştirilmiş olması vb. gibi nedenlere bağlıdır. Bunların arasından Grimshaw (1990) hiyerarşisi *öncelik kuramı* (prominence theory) çerçevesinde geliştirilmiş bir hiyerarşidir. Öncelik kuramının temel varsayımı, eylemin

üye yapısının eylemin dilbilgisel davranışını birçok yönden etkileyen kendi iç yapılanmasının olduğudur. Üye yapısının eylemin anlambilimsel özelliklerinden anlaşılabilir olması gerektiğinden, bir eylemin üye yapısının yapılanışı onun sözlüksel anlamının yansıması olarak ele alınmaktadır. Kuramın temel varsayımları aşağıdaki şekildedir:

(27)

1. Üye yapısı, üyeler arasındaki *öncelik* (prominency) ilişkilerini gösteren yapılanmış bir sunulustur. Öncelik ilişkileri eylemin konusal özelliklerine (konusal hiyerarşinin yardımı ile) ve eylemin *görünüş* (aspect) özelliklerine göre belirlenir.
2. Daha önceki çalışmalarda olduğu gibi [özellikle Rappaport ve Levin (1986), Zubizarreta (1987)] rol nitelendiricileri üye yapısında sunulmamaktadır; çünkü üye yapısına ilişkin işlemler konusal rolleri dikkate almamalı ve ancak üye yapısının kendisine bağlı olmalıdır.
3. Dışsal üye kavramı, üye yapısında öncelik kavramı açısından açıklanabilir. Dışsal üye, bir eylemin üye yapısındaki en belirgin üyedir.
4. Dilbilgisel üyeler ile anlambilimsel katılımcılar arasında ayırım yapılmaktadır.
5. Sözlüksel birimlerin üye yapısı ve *rol yükleme* (theta-marking) özellikleri açısından sözdizimsel ulamlar birbirinden farklılık göstermektedir (Grimshaw 1994: 4-6).

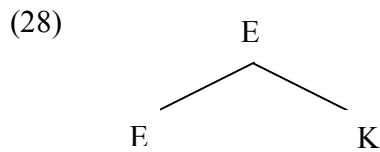
Grimshaw (1990)'da sunulan konusal hiyerarşi, eylemin üye yapısının üyeler arasındaki öncelik ilişkisini yansıttığı varsayımını temel almaktadır. Burada yararlanılan

edici, konu, amaç gibi sözcüklerin herhangi bir kuramsal anlamı bulunmamakta, bunlar sadece üyeleri birbirinden ayırt etmek için kullanılmaktadır.

2.2.Hale ve Keyser'in Üye Yapısı Kuramı

Hale ve Keyser'in çalışmasının amacı, konusal / anlambilimsel roller çerçevesinde geliştirilmiş bir takım genellemelerin yapısal terimlere göre yeniden düzenlenebileceği bir kuram geliştirmektir. Hale ve Keyser'in yaklaşımlarında, konusal roller üyelerin bulundukları yapısal konumda üstlendikleri görevler olarak ele alınmakta ve bu görevlerin tamamıyla yapısal olarak önceden belirlenmiş olduğu iddia edilmektedir. Böyle bir yaklaşım rollerin sayısının sınırlı olmasını da açıklamaktadır: bu, üyelerin bulunabileceği *yapısal kurulumların* (structural configuration) sayısının sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır.

Hale ve Keyser (2002)'ye göre, üye yapısı sözlüksel birim tarafından yansıtılan sözdizimsel bir kurulumdur. Bu yaklaşımda üye yapısı, *çekirdek birimlerin* (nuclear items) yansıttığı sözdizimsel yapılarda yer alan başlar ile üyeleri arasındaki yapısal ilişkiler sistemi olarak ele alınmaktadır. Üye yapısının sözlüksel birimlerin özelliklerine göre, özellikle de bu birimlerin göründükleri sözdizimsel yapılara göre belirlendiği savunulmaktadır. Kuramda eylemlerin, genel olarak, *kök* (K) [root (R)] ve *eylemcil taşıyıcı* (E) [verbal host (V)] olmak üzere iki yapısal unsurdan oluştuğu varsayılmaktadır. Eylemin burada K olarak görünen bir *tümleç* (complement) aldığı ve bu tümlecin eylem ile ilgili anlambilimsel ve sesbilimsel bilgileri içerdiği iddia edilmektedir.

2.2.1. Üye Yapısı Türleri

Kuramda sözlüksel birimlerin oluşturdukları sözlüksel yapılarda tekrarlanmayı önleyen ve ikili dallandırmayı sağlayan tümleç ve *gösterici* (specifier) şeklinde sadece iki sözdizimsel konumun bulunduğu söz edilmektedir. Söz konusu konumlar arasında *baş-tümleç* ve *gösterici-baş* şeklinde iki yapısal ilişkinin bulunduğu dile getirilmekte ve bu ilişkiler üye yapısındaki temel ilişkiler olarak tanımlanmaktadır.

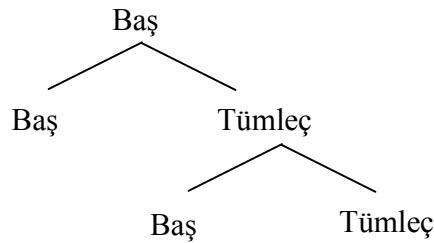
(29)

- Baş - tümleç ilişkisi: eğer X, B başının tümleci ise, bu durumda X, B'nin tek kardeş budağıdır (X ve B birbirine k-buyurmaktadır).
- Gösterici - baş ilişkisi: eğer X, B başının göstericisi ise, $\dot{I}_1$ de B'nin ilk yansıması ise (burada B' konumu gerekli olarak doludur), bu durumda X, $\dot{I}_1$ 'in tek kardeş budağıdır.

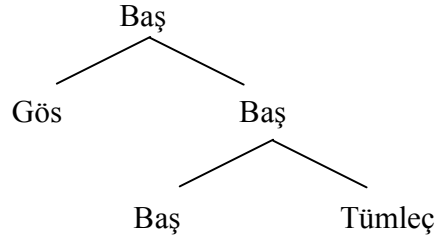
Sözlüksel birimler ile üyeleri arasında görülen bu temel ilişkiler, belirli sözlüksel yapıların, başka bir deyişle çekirdek birimlerin üye yapısının dört temel yapısal türünün oluşmasını sağlamaktadır. Bunlar aşağıdaki gibi üye yapısı kurulumlarına sahip yapılardır:

(30)

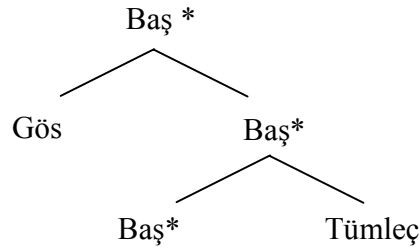
a. Tekli üye yapısı (a-tipi) (Monadic (a-type))

b. Temel ikili üye yapısı (b-tipi) (Basic dyadic (b-type))

c. Karmaşık ikili üye yapısı (c-tipi) (Composite dyadic (c-type))

d. Atomik üye yapısı (d-tipi) (Atomic (d-type))

Baş

Yukarıdaki yapıların arasından (30)a'da gösterilen üye yapısı türünde başın göstericisi bulunmamaktadır ve yalnızca tümleç konumu doludur. Bu yapı Hale ve Keyser (2002)'de *tekli yapı* (monadic structure) olarak adlandırılmaktadır. Bir sonraki b'de sunulan ve *temel ikili* (basic dyadic) olarak adlandırılan yapıda baş, hem tümlecini hem de göstericisini yansıtmakta, başka bir deyişle burada hem *baş-tümleç*, hem de *gösterici-baş* ilişkileri yer almaktadır. Daha sonraki c'de gösterilen yapı, *karmaşık ikili* (composite dyadic) yapı olarak ele alınmakta ve bu yapıda hem gösterici hem de tümleç yansıtılmaktadır. Ancak buradaki gösterici baş'ın değil, tümlecin getirdiği bir gereklilik

üzerine yansıtılmaktadır. Bu özelliklere sahip olan başın, bir başka Baş**'ın tümleci konumunda görülmesi gerekmektedir. Buradaki Baş*, göstericiyi yansıtma kapasitesine sahip olan bir baştır. Son olarak, d'de *atomik* (atomic) üye yapısı olarak adlandırılan en basit, başka bir deyişle yalnızca bir baştan oluşan yapı yansıtılmaktadır. Kuramda bu yapısal türler a-tipi, b-tipi, c-tipi ve d-tipi üye yapısı şeklinde ele alınmaktadır. İngilizcede, genel olarak, a- tipi veya tekli üye yapısının Eylem, b-tipi veya temel ikili üye yapısının İlgeç, c-tipi ya da karmaşık ikili üye yapısının Sıfat ve son olarak d-tipi veya atomik üye yapısının Ad ulamlarının yapıları olduğu belirtilmektedir.⁴ Ayrıca, bunların arasından tekli ve atomik üye yapılarının ulamlarının genellikle sabit olduğu, temel ve karmaşık ikili üye yapılarının da sıkça Eylem yapısını yansıttıkları ifade edilmektedir. Bu yapılar ile ulamlar arasında bir düzenliliğin bulunduğu ve dolayısıyla, biçim-sözdizimsel ulam ile yapı arasında doğrudan zorunlu bir ilişki olmasa da, bazı genellemelerin yapılabileceği iddia edilmektedir.

2.2.2. Tekli Üye Yapısı

Hale ve Keyser (2002) tarafından ele alınan üye yapılarından ilki, tek üyeli eylemlerin oluşturduğu ve tekli olarak adlandırılan sözlüksel yansımadır. Kuramda belirlenen temel üye yapısı türlerinden tekli üye yapısının en önemli özelliğini, bir sözcüksel birimin üye yapısında yalnızca tümlecini bulundurması oluşturmaktadır. Dolayısıyla böyle yapılarda tümleç başın tek kardeş budağı olarak görünmektedir.

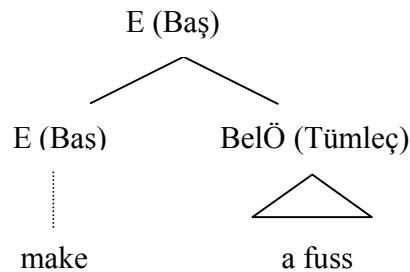
⁴ Bu yapı A ulamının yansıttığı üye yapısı ile ilgili olduğundan çalışmanın sınırları dışında kalmaktadır; dolayısıyla burada atomik yapıya değinilmeyecektir.

Bu tür üye yapısının İngilizcede genel olarak E ulamı tarafından yansıtıldığı ve tümleci konumuna ikili yapıyı alabilen tekli bir yapı olduğu belirtilmektedir. Tümcesel sözdiziminde bu eylemlerin yapısı, içsel üyeleri olan nesnenin yanı sıra bir *dışsal üyeye* (external argument), yani özneye de sahip olduklarından ikili yapı olarak ele alınmaktadır. Ancak kuramda ‘tekli, ikili’ terimleri tümcesel sözdizimi açısından değil, sözlüksel birimin yansıttığı yapının içinde, yani EÖ’nün içinde yer alan üyeler (tümleç ve gösterici konumundaki üyeler) ile ilgili olarak kullanılmaktadır. Konuyu açıklamak amacı ile aşağıdaki tümceler örnek olarak gösterilmektedir:

(31)

1. He made a fuss
2. The cowboys made trouble
3. They had/took a fit

(32)

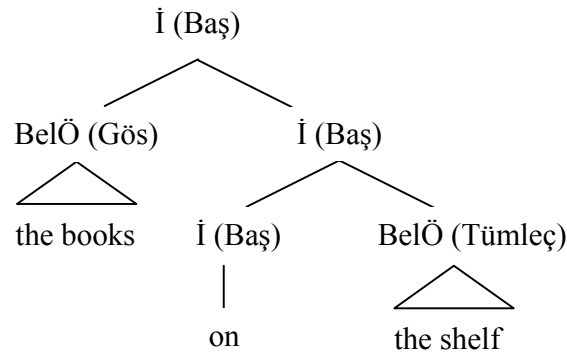

Bu örneklerde bulunan tümcesel özneler (sırasıyla “he”, “the cowboys” ve “they”) dışsal üye konumunda bulunduğundan sözlüksel yapının içinde yer almayan üyeler olarak kabul edilmektedir. Bitner (1994)’e dayanılarak öznenin tümceye EÖ ile bağlantılı olarak girdiği ve bir *eklenti* (adjunct) olarak EÖ ile eşdizinleme ilişkisinde olduğu iddia edilmektedir. Dışsal üye EÖ’nün eklentisidir, çünkü eylemin yansıttığı yapıda ne tümleç ne de gösterici konumundadır.

2.2.3. Temel İkili Üye Yapısı

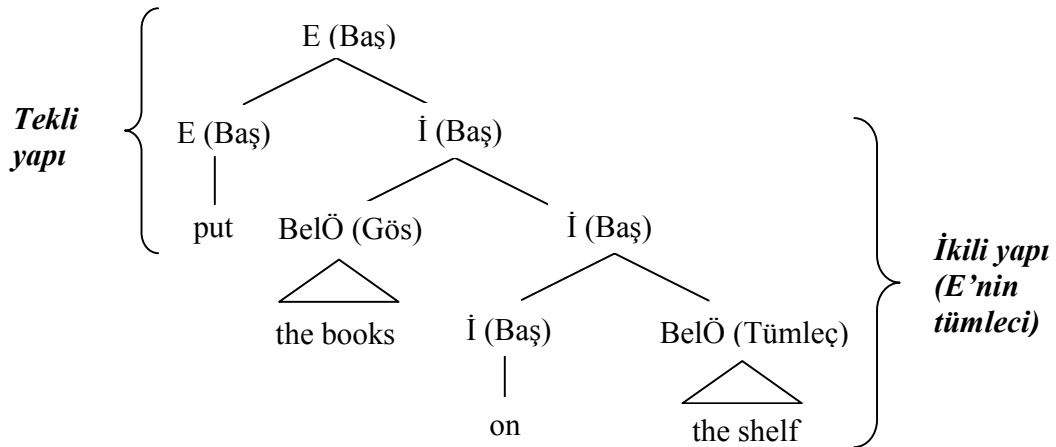
Üye yapısı kurulumlarının ikinci bir türü olan temel ikili üye yapısının İngilizcede genel olarak İ ulamı tarafından yansıtıldığı, ayrıca E'nin de sıkça bu yapıyı sergilediği belirtilmişti. Bu üye yapısı, bir sözlüksel birimin yapısında bir tümleş ve bir göstericiyi bulundurduğu üye yapısı türüdür. Örneğin, geçişli eylemler hem tümleş hem de göstericiyi içeren ikili yapıları yansıttığı için temel ikili eylemler arasında yer almaktadır.

(33)

Böyle bir yapı bir başka tekli E-başının tümleci olarak görünebilmektedir. Aşağıdaki örnekte *put* eyleminin “*the books on the shelf*” ikili yapısını tümleş olarak aldığı görülmektedir.

(34)

Bu yapıda *put* sözcüksel biriminin tekli üye yapısının E-yansıması, E başı ve onun tümleci olarak yer alan (ikili) İ-yansımasından oluşan karmaşık bir kurulumdur. İ-yansıması içinde yer alan gösterici (“the books”) sözdiziminde eylemin dilbilgisel nesnesi olarak görünmektedir. Bu gösterici etken eylemlerde yapısal durum yüklenir; edilgen yapıda ise, belirli bir işlevsel ulamın göstericisi konumuna taşınır.

Yukarıdaki örnekte bulunan İ başının göstericisi (“the book”) ve bu göstericinin bulunduğu konum eylemin sözlüksel kütüğü ile ilgili yapısal biçimin içinde yer almaktadır; dolayısıyla da “*the book*” öbeği bir içsel üye, onun yer aldığı konum da bir içsel üye konumudur. Burada özne, bir dışsal üye olarak kabul edildiğinden sözlüksel yapının göstericisi olarak ele alınmamaktadır. Aşağıdaki tümcelerin özneleri de EÖ içindeki gösterici konumunda değil, dışsal konumda yer aldıklarından dışsal üyelerdir ve *the book* göstericisi gibi içsel konumda bulunmamaktadırlar.

(35)

- a. He made a fuss
- b. The engine coughed

2.2.4.Karmaşık İkili Üye Yapısı

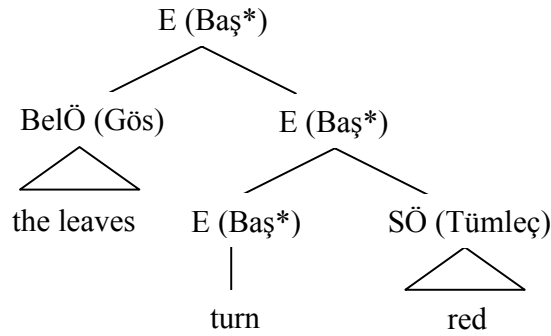
Bir başka üye yapısı türü olan karmaşık ikili üye yapısı İngilizcede genel olarak sıfat ulamının yansıttığı yapıdır. Ancak kuramda eylemlerin de bu tür üye yapısını sergilediği belirtilmektedir. Karmaşık ikili üye yapısı, temel ikili üye yapısına benzer özellikler taşımakta, ancak ondan farklı yönleri de bulunmaktadır. İlgeçli yapılarda olduğu gibi, E-başının, tümleci ile birlikte bir göstericiyi de gerektirdiği bir yapıdır. Ancak buradaki göstericiyi gerektirme özelliği gerçekte E-başının değil, onun tümlecinin temel

özelliğidir. E-başı tümlecinin talep ettiği gibi göstericinin yansımasının mümkün olduğu yapıyı sunar. Karmaşık yapı iki sözlüksel çekirdeğin talebini yerine getirmektedir: sıfat eylemin tümlece olan talebini karşılar, eylem de sıfatın talep ettiği gösterici konumunu sağlar. Bu yüzden buradaki ikili yapı karmaşık ikili üye yapısı olarak adlandırılmakta ve İngilizcede böyle bir yapılanmayı sıfat ulamı sergilemektedir.

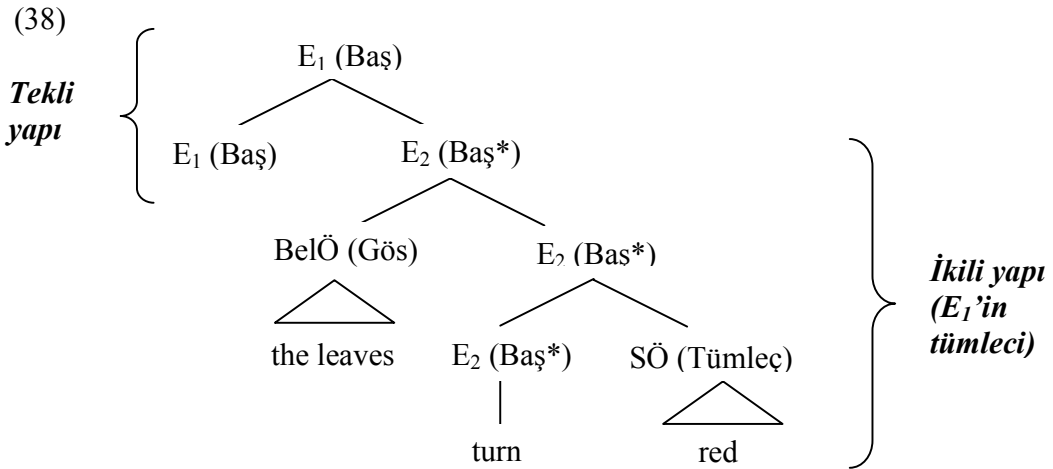
(36)

- a. The leaves turn red.
- b. The cold turned leaves red.

(37)

Yukarıda (36)a’da yer alan geçişsiz eylem (37)’de sunulan yapılanmayı yansıtmaktadır. Eylemin (36)b’de görülen geçişli çiftinde ise, bu yapı (34)’te gösterildiği gibi tekli yapıya sahip bir başın (yani üstteki başın (upper head)) tümleci konumuna yerleşmektedir. Dolayısıyla *turn* eylemi ile *put* eylemi üye yapısı kurulumu açısından benzer özellikler taşımaktadır. Ancak bu eylemler ikili yapıların yerleştirildiği tekli yapının başı açısından birbirinden farklılaşmaktadır. Burada *turn* eylemi (34)’teki *put* eyleminin yapısından farklı olarak boş bir başın (E₁) tümleci konumuna yerleştirilen yapının başı (E₂) konumundadır.

Burada *put* eylemi ile *turn* eylemi arasında üye yapısı kurulumları açısından gözlenen böyle bir fark *bitiştirmenin* (incorporation) bir türü olarak kabul edilen *birleşim* (conflation) kavramı çerçevesinde açıklanmaktadır. (36)b'deki *The cold turned leaves red* tümcesel yapısının ise, ikili yapının Baş*'ı olan *turn* (E₂) eyleminin tekli yapının boş başının (E₁) bulunduğu konuma yükselerek bu boş başla birleşmesi sonucunda elde edildiği belirtilmektedir. Birleşim olgusuna aşağıda daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

2.2.5. Birleşim (Conflation)

Hale ve Keyser (2002) üye yapısı kuramında bir çeşit *bitiştirme* (incorporation) olarak ele alınan ve *Birleştirme* (Merge) işlemine eşlik eden *birleşim* (conflation) sürecinden geniş ölçüde söz edilmektedir. *Adlar* (denominal) ve *sıfatlardan* (deadjectival) türemiş olan eylemlerin İngilizcede yaygın bir şekilde görüldüğünü, ancak Türkçede çok kısıtlı bir süreç olduğunu belirten Uzun (2006), türetilen sözcüklerin tamamıyla farklı sözcük oluşturmamasına bağlı olarak *kayma* (conversion) olarak adlandırılan bu tür sürecin biçimbilimsel değil, sözdizimsel açıdan ele alınması gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca Uzun (2006), kayma sürecinin sıfır biçimbirim ile karıştırıldığına, ancak sıfır

biçimbirimin eklemenin tipik olduğu dillere özgü bir görünüm olduğuna, buna karşın kayma örneklerinin ise eklemenin tipik olmadığı dillerde daha çok görüldüğüne değinmektedir. Bütün bunlara bağlı olarak kayma örneklerinin sıkça görüldüğü, ancak eklemeli olmayan dillerde sıfır biçimbirimin çözüm olarak ele alınmaması gerektiğini belirtmektedir.

Hale ve Keyser (2002) kuramında ise, yukarıdaki *kayma* süreci ile adlar ve sıfatlardan türemiş eylemlere *birleşim* (conflation) kavramı çerçevesinde sözdizimsel açıdan açıklamalar getirilmektedir. Burada sözdizimsel birim ile ilgili sesbilimsel bilgiler setini kapsayan *sb-bilgisi* (p-signature) kavramından söz edilmektedir. Buna göre birleşim, tümlecin sb-bilgisinin Baş'ın *eksik* (defective) sb-bilgisine kopyalanması sürecinden oluşmaktadır. Baş'ların sb-bilgilerinin eksik olması ile ilgili iki ayrı durumdan söz edilmektedir: bu durumların birinde sb-bilgisi tamamıyla boştur, başka bir deyişle sesbilimsel özellikler içermemektedir; diğerinde ise, Baş *-en* gibi bir ekten oluşmakta ve böyle bir sb-bilgisi kısmen eksik sb-bilgisi olarak ele alınmaktadır.

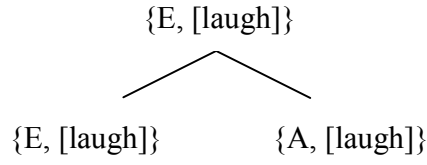
Örneğin *laugh* eyleminin Baş'ı sesbilimsel özellikler içermeyen eksik sb-bilgisine sahiptir ve tümlecin sb-bilgisi ise doludur, yani burada *laugh* adı yer almaktadır:

(39)

Baş	Tümleç
{ E [Ø] }	{ A [laugh] }

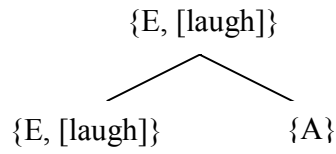
Laugh eyleminin ortaya çıkma sürecinde tümlecin sesbilimsel yönden dolu olan sb-bilgisi Baş'ın boş sb-bilgisine kopyalanır ve böylelikle bunun sb-bilgisi doldurulur. Söz konusu süreç aşağıdaki gibi bir görünüme sahiptir:

(40)

Yapının en son ulaştığı aşamada (seslendirme aşamasında) tümlecin sb-bilgisinin silindiği, başka bir deyişle onun seslendirilmediği, aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

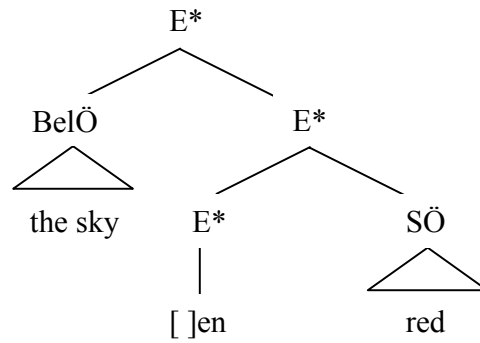
(41)

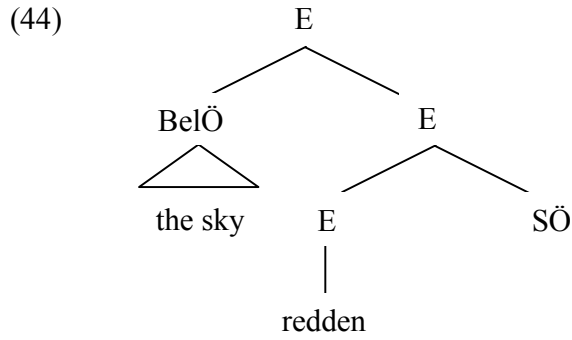

Ayrıca sıfatlardan *-en* eki ile yapılmış eylemler ile *shelve* ve *saddle* gibi adlardan türemiş eylemlerin de birleşim sürecinden geçtiği ifade edilmektedir. Örneğin, İngilizcede (42)'deki “*The sky is reddened*” şeklinde bir tümcede yer alan *red*den geçişsiz eylemi (43) ve (44)'te gösterildiği gibi bir birleşim sürecinden geçmektedir.

(42) The sky is reddened.

(43)

Örneklerden de anlaşılacağı üzere, tekli ve ikili yapılar arasındaki en önemli farkı üye yapısında göstericinin bulunup bulunmaması oluşturmaktadır. Demek ki, tekli ve ikili üye yapılarını birbirinden ayırt etmede göstericinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Kuramda eylemlerin üye yapılarının türünü belirlemek amacı ile üye yapısı türleri *başlamalı-geçişli değişirimi* (inchoative-transitive alternation), *orta çatı değişirimi* (middle construction) ve *yer değişirimleri* (locative alternation) çerçevesinde ele alınmaktadır.

2.2.6.Başlamalı-Geçişli Değişirimi

Hale ve Keyser (2002)'de farklı türden sözlüksel birimlerin, yansıttıkları üye yapısı türüne göre birbirinden ayrıldığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla, sözlüksel birimlerin sözdiziminde sergiledikleri davranışlar yapısal ilişkiler temelinde incelenmektedir. Kuramda geçişli eylemlerin geçişsiz sözlüksel yapının (ikili yapının) bir tekli yapının tümleci konumuna yerleştirilmesi ile elde edildiği ileri sürmektedir.

(45)

- a. The pot broke.
- b. The engine coughed.

Araştırmacılar, yukarıdaki tümcelerden yola çıkarak burada yer alan eylemlerin geçişsizlik çerçevesinde aynı özelliğe sahip olduğunu, ancak yapısal olarak farklılık gösterdiklerini ve dolayısıyla da farklı davranışlar sergilediklerini belirtmektedir. İki tümce arasındaki farkın *nedensel başlamalı* (causative-inchoative) geçişlilik değişimine göre belirlendiği ileri sürülmektedir.

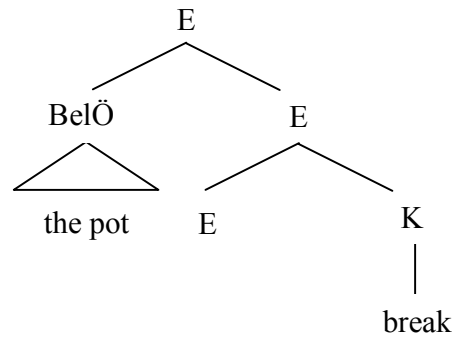
(46)

a. I broke the pot.

b. * I coughed the engine.

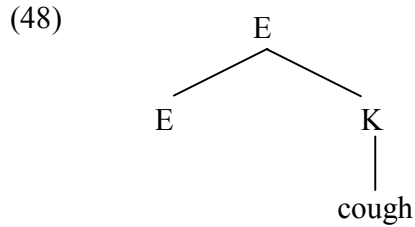
Bu eylemleri birbirinden ayıran temel özellikler aşağıdaki şekilde açıklanabilir. Temel varsayıma uygun olarak *break* eylemi K (Kök) ve E (Eylemcil taşıyıcı) olmak üzere iki yapısal birimden oluşmaktadır. Üye yapısı yapılanmasında E, bir kök olarak gerçekleşen bir tümleç almakta ve bu K, *break* sözlüksel birimi ile ilgili anlambilimsel ve sesbilimsel bilgileri içermektedir. Ayrıca, *break* eyleminin tümleci konumundaki K, aşağıdaki yapıda görüldüğü gibi bir göstericinin yansıtılmasını gerektirmektedir.

(47)

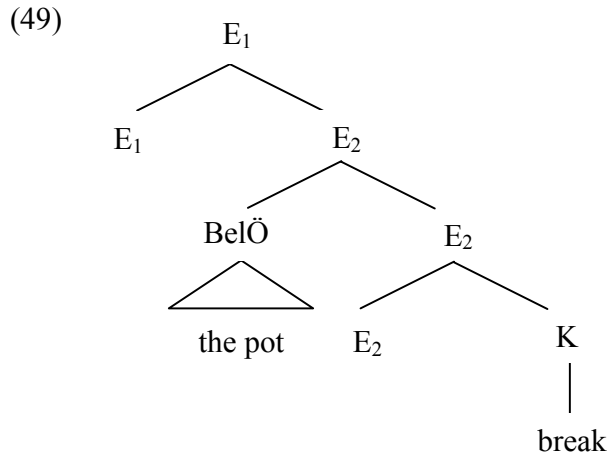

Yukarıdaki örneklerden (45)b'deki dilbilgisel, (46)b'deki dilbilgisel olmayan tümcelerde yer alan *cough* eylemi de temel varsayıma göre iki unsurdan oluşmaktadır: K ve *eylem çekirdeği* (verbal nucleus). Ancak burada *break* eyleminden farklı olarak *cough*

eyleminin kökü bir göstericinin bulunmasını gerektirmediği için eylem gösterici yansıtmamaktadır. Dolayısıyla da bu özellikler (46)b'nin bozukluk nedenini açıklamaktadır.

(46)a'da gösterilen türden geçişileştirme baş-tümleç ilişkisinin vasıtası ile gerçekleştirilmekte, başka bir deyişle (47)'deki yapı *Birleştirme* (Merge) ile bir eylem çekirdeğinin tümleci konumuna yerleştirilmektedir.

Ancak yukarıdaki örneklerden (45)b'de yer alan *cough* eylemi böyle bir yapılanmada yer alamamaktadır. Bunun sebebi E'in durum yükleyebileceği bir içsel üyenin, yani göstericisinin bulunmamasıdır (bkz. (48)). Böylelikle, bu tür değişime izin veren eylemlerin üye yapısında mutlaka bir göstericiyi yansıtmaları gerektiği ortaya konmuştur.

2.2.7.Orta Çatı Değişirimi

Sözlüksel birimlerin yansıttıkları üye yapılarını birbirinden ayırmak ve üye yapısı türünü belirlemek için eylemler *orta çatılı yapılarda* (middle constuctions) yer alıp almamaları açısından ele alınmaktadır.

(50)

- a. He saddled a quarter horse.
- b. He made a fuss.

(50)a ve (50)b'deki tümceler orta çatılı yapılarda farklı davranışlar sergilemektedirler: *saddle* eylemi böyle yapılarda kullanılabilirken, *make* eylemini bu yapılarda görmek mümkün değildir.

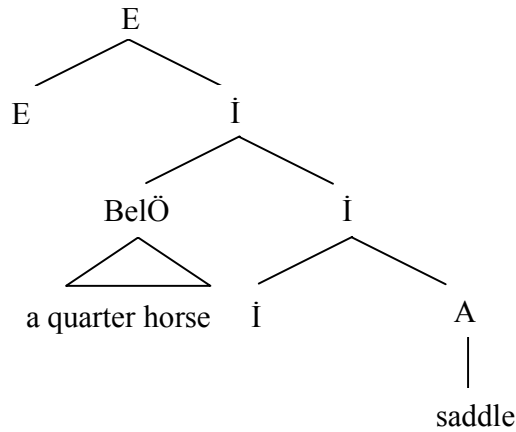
(51)

- a. A quarter horse saddles easily.
- b. *A fuss makes easily⁵.

Örneklerde ortaya çıkan bakışsımsızlığın da yapısal etkenlerden kaynaklandığı savunulmaktadır. Bir eylemin orta çatılı yapıda yer alabilmesi için, (52)'de örneklendiği gibi, tümlecinin ikili yapıya sahip olması, yani bir göstericiyi yansıtmaması gerekmektedir.

⁵ Çalışmada “*” işareti kabul edilemez tümceler için, ayrıca kabuledilebilirliği şüpheli tümceler için de, “??” işareti kullanılmaktadır.

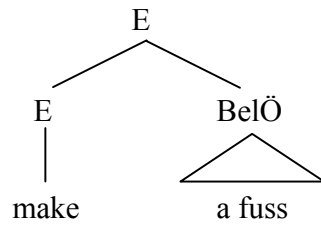
(52)

Orta çatı, eylemin tümlecinin göstericisini ((52)'de “*a quarter horse*” BelÖ'sü) özne görevini üstlenmiş üyenin konumuna taşınmaya zorlayarak, yönetici E'nin Durum yükleme özelliğini iptal etmekte ve böylelikle EÖ ile birleşerek geçişli yapı oluşturan dışsal üyenin yansıması engellenmektedir.

Make sözlüksel biriminin, geçişli bir eylem olmasına karşın, orta çatılı yapı oluşturmamasının nedeni, eylemin tümleci olan BelÖ'nün bir gösterici yansıtmaması, böylece orta çatılı yapı oluşturmak için gerekli temel koşulu yerine getirememesidir.

(53)

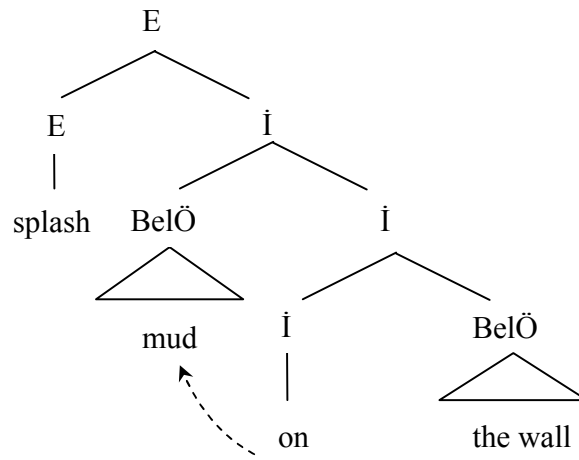

2.2.8.Yer Değişirimleri

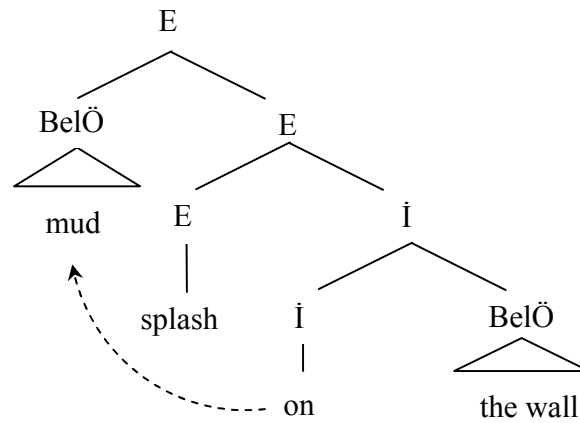
İngilizcede geçişli eylemler, İ'nin gösterici talebinin *anında doyum* (immediate gratification) yolu ile gerçekleşmesinden elde edilmektedir (bkz. (54)). Geçişsiz eylemler ise, yine aynı talebin *ertelenmiş doyum* (delayed gratification) yoluyla gerçekleştiğinde

ortaya çıkmaktadır (bkz. (55)). Anında doyumun mümkün olduğu durumlarda böyle bir doyum türünün gerçekleşmesi kaçınılmazdır; ancak bunun gerçekleşmediği durumlarda ertelenmiş doyum türü görülmektedir. Doyum kavramı, EÖ içindeki üye değişimleri açısından önemli bir rol oynamaktadır. Aşağıdaki örneklerde yer alan değişimler anında doyum ve ertelenmiş doyum arasındaki ayırım ile doğrudan bağlantılıdır.

(54) The horse splashed mud on the wall.

(55) Mud splashed on the wall

Yukarıdaki eylem ile benzer özelliklere sahip *smear* eyleminin kullanıldığı tümcelerden *splash* ve *smear* eylemleri arasında önemli farklılıkların bulunduğu anlaşılmaktadır. Buradaki *smear* eyleminin *splash* eyleminden farklı olarak geçişsiz çifti bulunmamaktadır.

(56)

- a. The kids smeared mud on the wall.
- b. *Mud smeared on the wall.

Söz konusu eylemler arasındaki farkın sözlüksel birimlerin K(ök) unsurlarının anlambilimsel özelliklerinden, başka bir deyişle K'da bulunan anlambilimsel bilgilerden biri olan *tarz etkeni* (manner factor) kavramından kaynaklandığı savunulmaktadır. Yukarıdaki örneklerde *splash* eylemi tarz etkeni açısından içsel üye *mud* ile bağlantılı iken, *smear* eylemi de dışsal üye ile ilişkilidir. *Splash* eyleminin bağlı olduğu gösterici hem geçişli hem de geçişsiz yapılarda görülebilen bir üye olduğundan buradaki bağlantı her iki yapıda da varlığını korurken, dışsal bir üye ile bağlantılı olan *smear* eylemi, içsel üyenin dışsal üyenin konumuna yerleştiği geçişsiz yapıda bu özelliğini koruyamaz ve dolayısıyla da geçişsiz yapılarda yer alamaz.

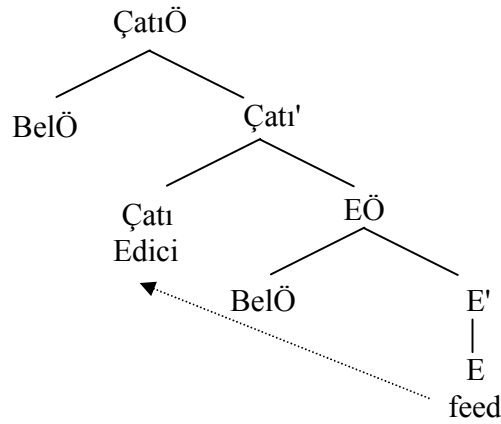
3. TÜRKÇE VE KIRGIZCADA ÜYE YAPISI

3.1. Çalışmada Temel Alınan Sözdizimsel Yapı

Çalışmanın dayanmakta olduğu Hale ve Keyser (2002) kuramında eylemler de dâhil olmak üzere sözlükçede yer alan sözlüksel birimlerin yansıttıkları üye yapılarının yapısalcı yaklaşımın sınırları içerisinde ele alındığı belirtilmiştir. HK yaklaşımında sözlüksel birimlerin üye yapıları Baş-tümleç ve gösterici-Baş ilişkileri çerçevesinde tekli üye yapısı, temel ikili üye yapısı, karmaşık ikili üye yapısı ve atomik üye yapısı olmak üzere dört ayrı grup altında incelenmektedir. Ayrıca E'nin yansıttığı yapılardan olan tekli ve temel ikili üye yapıları arasındaki farkı ve eylemin hangi yapıyı sergilediğini belirlemek için geçişlilik, orta çatı ve yer değiştirimleri birer test aracı olarak kullanılmaktadır. Şimdi çalışmada temel alınan yapının yapısal özelliklerine bakalım.

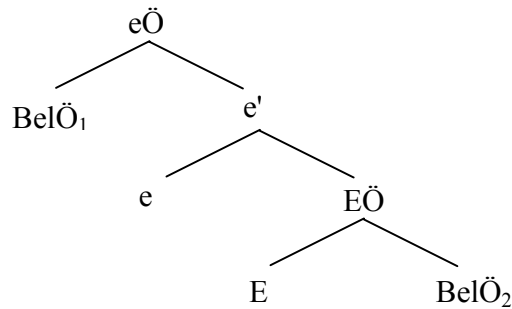
Williams (1981) ile başlayan üyelerin içsellik ve dışsallık ayırımı açısından bu üyelerin yüklenecekleri Roller ve birleştirilecekleri konumlar ile ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Williams (1981) içsel üyelerin konusal rollerini doğrudan E'den, dışsal üyelerin ise, rollerini EÖ'den aldığını dile getirmiştir. Marantz (1984) de, İngilizcede dışsal üyesi olan deyimlerin bulunmaması ile ilişkilendirerek, Williams (1981) ile aynı fikri paylaşmıştır. Ancak bir başka görüşü savunan Kratzer (1994) içsel üyelerin yine E tarafından yansıtıldığını, yani eylemin üye yapısı kurulumunda yer aldığını, ancak dışsal üyelerin ise, bir işlevsel ulam olan *ÇatıÖ*'de [Çatı Öbeği (VoiceP: Voice Phrase)] *birleştirildiğini* (Merge) belirtmiş ve tümce yapısının aşağıdaki görünüme sahip olduğunu dile getirmiştir.

(57)

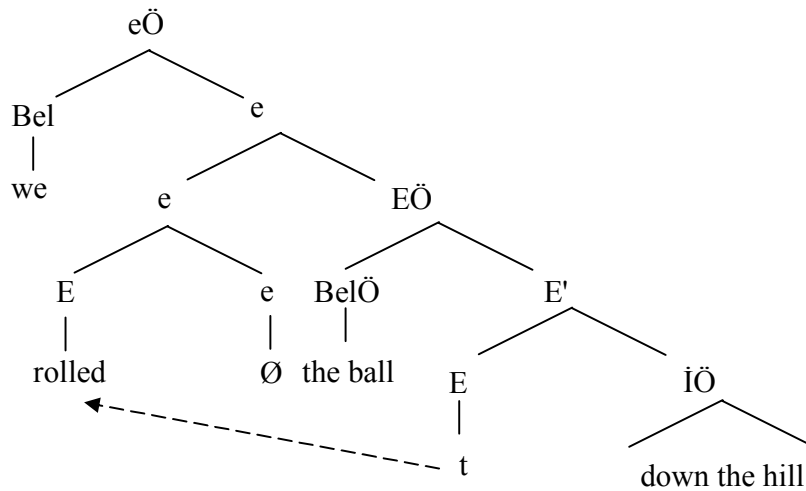
Bilindiği gibi, Chomsky (1995), Radford (1997)'de öne sürülen yeni yaklaşımlar, Larson (1988)'in belirlemelerine dayanarak, E ve *e*'nin birleşmesinden oluşan bir *eÖ* kabuğu türetiminden söz etmektedir. İlk kez Larson (1988)'de üç üyeli eylemlerin çözümlemesi için önerilmiş olan bu türetimin temelinde E'nin bir *küçük eylem* (light verb) tarafından doldurulmuş *e*'ye yükselerek E-*e* şeklinde bir karmaşık yapı oluşturması fikri yatmaktadır. Buna bağlı olarak Chomsky (1995) buradaki *e* başının Edici rollü dışsal üyeyi yansıttığını ve EÖ'yü de tümleci olarak aldığını ileri sürmüştür. Ayrıca burada içsel üyeleri belirtme durumu eklerini *eÖ*'de aldıkları, Göş,*eÖ*'de yansıtılan dışsal üyelerin ise, yalın durum yüklenmek için ZÖ'ye [Zaman Öbeği (TP: Tense Phrase)] taşındığı belirtilmiştir.

(58)

Radford (1997)'de *We rolled the ball down the hill* tümcesinde görülen *eÖ* kabuğu türetimi şu şekilde açıklanmaktadır: *rolled* E'si *down the hill* şeklindeki *İÖ* tümleci ile *rolled down the hill* E'sini oluşturmak için birleşir; daha sonra bu E' *the ball* *BelÖ*'sü [Belirleyici Öbeği (Determiner Phrase)] ile birleşerek *EÖ*'yü oluşturur (Radford (1997)). Bundan sonra bu şekilde ortaya çıkan *EÖ*'nün, *e°* konumunda bulunan soyut bir küçük eylem ile birleşerek *e'*yi oluşturduğu, son olarak da bu *e'*nin karmaşık yapıya sahip bir *eÖ* oluşturmak için (Edici konusal rolünü küçük eylemin yüklediği) *we* öznesi ile birleştiği dile getirilmiştir. Söz konusu türetim Radford (1997)'de aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

(59)

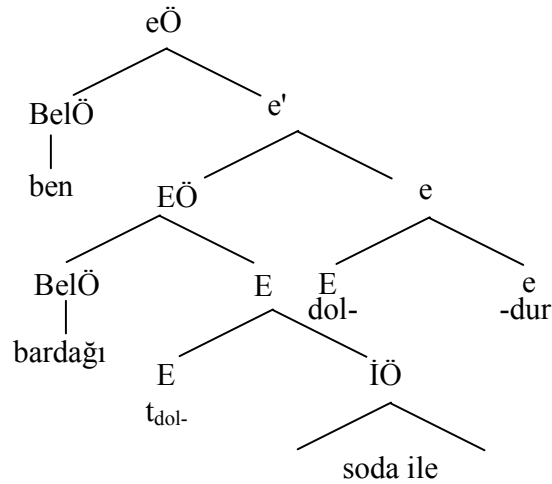

Ancak Keskin (2002) İngilizce için önerilmiş olan *eö* kabuğu türetiminin Türkçeye doğrudan uyarlanması *Sözlüksel Yapıştırma İlkesinin* [SYİ (Lexical Insertion Principle: LIP)] çiğnenmesine yol açtığını belirtmiş ve dolayısıyla Türkçe için küçük eylemlerin başında çatı özelliklerinin bulunduğu farklı bir modeli önermiştir.⁶ Keskin

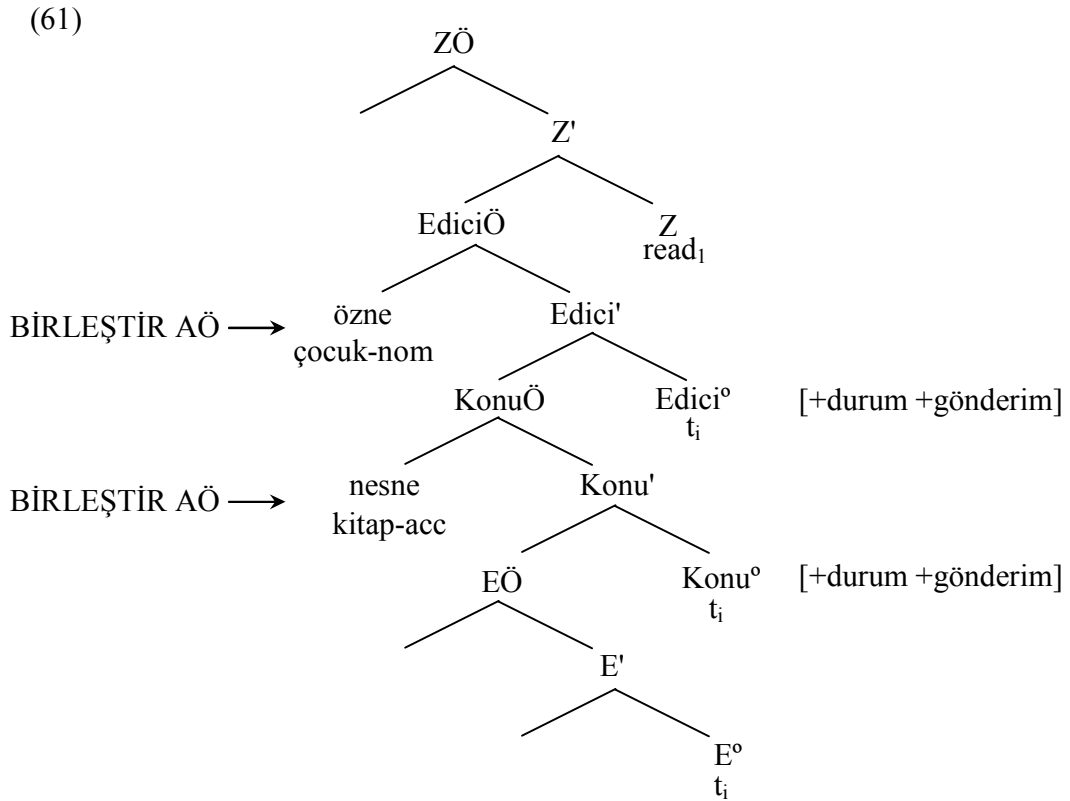
⁶ Burada etken, edilgen, ettirgen, dönüşlü ve işteş çatı olmak üzere Türkçede bulunan bütün çatı belirleyicilerinin bulunduğu düşünülmektedir. Etken çatının belirleyicisinin sesbilimsel olarak boş (Ø) olduğu kabul edilmektedir.

(2002)'de Radford (1997)'de çözümlemesi yapılmış olan *I filled the glass with soda* tümcesinin Türkçe eşdeğeri olan *(Ben) Bardağı soda ile doldurdum* tümcesinde görülen *eÖ* türetiminin aşağıdaki görünümüne sahip olduğu ileri sürülmüştür.

(60)

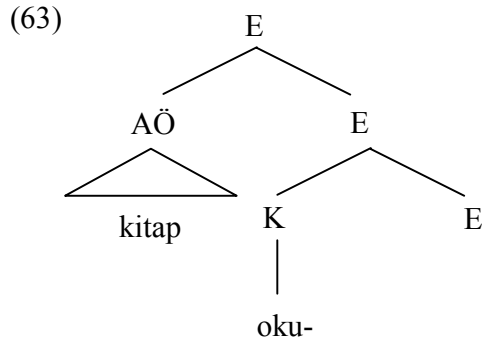
Bir başka görüşü savunan ve AÖ'lerin eylemin üyeleri olabilmek için Durum yüklenmiş ve gönderimsel olması gerektiğini belirten Öztürk (2004), Edici üyeler ile Konu üyelerin *Edici Öbeği* [EdiciÖ (AgentP: Agent Phrase)] ve *Konu Öbeği* [KonuÖ (ThemeP: Theme Phrase)] olarak adlandırdığı işlevsel ulamlar tarafından yansıtıldığını dile getirmiştir. Bu modele göre, geçişli eylemlerin örneğinde EÖ'nün oluşturduğu *sözlüksel alanda* (lexical domain) yalnızca eylemin kendisi bulunmakta, eylemin Edicisi ile Konusu ise, *işlevsel alanda* (functional domain) yer alan bağımsız işlevsel ulamların Gös konumlarında birleştirilmektedir. Ayrıca bunlar bulundukları, yani birleştirildikleri konumlarından durum yüklenebilmekte ve eylemin sözdizimsel üyeleri ile birleşmeleri taşıma yolu ile gerçekleşmektedir. Öztürk (2004)'te gösterilen yapı aşağıdaki görünüme sahiptir:

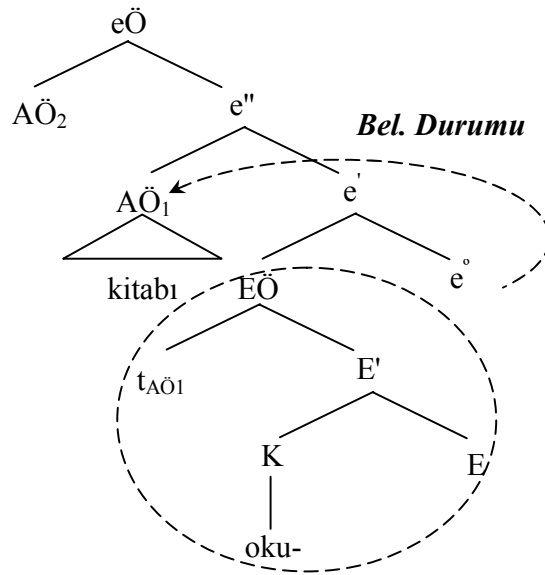
Çalışmamızda HK'nin yaklaşımı ile bir *eÖ kabuğunun* (vp shell) bir eylem (E) ile bir eylemciğin (*e*) birleşmesinden oluştuğu varsayımını temel alan diğer yeni yaklaşımlar (Larson 1988, Hale ve Keyser 1993, Chomsky 1995, Radford 1997) doğrultusunda geçişli eylemlerin nesnelerinin sözlüksel üye yapısında birleştirildiğini varsaymaktayız. Başka bir deyişle bu eylemlerin nesnesi görevini üstlenmiş Konu üyelerinin yapının sınırları içerisinde gerçekleştiğini, ancak bunların Belirtme Durumu eklerini *eÖ*'nün ikinci gösterici konumunda aldığını (Chomsky, 1995) kabul etmekteyiz. Örneğin, “*Ali kitabı okudu*” tümcesinde yer alan *oku-* geçişli eyleminin yansıttığı üye yapısı kuruluşu (63)'te gösterildiği gibidir. Burada eylemin Konu rolünü üstlenmiş nesnesinin (“*kitap*”) eylemin sözlüksel üye yapısında birleştirildiğini, başka bir deyişle bu üyenin *oku-* Başının gösterici konumunda yansıtıldığını görmek mümkündür. Ancak daha sonra nesne *AÖ*'sü,

yapısal nitelikli belirtme durumunu yüklenmek için (64)'te gösterildiği gibi *e*'nin ikinci gösterici konumuna taşınmaktadır.

(62) Ali kitabı okudu

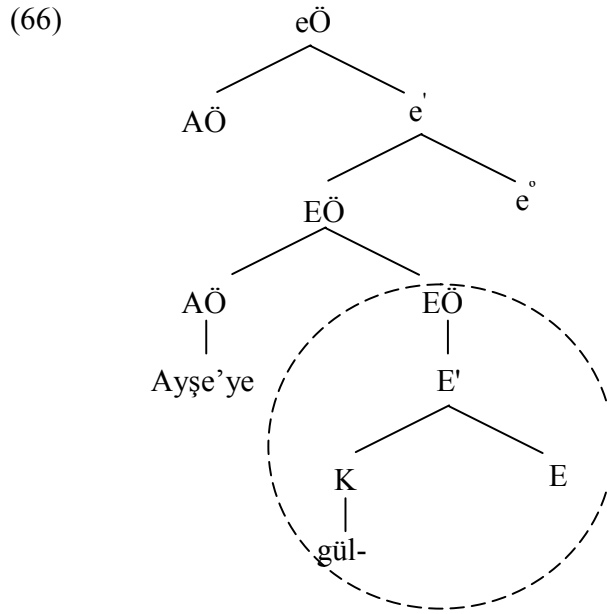

(64)

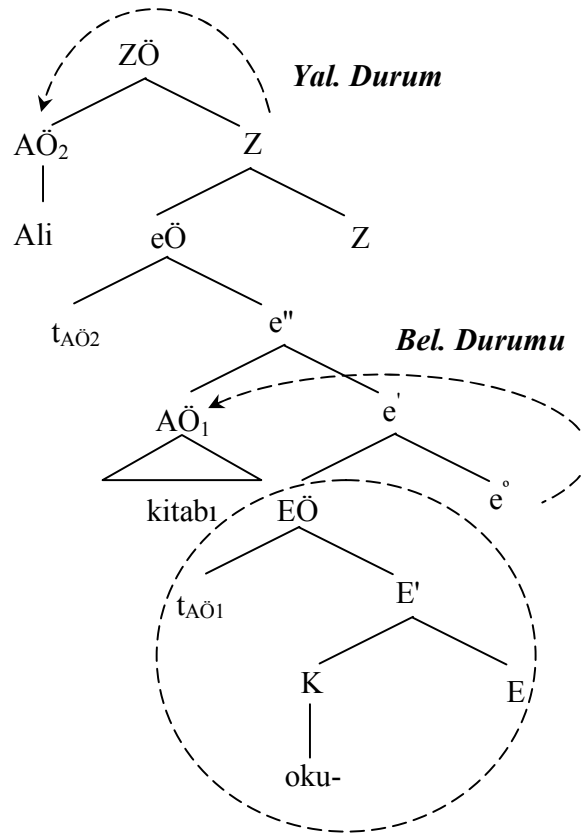
Geçişsiz eylemlerin tümleçlerinin ise, EÖ'ye bir ekleme yapısıyla birleştirildiği, yani bunların sözlüksel üye yapısında yer almadığı kabul edilmektedir. Örneğin, (65)'deki tümcede “*Ayşe'ye*” AÖ'sü *gül-* eyleminin yansıttığı sözlüksel üye yapısı kurulumunda yer almamaktadır ve yüklendiği durum, yukarıda örneklenen “*kitabı*” AÖ'sünden farklı olarak, *içsel bir Durumdur* (inherent Case) (bkz. (66)).

(65) Ali Ayşe'ye güldü

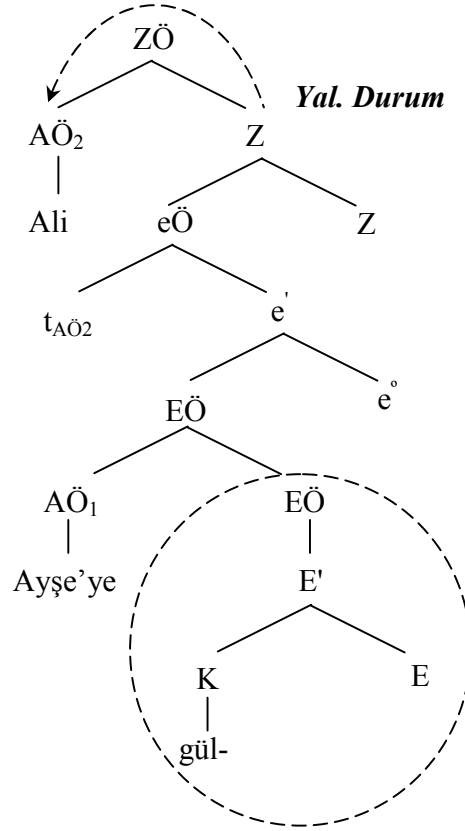

Ayrıca her iki eylem türünün öznelinin, yukarıda sözü edilen Chomsky (1995)'in belirlemelerine uygun olarak, $e\bar{O}$ 'nün en dışında gösterici konumunda birleştirildiği ve tümcesel sözdimde Genişletilmiş Yansıtma İlkesinin getirdiği gerekliliği karşılamak üzere, Zaman Öbeğinin gösterici konumuna (Gös,ZÖ'ye) taşınarak, Yalın Durum yüklendiği kabul edilmiştir.

(67) Geçişli Eylemler

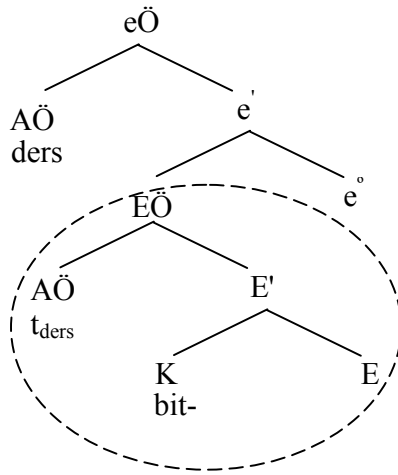
(68) Geçişsiz Eylemler

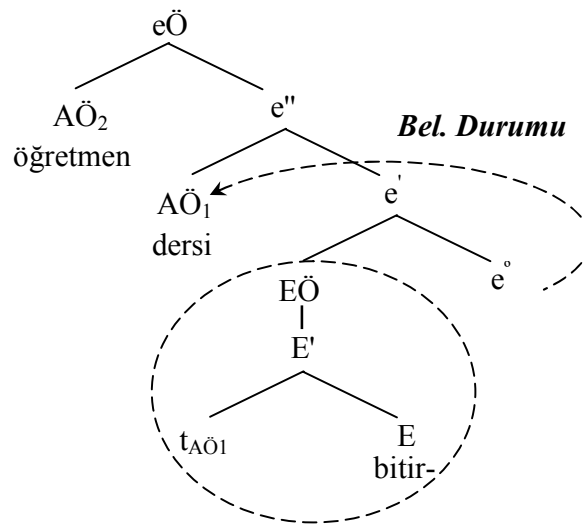
Bunların yanı sıra çalışmada ettirgen, edilgen, dönüşlü gibi çatı ekleri almış eylemlerin yukarıdaki *bit-*, *gül-*, *oku-* vb gibi herhangi bir biçimbilimsel süreçten geçmemiş eylemlerin yansıttıkları yapıların temelinde türetildiği varsayılmaktadır. Örneğin, çalışmamızda Konu rolünü üstlenmiş bir öznesi (*ders*, *yemek*, *gösteri* vb.) olan *bit-* eylemi temel ikili yapıya sahip bir eylem olarak ele alınmaktadır (bkz. (69)). (69)'da görüldüğü gibi "*ders*" $A\ddot{O}$ 'sü *bit-* eyleminin üye yapısı sınırları içerisinde yer almaktadır. Daha sonra "*ders bitti*" tümcesinin türetilmesi süreci içerisinde söz konusu $A\ddot{O}$, $G\ddot{ö}s$, $e\ddot{O}$ 'den geçerek, $G\ddot{ö}s$, $Z\ddot{O}$ 'ye yükselir ve yalın durum yüklenir. *Bit-* eyleminden *-Ir* biçimbirimciğinin yardımı ile türetilen *bitir-* eyleminin yer aldığı tümcede ((70)'te) ise,

aşağıdaki gibi bir durum söz konusudur. Burada (69) örneğinde gösterilen tümceye başka bir öznenin (“*öğretmen*”) katıldığını, bu tümcenin ((69’un) öznesi olan “*ders*” AÖ’sünün (70)’te örneklenen tümcede *bitir-* sözlüksel birimi ile ifade edilen eylemin Konusu rolünü yüklenerek, nesne görevini üstlendiğini görmek mümkündür.

(69) Ders bitti

(70) Öğretmen dersi bitirdi

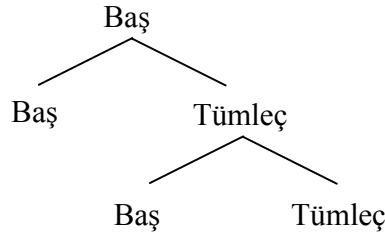
Çalışmamızda (70)'te görülen çatı özelliğine ([+ÇATI], [+CAUS]) sahip *bitir-* eylemi, *bit-* eyleminden türemiş bir eylem olarak ele alınmakta ve bu eylemlerin her ikisinin de tümceye aynı şekilde sokulduğu kabul edilmektedir. Buna benzer şekilde *oku-*, *okut-*, *okun-* gibi bir eylemin çeşitli türemeleri arasında leksikal (veya sözlüksel) bir fark görülmemektedir. Ayrıca eylemlerin çatı özellikleri üye yapısı ile ilgili olmayan ve sözdizimsel süreçleri ilgilendiren özellikler olarak görüldüğünden bunlara çalışmamızda değinilmemektedir. Çünkü eylemlerin çatı özellikleri sözdizimsel alanda eşleştirilen özelliklerdir ve eylemler burada bu özelliklerine bağlı olarak değiştirilmektedir. Dolayısıyla üye yapısında gerçekleşen bir olay olmadığı için [+ÇATI] özellikli eylemler tezin konusunun çerçeveleri dışında kalmaktadır.

3.2. Tekli Üye Yapısı

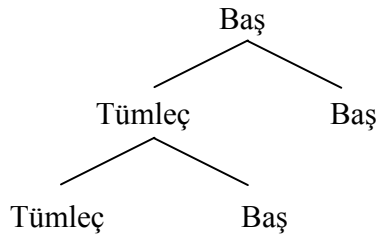
Daha önce de belirtildiği gibi, Hale ve Keyser 2002’de tekli üye yapısı olarak ele alınan üye yapısı türü, üye yapısındaki temel yapısal ilişkilerden biri olan Baş-tümleç ilişkisinin görüldüğü yapılardan oluşmaktadır. Söz konusu yapının İngilizcede, genel olarak E ulamına özgü bir üye yapısı türü olduğu belirtilmiştir. Burada E başı bir tümleç alır, ancak bir gösterici yansıtmaz ve eylemin böyle bir özelliğe sahip olmasına bağlı olarak bu tür yapılar tekli yapılar olarak adlandırılmaktadır. Bu yapılar İngilizcede (71)a’da gösterildiği gibi görünüme sahipken, Türkçe ve Kırgızca için (71)b’deki yapı geçerlidir.

(71)

a. İngilizcede Tekli Yapı

b. Türkçe ve Kırgızcada Tekli Yapı

HK yaklaşımında sözlüksel birimler sözlüksel düzeyde ele alındığından, belirli sözlüksel birimlerin tümce içinde bulundukları değil, sözlüksel yapıda ilk göründükleri

konumları açısından incelendiği daha önce belirtilmişti. Burada eylemler sözlüksel üye yapısında K olarak görünen tümleçleri ve göstericilerini bulundurup bulundurmamasına göre değerlendirilmektedir. Tekli yapıya sahip eylemlerin yansıttıkları üye yapısında yalnızca tümleç üyelerini görmek mümkündür ve bu eylemlerin üye yapılarının tekli yapı olarak adlandırılmasını sebebi de budur. Tümcesel sözdizimi boyutuna gelince, kuşkusuz, bu tür eylemler hem tümlecini hem de göstericisini yansıtan eylemler olarak kabul edilir. Ancak kuramda sözlüksel birimler, üye yapısı türlerine göre gruplandırılırken, sözlüksel alanda değerlendirildiğinden sözdiziminde birleştirilen özne AÖ'leri burada dikkate alınmamaktadır.

3.2.1. Türkçe

Bilindiği gibi, geçişsiz eylemler, ilk kez Perlmutter (1978)'de öne sürülen ve bu eylemlerin kılıcsız edilgen yapılarda yer alıp almamalarını temel alan ayırıma göre *belirtmesiz* (unaccusative) ve *etkilenmesiz* (unergative) olmak üzere iki ayrı gruba ayrılmaktadır. Perlmutter (1978) kılıcsız edilgen oluşturma özelliğini bazı geçişsiz eylemlerin (etkilenmesiz) hem mantıksal, hem de dilbilgisel olarak özne görevini üstlenmiş katılımcılarının, bazı eylemlerin ise, mantıksal olarak dolaysız nesne, ancak dilbilgisel olarak özne görevini üstlenmiş katılımcılarının bulunmasına bağlamaktadır. (Arkadyev, 2008 içinde). Buna göre edilgenleştirme süreci, hem mantıksal, hem de dilbilgisel olarak özne görevini üstlenmiş üyelerin bulunduğu yapılara uygulanabilmekte ve dolayısıyla yalnızca etkilenmesiz eylemler kılıcsız edilgen yapılarda yer alabilmektedir.

Uzun (2002)’de geçişsiz eylemler ile ilgili Özkaragöz (1986), Biktimir (1986), Knecht (1985) çalışmalarının temelinde hazırlanmış belirtmesiz ve etkilenmesiz geçişsiz eylemlerin listesi bulunmaktadır.

(72)

- a. Belirtmesiz eylemler: *bat-*, *çürü-*, *don-*, *eri-*, *karar-*, *patla-*, *sol-*, *büyü-*, *kay-*, *kana-*;
- b. Etkilenmesiz eylemler: *koş-*, *çalış-*, *düşün-*, *konuş-*, *oyna-*, *yürü-*, *yüz-*, *atla-*, *hopla-* (Keskin, 2002 içinde).

Bu eylemleri birbirinden ayırt etmek için eylemlerin tümcedeki özne AÖ’lerinin yüklendikleri roller dikkate alınır. Örneğin, *koş-* eyleminin öznesi Edici rolünü (“*Çocuk koşuyor*”), *düş-* eyleminin öznesi de Deneyimci rolünü (“*Çocuk düştü*”) üstlenmektedir. Dolayısıyla Deneyimci konusal rolünü yüklenen öznesi olan eylemler ((72)a) belirtmesiz eylemler, Edici rolünü üstlenmiş bir özneye sahip eylemler ((72)b) etkilenmesiz eylemler olarak adlandırılır.

Yukarıda belirtildiği gibi Perlmutter (1978)’de kılıcsız edilgen tümceler yalnızca etkilenmesiz eylemlerin yardımı ile üretilmektedir. Türkçede geçişsiz eylemlerden edilgen çatının “kişi-dışı” kullanımı olarak bilinen kılıcsız edilgen yapıları geniş ölçüde görmek mümkündür [Perlmutter (1978), Lyons (1983)].

(73)

- a. Burada Türkçe konuşulur
- b. Uzun süre gülündü
- c. Yukarıya merdivenle çıkılır
- d. Başarıya zorluklarla ulaşıldı

Uzun (2004), Türkçe’de edilgenleştirmenin *kana-*, *eri-*, *damla-* gibi öznesi etkilenmeli eylemlerden yapılamadığını ((74) a, b, c, d), *koş-*, *gez-*, *otur-*, *dur-* gibi öznesi etkilenmesiz eylemlerden ise, yapılabildiğini ((75)a, b, c, d) ileri sürmektedir.

(74)

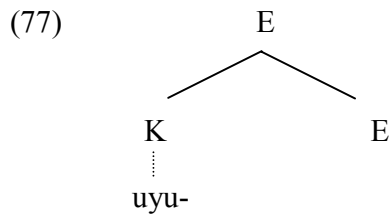
- a. * Burada kanandı
- b. * Bu okyanusta batıldı
- c. * Sıcaktan erindi
- d. * Tavandan damlandı

(75)

- a. Bu parkta saatlerce koşuldu
- b. Müze büyük çapta gezildi
- c. Bu bankta hiç oturulmamış
- d. Tenha bir sokakta duruldu (Uzun, 2004).

Türkçede tekli üye yapısını yansıtan eylemlerin arasında, genel olarak etkilenmesiz geçişsiz eylemleri görmek mümkündür. Etkilenmesiz geçişsiz eylemler, yukarıda belirtildiği gibi, sözlüksel üye yapısı kurulumlarında yalnızca tümleş konumunda yer alan K üyesini bulunduran eylemlerdir. Örneğin, (76)’daki tümcede yer alan *uyu-* geçişsiz eyleminin sözlüksel üye yapısı eylemcil taşıyıcı (E) ve Kökten (K) oluşmaktadır ve aşağıdaki görünüme sahiptir (bkz. (77)):

(76) Çocuk uyudu

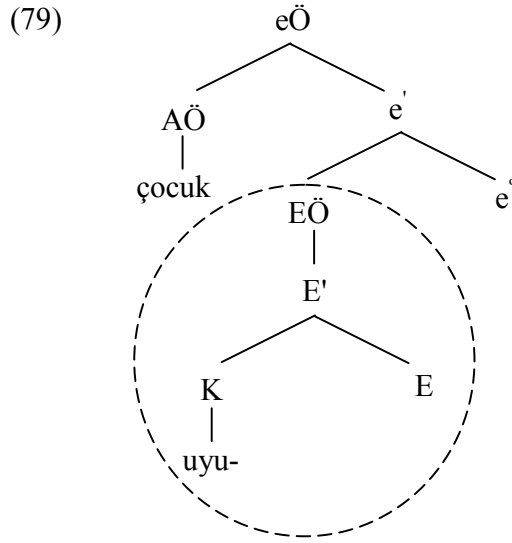

Bu eylemin tekli üye yapısı sergileyip sergilemediğini yapıları belirlemede yararlanılan değiştirim türlerinden biri olan geçişlilik değiştirimini kullanarak test edebiliriz. Ancak burada yukarıda 2.2.6.'da görülen (45)a (“*The cup broke*”) ve (46)a (“*I broke the cup*”) tümcelerinde olduğu gibi eylemin herhangi bir biçimbilimsel değişime uğramadan birden fazla üye yapısı sergilemesi özelliği (Levin (1993), Uzun (2003)) temel alınmaktadır. Buna göre uyu- eylemi aşağıdaki tümcede böyle bir geçişlilik değiştirimine izin vermemektedir.

(78) *Ali çocuğu uyudu

Böyle bir tümcenin kurulamaması, *uyu-* eyleminin yansıttığı üye yapısı özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Burada “*çocuk*” AÖ’sü *uyu-* eyleminin sözlüksel üye yapısında yer almayan ve daha sonra tümcesel sözdiziminde Göş,eÖ konumunda birleştirilen dışsal bir üyedir (bkz. (79)). Bu tümcenin kabuledilebilir bir tümce olması için *uyu-* eyleminin “*çocuğu*” AÖ’sünü sözlüksel üye yapısı içinde yansıtmaması ve tümceye dışsal üye “*Ali*” AÖ’sünün eklenmesi gerekir. Bunun için *uyu-* eylemi biçimbilimsel bir süreçten geçmeli, yani ettirgenlik eki (-t) almalıdır. Kısacası tümce içerisinde Edici rolü yüklenmiş “*Ali*” dışsal üyesi ile Konu konusal rolünü yüklenmiş “*çocuk*” içsel üyesinin bulunmasını gerektiren eylem *uyu-* eylemi değil, biçimbilimsel bir işlem sonucunda gerçekleşen geçişliliğin örneğini oluşturan “*Ayşe çocuğu uyuttu*” gibisinden bir tümcede yer alabilen *uyut-* ettirgen eylemdir.⁷ *Uyu-* eylemi ise, sözlüksel üye yapısında yalnızca K tümlecini bulundurur, çocuk AÖ’sü de daha sonra tümcesel sözdiziminde birleştirilir. Dolayısıyla, Türkçede (78)’deki gibi bir tümce dilbilgisidir.

⁷ Tümceye bir dışsal üyenin katılması ve eyleme ettirgen biçimbiriminin eklenmesi ile gerçekleşen ve ettirgenliği ilgilendiren çatı olgusuna çalışmada değinilmeyeceği daha önce belirtilmişti.

Türkçede aşağıda (80)'de gösterilen etkilenmesiz geçişsiz eylemler tekli üye yapısı sergileyen eylemler arasında yer almaktadır. Bu eylemler de, *uyu-* eyleminin örneğinde görüldüğü gibi, geçişlilik değiştirmesine izin vermemekte ve bu nedenle (81)a, b, c'deki gibi tümceler kurulamamaktadır.

(80)

koş-	uyu-	gel-	çalış-
yürü-	yüz-	ağla-	düşün-
öksür-	gül-	git-	oyna-

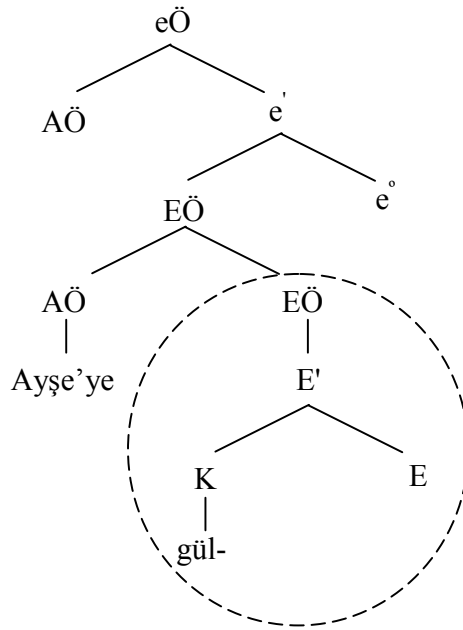
(81)

- a. Ali güldü -----> *Ali Ayşe'yi güldü
- b. Ahmet geldi -----> *Ahmet evi geldi
- c. Ayşe döndü -----> *Ayşe okulu döndü

Ancak “*Ali Ayşe'ye güldü*” şeklinde bir tümce Türkçede kabuledilebilir bir tümcedir. Bu tümcede *gül-* geçişsiz eyleminin tümleci olarak görünen, ancak onun yansıttığı sözlüksel

üye yapısı kurulumunda yer almayan “Ayşe’ye” AÖ’sünün EÖ’ye bir ekleme yapısı ile eklendiği daha önce belirtilmişti. Tümceden “Ayşe’ye” AÖ’sü çıkartıldığında anlamın bozulmaması, bu üyenin eylemin sözlüksel üye yapısı sınırları içerisinde yer almayan seçimlik bir üye olduğuna işaret etmektedir. Burada çözümlemenin daha açıklayıcı olması için tümcenin yukarıda (66)’da sunulan yapısını tekrar gösterelim:

(82)

(81)a, b ve c örneklerinde görülen tümcelerın kabuledilebilir tümceler olması için, yukarıdaki *uyu-* ve *uyut-* eylemleri örneklerinde olduğu gibi, bu eylemlerin de biçimbilimsel olarak değişime uğramaları (*gül-: güldür-*, *bit-: bitir-*, *piş-: pişir-* gibi) gerekir. Böylelikle aşağıdaki gibi dilbilgisel ve kabuledilebilir tümceler kurmak mümkün olur.

(83)

- a. Ali Ayşe’yi güldürdü
- b. Ayşe dersi bitirdi

c. Ayşe yemeği pişirdi

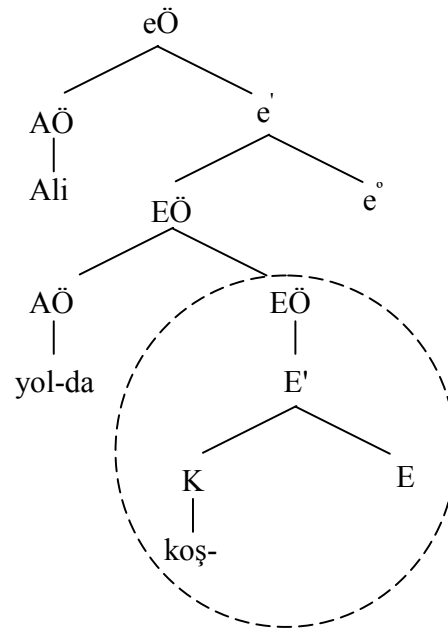
Bununla birlikte Türkçede tekli yapıya sahip olduğu belirtilen etkilenmesiz geçişsiz eylemlerin bazılarının temel ikili yapı yansıttıklarını da görmek mümkündür. Nakipoğlu (1998), Türkçede yürü-, koş- ve yüz- gibi etkilenmesiz eylemlerin nesne konumuna ad öbekleri alarak geçişlileştiğini, böylece ilgili eylemlerin “sınırlanmış” (delimited) görünüş özelliği kazandığını söyler. Öztürk (2004)’te de “*Ali yolda koşuyor*” tümcesinde yer alan *koş-* geçişsiz eyleminin “*Ali yolu koştı*” şeklinde bir tümcede kullanılarak geçişlileştiği ve dolayısıyla eylemlerin değişken davranışlar sergiledikleri dile getirilmektedir.

(84)

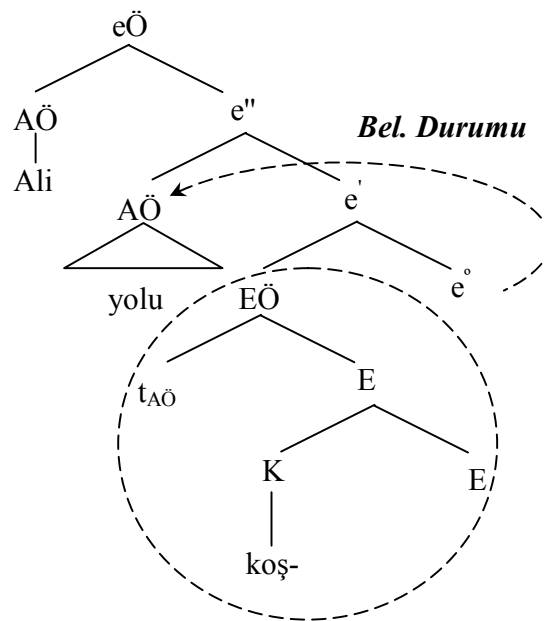
- a. Ali yolda koşuyor (etkilenmesiz geçişsiz)
- b. Ali yolu koştı (geçişli)

Demek ki, Türkçede bazı etkilenmesiz eylemlerin yansıttıkları üye yapısı kurulumları da değişkenlik gösterebilmektedir. Dolayısıyla, yukarıda ((84)b’de) görüldüğü gibi, bazı etkilenmesiz eylemlerin geçişlilik değiştirimine izin vermelerine bağlı olarak, Türkçede bu eylemler tekli üye yapısının yanı sıra temel ikili yapı da yansıtabilir demek mümkündür.

(85) Ali yolda koşuyor

(86) Ali yolu koştu

3.2.2.Kırgızca

Geleneksel Kırgızca dilbilgisi çalışmalarında eylemler geçişlilik ve geçişsizlik anlamlarını aktarma özelliklerine bağlı olarak iki ayrı grupta ele alınır. Bunlar aşağıdakilerdir:

(87)

- 1) Sözlüksel geçişli ve geçişsiz eylemler;
- 2) Dilbilgisel geçişli ve geçişsiz eylemler (Kırgız İlimder Akademiyası, 1980).

Buna göre birinci grupta yer alan eylemler temel sözlüksel anlamları ile dolaysız bir nesneye yönelik olarak gerçekleşen veya bu şekilde gerçekleşmeyen eylemlerdir. Örneğin, *Bala tamaktı içti* (“Çocuk yemeği yedi”), *Aktan kitepti okudu* (“Aktan kitabı okudu”), *Apası baldarın sagındı* (“Anne çocuklarını özledi”) tümcelerinin yüklemelerini oluşturan eylemlerin sözlüksel anlamları tümce içerisinde eyleminin dolaysız nesne görevini üstlenmiş bir üyesinin bulunmasını gerektirmektedir. Ancak *Ayşa ayılga keldi* (“Ayşe köye geldi”), *Aktan üygö ketti* (“Aktan eve gitti”) tümcelerinin yüklemeleri olan *kel-* (gel-) ve *ket-* (git-) eylemlerinin sözlüksel anlamları böyle bir üyenin bulunmasını talep etmemektedir. Çalışmamızda eylemlerin yansıttıkları üye yapısı türünü belirlemek için bir test aracı olarak kullanılan geçişlilik değişirimi de bu tür geçişliliği temel almaktadır.

İkinci grupta yer alan eylemler ise, biçimbilimsel işlemler sonucunda, yani çeşitli çatı eklerinin yardımı ile geçişlileşen veya geçişsizleşen eylemleri içermektedir. Bu gruptaki dilbilgisel yollar ile yapılmış geçişli eylemler arasında geçişli veya geçişsiz eylemlerden ettirgen eki ile yapılmış eylemler yer almaktadır. Örneğin, *Erkin küldü*

(“Erkin güldü”) tümcesindeki *kül-* (gül-) eyleminin dilbilgisel yollar ile yapılmış geçişli çifti olan *küldür-* (güldür-) eylemi bir ettirgen eylemdir (*Erkin çaldardı küldürdü* (“Erkin ihtiyarları güldürdü”)).

Ayrıca dilbilgisel araçların yardımı ile geçişsizleşen eylemlere de rastlanmaktadır. Bu tür eylemler dönüşlü ve edilgen çatı ekleri ile yapılmış eylemlerdir. Edilgen (geçişsiz) eylemler, genel olarak geçişli eylemlerden türetilir. Örneğin, *ceñ-* (yen-) eyleminin edilgen çifti olan *ceñil-* (yenil-) eylemi türetilirken eylem, dolaysız nesne ile bir arada görünme özelliğini kaybederek, yönelme, çıkma durumu yüklenmiş tümleçlerle görülür.

(88)

Kerimbek	gazeta-ga	caz-ıl-dı
K.YAL	gazete-YÖN	yaz-EDL-GEÇ.3t
“Kerimbek gazeteye abone oldu”		

(88)’de *caz-* (yaz-) geçişli eyleminin geçişsiz çifti olan *cazıl-* (abone ol-) eylemi dolaysız nesne görevini üstlenmiş bir üyesinin bulunmasını gerektirmemekte, başka bir deyişle geçişsiz eylemlere özgü bir davranışı sergilemektedir.

Bunların dışında bazı geçişli eylemler de dönüşlü çatı eki alarak geçişsizleşir. Böyle bir türetim sırasında eylemin belirtme durumu yüklenmiş üyesi tümceden çıkartılarak, onun yerine dolaylı nesne üyeleri eklenir. Örneğin, *koluñdu cuu-* (elini yıka-) şeklinde ifade edilen bir geçişlilik, eylemin dönüşlülük eki alması ile *suuga cuun-* (su ile yıkan-) ifadesinde görüldüğü şekilde geçişsizleşir.

Kırğızcada da HK’nin kuramsal çerçevesinde belirlenen üye yapısı türlerinden tekli üye yapısı sergileyen eylemler etkilenmesiz geçişsiz eylemlerden oluşmaktadır.

3.2.1.'de de belirtildiği gibi, yukarıdaki etkilenmesiz geçişsiz eylemler tekli üye yapısı kurulumuna sahip eylemleri oluşturmaktadır. Bu eylemlerin bazıları aşağıdakilerdir:

(89)

<i>bakır-</i> (bağır-)	<i>bas-</i> (yürü-; bas-)
<i>biyle-</i> (dans et-)	<i>kel-</i> (gel-)
<i>cönö-</i> (yola çık-)	<i>kül-</i> (gül-)
<i>ket-</i> (git-)	<i>özgör-</i> (değiş-)
<i>önük-</i> (geliş-)	<i>ukta-</i> (uyu-)
<i>uç-</i> (uç-)	<i>ıyla-</i> (ağla-)
<i>çurka-</i> (koş-)	<i>emgekte-</i> (emekle-)
<i>tur-</i> (kalk-; otur-, yaşa-)	<i>carkıra-</i> (parla-, parıl-da-)

Şimdi ise, Hale ve Keyser (2002)'ye bağlı olarak aşağıdaki Kırgızca tümcelerde yer alan eylemlerin üye yapısı ile ilgili özelliklerine bakalım:

(90)

- a. Bala cötöl-üp cat-a-t
Çocuk.YAL öksür-İp YARD
'Çocuk öksürüyor'
- b. Bala emgekte-p kal-dı
Çocuk.YAL emekle-İp YARD
'Çocuk emeklemeye başladı'

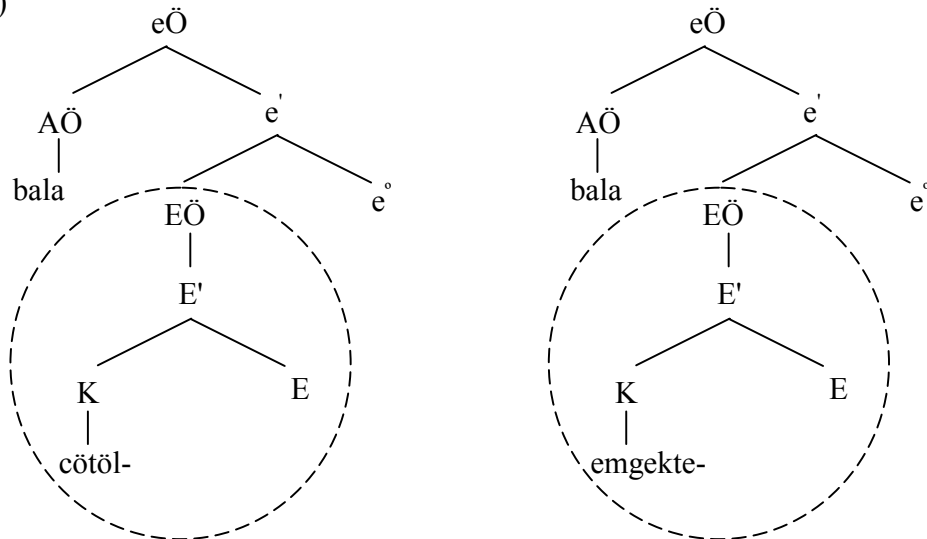
Örneklerden görüldüğü üzere, tümcelerin çekirdeğini oluşturan *cötöl-* (öksür-) ve *emgekte-* (emekle-) eylemlerinin her ikisi de birer etkilenmesiz geçişsiz eylemdir. Bu

eylemlerin sözlüksel anlamları tümce içerisinde bir nesne üyesinin, başka bir deyişle E başının tümlecinin bulunmasını talep etmemektedir. Ayrıca örneklerde yer alan eylemler biçimbilimsel bir süreçten geçmeden farklı bir üye yapısı sergilemez, yani geçişlileşemezler (bkz.(91)a, b). Dolayısıyla, geçişlilik değiştirime izin vermemelerine bağlı olarak, bu tür eylemlerin tekli üye yapısına sahip eylemler olduğunu söylemek mümkündür (bkz. (92)).

(91)

- a. *Aktan bala-nı cötöl-dü
A.YAL çocuk-BEL öksür-GEÇ.3t
“*Aktan çocuğu öksürdü”
- b. *Ayşa bala-nı emgekte-di
A.YAL çocuk-BEL emekle-GEÇ.3t
“*Ayşe cocuğu emekledi”

(92)

(91)a ve (91)b örneklerinde görüldüğü şekilde tümceye dışsal bir üyenin katılması ve (90)a ile (90)b tümcelerinin öznesi olan “*bala*” $A\ddot{O}$ ’lerinin dolaysız nesne görevini

üstlenmesi ve belirtme durumu yüklenmesi için eylemlerin biçimbilimsel bir süreçten geçmeleri, yani ettirgenlik eki almaları gerekir. Böylelikle *Aktan (bölmödö tameki tartıp) balanı cötölttü* (*Aktan (odada sigara içerek) çocuğu öksürttü*) şeklinde bir tümce kurmak mümkün olur.

Bunların dışında *tüş-* (bin-, in-) ve *otur-* (otur-; bin-) etkilenmesiz eylemleri de tekli üye yapısı sergileyen eylemler arasında yer almaktadır. Kırgızcada *tüş-* eylemi, sesbilimsel olarak Türkçedeki *düş-* eylemine benzemesine karşın, bin-, bazen in- anlamlarında kullanılır. Örneğin, *Aktan avtobuşka tüştü* (“Aktan otobüse bindi”) ve *Aktan avtobustan tüştü* (“Aktan otobüsten indi”) tümcelerinin her ikisi de kabuledilebilir tümcelerdir. Ayrıca *bin-* anlamında Kırgızcada *otur-* eyleminin de kullanıldığını görmek mümkündür (*Aktan avtobuska oturdu* (“Aktan otobüse bindi”)). Bu örneklerdeki *tüş-* eyleminin öznesi Edici konusal rolünü yüklediği için bu eylem etkilenmesiz geçişsiz eylemdir.

(93)

- a. Aktan avtobus-ka түş-tü
A.YAL otobüs-YÖN bin-GEÇ.3t
‘Aktan otobüse bindi’
- b. Apa-m oturguç-ka otur-du
Anne-iYL.YAL sandalye-YÖN otur-GEÇ.3t
‘Apam sandalyeye oturdu’

Kırgızcada bu eylemler ile Türkçedeki gibi kılıcsız edilgen eylemleri türetmek mümkün değildir. Örneğin, “Burada otobüse binilir” tümcesinde ifade edilen anlam, Kırgızcada bir edilgen eylemin kullanımı ile aktarılamaz.

(94)

- a. * Avtobuska ayaldamadan tüşölöt (“Otobüse duraktan binilir”)
- b. ? Bul oturguçta eç oturulbaptır (“Bu bankta hiç oturulmamış”)⁸
- c. Avtobuska ayaldamadan tüşsö bolot (“Otobüse duraktan binilebilir”)
- d. Bul oturguçka (buga çeyin) eç kim oturbaptır (“Bu bankta (bugüne kadar) hiç kimse oturmamış”)

Kırgızcada (94)a’daki şekilde ifade edilemeyen anlamı (94)c’deki gibi bir şekilde vermek mümkündür, yani “Otobüse duraktan binilir” tümcesindeki anlam, *-sa bolot* veya *-ış, -mak gerek* karmaşık yapıları kullanılarak aktarılır. Buradaki *-sa bolot* yapısı ile kurulan tümcelerde Türkçe kılıcsız edilgen eylemlerin kullanıldığı tümcelerde olduğu gibi eylemin kılıcsı belirsizdir. Aynı şekilde (94)b’de görüldüğü gibi, türetilmeyen kılıcsız edilgen yapı, (94)d’deki gibi ifade edilebilir. Ancak burada (94)c’den farklı olarak eylemin kılıcsı belirli bir kılıcdır.

Ayrıca *tüş-* ve *otur-* eylemlerinin her ikisinde de sözlüksel geçişliliğin gerçekleşmediğini görmek mümkündür. Bu sözlüksel birimlerin çalışmada birer test aracı olarak kullanılan geçişlilik ve orta çatı değişimlerine izin vermemeleri onların üye yapısı kurulumlarından, daha doğrusu üye yapılarında tümleç yansıtmamalarından kaynaklanmaktadır. Bu durum söz konusu eylemlerin tekli üye yapısı sergilediğini göstermektedir (bkz. (96)).

(95)

- a. *Aktan avtobus-tu tüş-tü

⁸ Bu örnek Uzun (2004)’ten alınmış bir örnektir.

A.YAL otobüs-BEL bin-GEÇ.3t

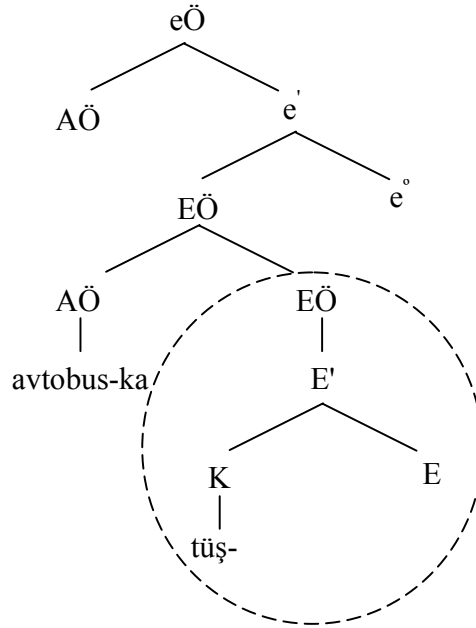
“*Aktan otobüsü bindi”

b. *Apa-m otuğuç-tu otur-du

Anne-İYL.YAL sandalye-BEL otur-GEÇ.3t

“*Annem sandayeyi oturdu”

(96)

Yine geçişsiz eylemlerin yer aldığı aşağıdaki tümcelerde *kel-* ve *kaç-* eylemlerinin üye yapısı kurulumlarının tekli yapı olduğunu görmek mümkündür. Burada da eylemlerin yansıttıkları üye yapısı K ve eylemcil taşıyıcıdan oluşmaktadır. Ayrıca “*mektepten*” ve “*terezeden*” AÖ’leri *kel-* ve *kaç-* eylemlerinin sözlüksel üye yapıları çerçevesi içerisinde yer almayan üyelerdir (bkz. (98)).

(97)

a. Aktan mektep-ten kel-di

A.YAL okul-ÇIK gel-GEÇ.3t

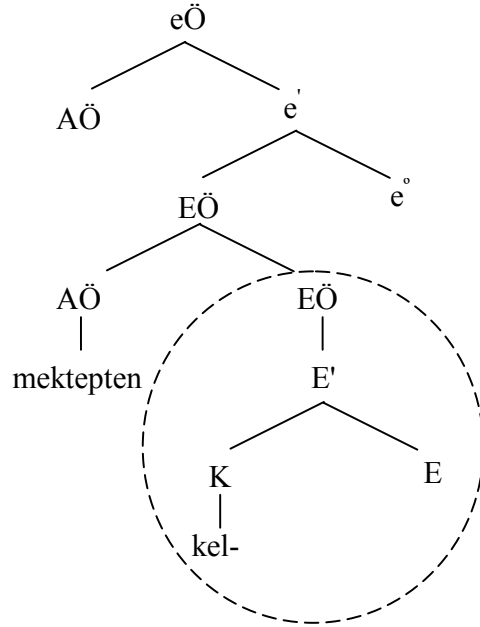
‘Aktan okuldan geldi’

b. Kuş tereze-den kaç-tı

A.YAL okul-ÇIK gel-GEÇ.3t

‘Kuş pencereden kaçtı’

(98)

Ancak tekli üye yapısı yansıttığı iddia edilen etkilenmesiz geçişsiz eylemlerin aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi biçimbilimsel yollarla gerçekleşen geçişlilik değiştirmesine izin verdiğini görmek mümkündür.

(99)

a. Ayşa ıyla-ptır

A.YAL ağla-GEÇ.3t.

‘Ayşe ağlamış’

b. Aktan Ayşa-nı ıyla-t-tı

A.YAL A.BEL ağla-ETR.GEÇ.3t

‘Aktan Ayşe’yi ağlattı’

(100)

a. Bala ukta-dı

Çocuk.YAL uyu-GEÇ.3t.

‘Çocuk uyudu’

b. Biz bala-nı ukta-t-tık

Biz.YAL çocuk-BEL uyu-ETR.GEÇ.1ç.

‘Biz çocuğu uyuttuk’

Bu eylemlerin geçişli yapılarda yer alması bu türden eylemlerin tekli yapı taşımadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü HK yaklaşımındaki temel belirlemelere göre, geçişlilik değişiminin gerçekleşmesi için eylemlerin sözlüksel üye yapısı kurulumlarında gösterici konumunda bulunan üyelerinin bulunması gerekmektedir. Söz konusu gösterici hem geçişli hem de geçişsiz yapılarda görülen bir üyedir. Bu üye geçişli yapılarda eylemin dilbilgisel nesnesi, geçişsiz yapılarda da eylemin dilbilgisel öznesi olarak gerçekleşir. Ancak (99) ve (100) örneklerinde tümceler her ikisinde de (örneğin, hem (99)a’da, hem de (99)b’de) yer alan üyeler yukarıdaki gibi özelliklere sahip olmayan üyelerdir. Çünkü (99)a ve (99)b örneklerinde görülen “*Ayş’a*” AÖ’sü ile (100)a ve (100)b’de yer alan “*bala*” AÖ’sü eylemin K tümlecinin gerektirdiği şekilde gösterici konumunda yansıtılan üyeler değildir. Bu üyeler *ıyla-* (ağla-) ve *ukta-* (uyu-) eylemlerinin sözlüksel üye yapısında yer almayan dışsal üyelerdir.

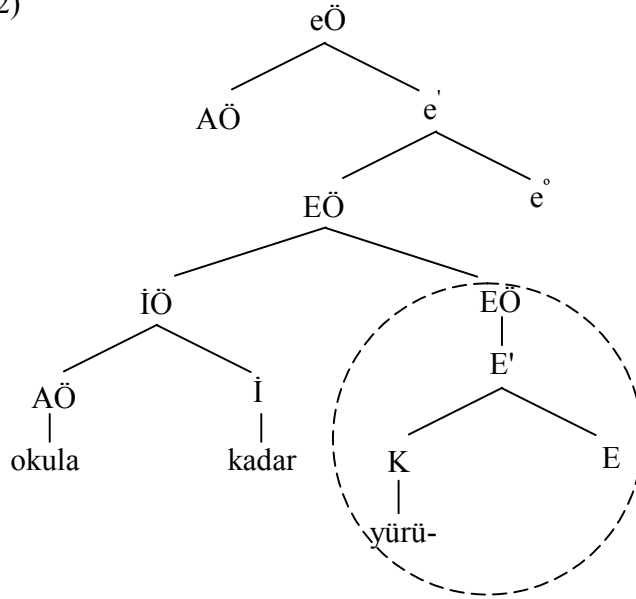
3.2.3.Türkçe ve Kırgızcanın Karşılaştırması

Hale ve Keyser (2002)’de belirlenen Baş-tümleç ilişkisinin görüldüğü tekli üye yapısı türü açısından Türkçe ve Kırgızca arasında benzerlikler olduğu kadar farklılıklar da bulunmaktadır. Her iki dilde de tekli üye yapısına sahip eylemler *yürü-*, *kaç-* *gel-* gibi etkilenmesiz geçişsiz eylemlerden oluşmaktadır. Başka bir deyişle, Türkçe ve Kırgızcada etkilenmesiz eylemlerin üye yapısı eylemcil taşıyıcı ile Kökten oluşan bir yapıya sahiptir.

(101)

- a. Okula kadar yürüdük / Mektepke çeyin bastık/basıp bardık

(102)

Tekli yapıya sahip Kırgızca ve Türkçe eylemler, genel olarak sözlüksel geçişlilik değiştirmesine izin vermemektedir. Örneğin tekli üye yapısı yansıttığı bilinen geçişsiz eylemler ile aşağıdaki gibi tümceleri kurmak mümkün değildir.

(103) *Ali çocuğu uyudu / *Ali balanı uktadı

Bu tümcelerin dilbilgisel olmaları için Türkçe ve Kırgızcada biçimbilimin devreye girmesi gerekmekte ve ancak bu şekilde aşağıdaki gibi tümcelerin üretilmesi mümkün olmaktadır.

(104) Ali çocuğu uyuttu / Aktan balanı uktattı

Buna rağmen Türkçede bazı etkilenmesiz eylemlerin geçişlileşebildiği görülmektedir. Başka bir deyişle bu eylemlerin üye yapısı kurulumları değişkenlik gösterebilmektedir. Böylesi bir özelliğe sahip eylemler, hiçbir biçimbilimsel süreçten geçmeden tekli yapının yanı sıra temel ikili üye yapısını da sergileyebilmektedir.

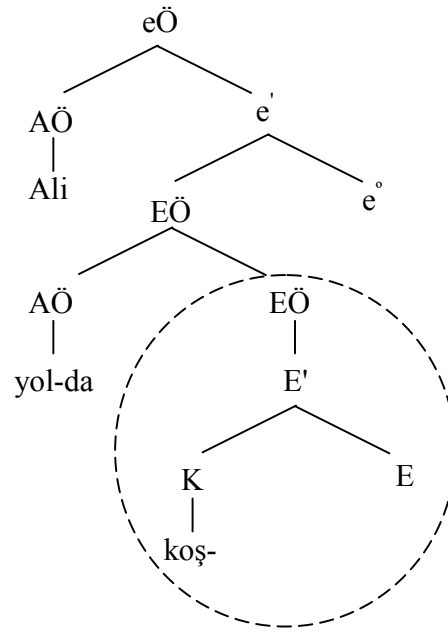
(105)

- a. Ali koştu
- b. Ali yolu koştu

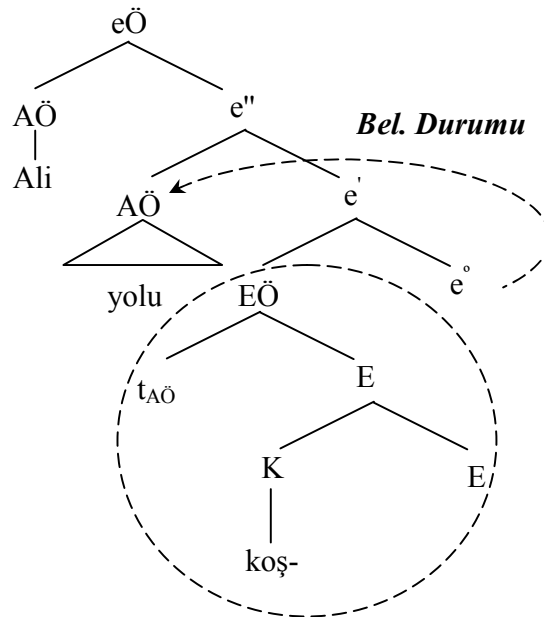
- c. Sporcular denizde yüzdü
- d. Sporcular manşı yüzdü

Dolayısıyla, çalışmamızda bu tür eylemlerin aşağıdaki şekilde birbirinden farklı iki ayrı yapıya sahip eylemler olduğu kabul edilmiştir.

(106)

(107)

Ancak yine de bu tür örnekler Türkçede yaygın olarak görülen örneklerden değildir. Kırgızcada ise, bu tür özelliklerin görüldüğü örneklerle rastlanmamıştır, yani (108)b tümcesinde görüldüğü gibi tümcelerin kurulması mümkün değildir.

(108)

- a. Aktan çurkadı
- b. *Aktan coldu çurkadı

(108)b'nin yerine kullanılabilecek olan *Aktan büt coldu çurkap öttü* ("Aktan bütün yolu koşarak geçti") şeklinde bir tümce Kırgızcada kabuledilebilir tümcedir. Ancak bu tümcede dolaysız nesne görevini üstlenmiş "*büt coldu*" (bütün yolu) AÖ'sünün bulunması *çurka-* (koş-) eyleminin değil, karmaşık eylemin içerisinde yer alan *öt-* (geç) eyleminin getirdiği bir gerekliliktir. "*Maşına coldu 2 saatta basıp öttü*" (Araba yolu iki saatte aldı) veya "*Aktan coldu 2 saatta çurkap öttü*" (Aktan yolu iki saatte aldı) tümcelerinde görüldüğü gibi *basıp öt-* ve *çurkap öt-* birleşik eylemleri üye yapısında belirtme durumu yüklenmiş "*coldu*" AÖ'sünün bulunmasını gerektirmektedir.

Türkçede tekli yapıya sahip olduğu bilinen etkilenmesiz eylemlerden yapılan kılıcsız edilgen yapıların yaygın bir biçimde kullanıldığı bilinmektedir. Uzun (2004), Türkçede kılıcsız edilgenlerin *koş-* *gez-*, *otur-* ve *dur-* gibi öznesi etkilenmesiz eylemlerden yapılabildiğini dile getirmiştir. Ancak Kırgızcada bu tür kullanımlar çok az görülmektedir. Başka bir deyişle, Türkçede tekli yapıya sahip etkilenmesiz eylemlerden türetilen kılıcsız edilgen yapıların kullanıldığı tümcelerde sözü edilen iş, oluş veya olaylar Kırgızcada aynı şekilde, yani bir edilgen eylemin yardımı ile genel olarak ifade edilememektedir.

(109)

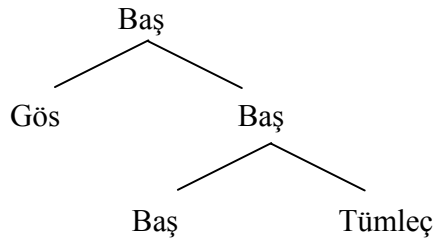
- a. Burada güzel dans edilir / *Bul cerde cakşı biylenet
- b. Caddenin başında duruldu / *Köçönün bannda turuldu
- c. Burada koşulur / ?Bul cerde çurkalat

3.3. Temel İkili Üye Yapısı

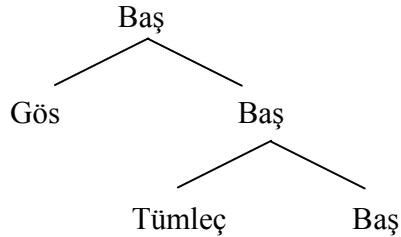
İkili yapılardan birini oluşturan temel ikili üye yapısında Baş'ın bir tümleş aldığı ve aynı zamanda göstericiyi de yansıttığı daha önceki bölümden bilinmektedir. Demek ki söz konusu yapılara Baş-tümleş ve gösterici-Baş ilişkilerinin her ikisinin de görüldüğü sözdizimsel kurulumlar denebilir. Temel ikili üye yapısı İngilizcede (110)a'daki gibi görünüme sahipken, Türkçe ve Kırgızcada (110)b'deki yapıyı görmek mümkündür.

(110)

a. İngilizcede temel ikili üye yapısı

b. Türkçe ve Kırgızcada temel ikili üye yapısı

HK anlayışında söz konusu üye yapısı türünün İngilizcede ilgeç (İ) ulamına özgü olduğu belirtilmiştir. Burada üstteki başın tümleşci konumuna gelen ve temel ikili üye

yapısı sergileyen ulamın genellikle İ ulamı olduğu, ancak bazı durumlarda E ulamının da bu tür üye yapısına sahip olduğu ifade edilmiştir.⁹ Türkçe ve Kırgızcada ilgeçlerin yansıttığı yapılara gelince ise, bunların İngilizceye göre farklı özelliklere sahip olduğunu görmek mümkündür. Bu dillerde İ ulamının büyükçül yansımalarında İngilizcede olduğu gibi temel ikili yapıya rastlanmaması önemli bir farklılığı oluşturmaktadır.

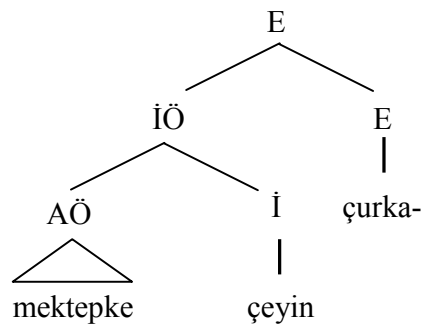
Kırgızcada *cönündö* (hakkında), *tuuralu* (hakkında, ile ilgili), *sayın* (-dıkça ekinin verdiği anlamda kullanılır), *üçün* (için), *boyu* (boyu) gibi yalın durum yüklenmiş sözlüksel birimler ile birlikte kullanılan ilgeçler vardır. Ayrıca ilgeçlerin bir başka grubunda belirtme durumu dışındaki durumları yüklenmiş sözlüksel birimleri gerektiren *çeyin* (kadar), *deyre* (kadar), *közdöy* (doğru), *karay* (doğru), *arı* (öte), *beri* (beri), *kiyin* (sonra) gibi ilgeç türleri bulunmaktadır (Caparov, 1979). Aşağıdaki tümcede *çeyin* (kadar) ilgecinin kullanıldığı bir İÖ yer almakta, ancak İ'nin burada İngilizcede olduğu gibi temel ikili yapıyı yansıtamadığını ve E'nin tümleci konumunda bulunduğunu (3)'te gösterilen yapıdan görmek mümkündür.

(111)

Aktan	mektep-ke	çeyin	çurka-dı
A. YAL	okul-YÖN	kadar	koş-GEÇ.3t

‘Aktan okula kadar koştu’

(112)

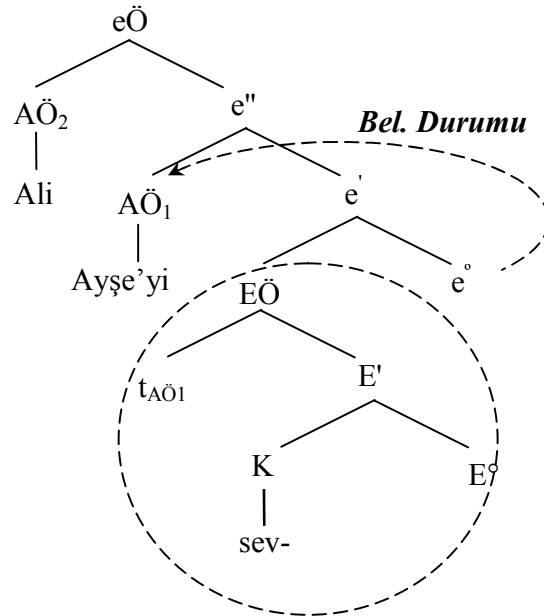
⁹ Burada yalnızca temel ikili yapının açıklanması amacı ile İ ulamından bahsedilmektedir. Ancak çalışmanın genelinde sınırlılıklar gereği bu ulama değinilmemektedir.

(112)'de '*mektepe çeyin*' (okula kadar) şeklindeki ilgeç öbeğinde (İÖ) görülen ilgecin üye yapısında bir göstericisinin bulunmaması, İngilizcede sergilenen yapıdan farklı olmasının temel nedenidir.

3.3.1. Türkçe

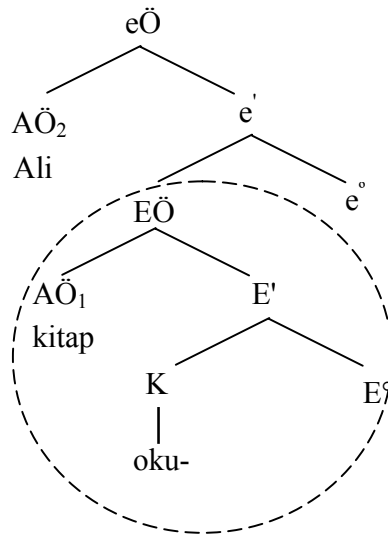
Türkçede temel ikili üye yapısını bir dolaysız nesnesinin bulunmasını gerektiren geçişli eylemler ile biçimbilimsel olarak geçişlilik değişikliğine uğramış olan eylemler yansıtmaktadır. Bu eylemlerin hem gösterici hem de tümleç konumlarının dolu olduğunu görmek mümkündür. Başka bir deyişle, söz konusu eylemlerde geçişlilik değişikliğinin temel koşulu olan gösterici bulundurma koşulunun yerine getirilmesi imkânı bulunmaktadır. Örneğin, (113)'teki örnekte görülen *sev-* eylemi, üye yapısında K tümleci ve gösterici konumunda bir AÖ'nün bulunmasını gerektirmektedir.

(113) Ali Ayşe'yi seviyor

Aynı şekilde *Ali kitap okuyor* şeklinde bir tümcede yer alan *oku-* eyleminin de temel ikili üye yapısına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu eylemin üye yapısı kurulumunda da E başının gösterici konumunda yansıtılan Konu rolünü üstlenmiş “*kitap*” AÖ’sü bulunmakta ve ayrıca baş K’yi tümleci olarak almaktadır.

(114) Ali kitap okuyor

Türkçede *sev-*, *oku-* eylemleri gibi temel ikili üye yapısı yansıtan eylemlerin arasında aşağıdaki geçişli eylemler yer almaktadır.

(115)

öğren-	bekle-	anla-	aktar-
ye-	özle-	oku-	boz-
öv-	hisset-	bil-	tanı-
duy-	unut-	yakala-	bağla-
gör-	yaz-	dinle-	aç-

Bu eylemler *sev-* eylemi ile ilgili (113) örneğinde gösterildiği gibi bir şekilde üye yapısında bir tümleç ve bir gösterici yansıtan, temel ikili yapıya sahip eylemlerdir. Ancak

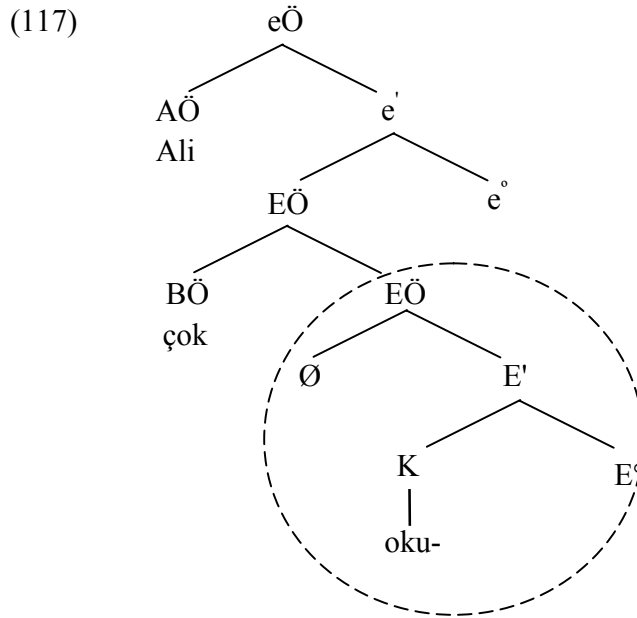
Türkçede bu tür eylemlerin bazılarının Konu rolünü üstlenmiş nesne AÖ'lerinin tümceden çıkartılmasının anlam bütünlüğünü bozmadığını görmek mümkündür. Bu durum bu tür özelliklere sahip eylemlerin tekli üye yapısı da yansıtabildiği yönünde bir olasılığı akla getirmektedir. Ancak burada daha farklı bir durumun söz konusu olduğu kanısındayız. Yukarıda (114)'te sunulan *Ali kitap okuyor* tümcesinde söz edilen anlam, daha çok konuşma anında gerçekleşen bir okuma eylemini ilgilendirmektedir. Fakat örneğin, *Ali çok kitap okuyor* şeklinde ifade edilen bir tümcede okuma eyleminin konuşma anını da kapsayan daha da geniş bir zamana yayıldığını görmek mümkündür. Eylemlerin bu şekilde gerçekleşen kullanımlarında aşağıda (116)b örneğinde görüldüğü gibi eylemin bir üyesi çıkartılabilmektedir.

(116)

- a. Ali çok kitap okuyor
- b. Ali çok okuyor

Söz konusu durum bu eylemlerin tekli üye yapısına sahip olması ile değil, gösterici konumunda bulunan üyelerinin *genel anlamlı* (generic) AÖ'ler olmaları ile bağlantılıdır. Burada deneyimsel olarak doğru olan gözleme dayalı bir içsel özellikten söz edilmektedir, yani “*çok okuma*”, Ali'nin içsel bir özelliğidir. Buna bağlı olarak tümce genel anlamlı okumayı kazanmakta ve bu anlam eylemin Konu AÖ'sünün sesbilimsel olarak seçimlik bir özelliğe sahip olmasını sağlamaktadır. Bir üyenin sesbilimsel olarak seçimlik olması, onun yalnızca sesletilmemesi demektir, ancak bu durum böyle bir üyenin ait olduğu eylemin üye yapısında gösterici konumunun bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Eylemin üye yapısı yine ikili yapıdır, yalnızca Gös konumunda

bulunması gereken üyenin genel anlamlı olması ve dolayısıyla da seçimlik özelliğe sahip olmasına bağlı olarak sesbilimsel olarak boş ($\emptyset$) olabilir (bkz. (117)).

Görüldüğü üzere eylemin üye yapısı yine temel ikili üye yapısı olarak kalmaktadır. (117)'de sesbilimsel olarak boş olarak gösterilen konum, (116)b tümcesinde (117)'deki gibi bir görünüme sahipken, (116)a'da "kitap" AÖ'sü ile doldurulmaktadır. Aşağıdaki örneklerde yer alan eylemler de, *oku-* eylemi gibi sesbilimsel açıdan seçimlik özelliğe sahip AÖ'ler ile birlikte kullanılabilen ve temel ikili üye yapısı yansıtan eylemlerdir.

(118)

- a. Ali çok içiyor / içer
- b. Aktan sık sık / iyi yazıyor /yazar
- c. Ayşe çok biliyor / bilir

Temel ikili üye yapısı, genel olarak geçişlilik değiştirimine izin veren eylemlerde görülür, çünkü bu eylemlerin üye yapısında hem gösterici hem de tümleç konumları doludur. Başka bir deyişle bu eylemler, kuramın temel belirlemelerinde de belirtildiği

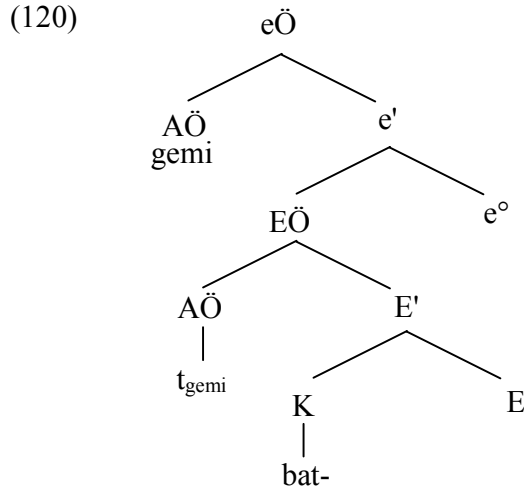
gibi, gösterici konumlarında yansıtılan bir üyeye sahip eylemlerdir. Ayrıca yukarıdaki geçişli eylemlerin yanı sıra Türkçede *piş-*, *bat-*, *düş-*, *bit-* ve *don-* eylemleri gibi belirtmesiz geçişsiz eylemler de temel ikili üye yapısına sahip eylemler arasında yer alır.

(119)

a. Gemi (denize) battı

b. Ders (11'de) bitti

(119)a ve (119)b tümcelerinde görülen belirtmesiz eylemlerin özneleri (“*gemi*”, “*ders*”) eylemi gerçekleştiren Edici değil, sözü edilmekte olan eyleme Konu olan veya bu eylemden Etkilenen üyelerdir. Eylemlerin tekli, ikili ve *üçlü* (triadic) olmak üzere üç ayrı grupta ele alındığı Kural (1996)’da tekli eylemlerin, Yönetim ve Bağlama Kuramında (YB) belirlendiği gibi, yüzey yapıda özne olarak görünen üyelerininin üretildikleri konumlar açısından birbirinden farklılık gösterdiği dile getirilmiştir. Burada Permutter (1978) ve Burzio (1986)’ya dayanılarak *arrive* ve *appear* gibi belirtmesiz eylemlerin öznelerinin tümleç olarak, *laugh* ve *joke* gibi etkilenmesiz eylemlerin öznesi olan üyelerinin gösterici olarak yansıtıldığına değinilmiştir. HK yaklaşımının belirlemelerine gelince ise, bu eylemler ikili yapıya sahip eylemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada K olarak belirlenen bir tümlecin bulunması ile ilgili iddiaya uygun olarak, *bat-* ve *bit-* eylemlerinin özneleri olan “*gemi*” ve “*ders*” AÖ’lerinin eylemin üye yapısında gösterici konumunda yansıtılan üyeler olduğu söylenmelidir. Buna bağlı olarak, YB’de öznelerinin tümleç konumunda yansıtıldığı belirtilen belirtmesiz eylemlerin ikili yapıya sahip olduğu düşünülebilir.

(120)'deki yapıdan görüldüğü gibi “*gemi*” AÖ’sü EÖ sınırları içerisinde yer alan, başka bir deyişle *bat-* eyleminin sözlüksel üye yapısı kurulumu içerisinde yansıtılan bir üyedir. Çünkü “*gemi*” batma eylemini gerçekleştiren Edici özne değil, bu eylemin Konu rolünü yüklenmiş nesne AÖ’südür. Dolayısıyla E başının göstericisi konumunda bulunmakta ve hem geçişli hem de geçişsiz yapılarda yer alan tek üye olmaktadır. Daha sonra GYİ’yi yerine getirmek üzere, Gös,eÖ’den geçerek, Gös,ZÖ’ye taşınmaktadır. Aynı şekilde *çürü-*, *don-*, *eri-*, *karar-*, *patla-*, *sol-*, *büyü-*, *kay-*, *kana-* gibi diğer belirtmesiz eylemlerin de temel ikili üye yapısı yansıtan eylemler arasında yer aldığı söylenebilir.

Geçişlilik değiştirmenin en yaygın çıktılarından olan ettirgen eylemler de, temel ikili üye yapısına sahip eylemlerdendir. Örneğin, (121)a ve (121)b örneklerinin merkezini oluşturan *bekle-* ve *beklet-* eylemlerinin her ikisi de temel ikili üye yapısına sahiptir. Ancak bunlar, aldıkları tümleçlerin özellikleri açısından birbirinden farklılık göstermektedir.

(121)

- a. Ayşe Ali'yi bekledi
- b. Ali Ayşe'yi bekletti

Bu örneklerin her ikisinde “*bekleme*” işini yapan Edici “*Ayşe*” AÖ’südür. Ancak (121)b’de “*bekleme*” eylemini gerçekleştiren “*Ayşe*” AÖ’sünün yanısıra, “*bekletme*” işinden sorumlu “*Ali*” AÖ’sü de bulunmaktadır. “*Ali*” AÖ’sü, *bekle-* eyleminin yansıttığı üye yapısında gösterici konumunda yer alan ve Konu rolünü üstlenmiş içsel bir üye iken, *beklet-* eyleminin örneğinde dışsal bir üye olmaktadır.

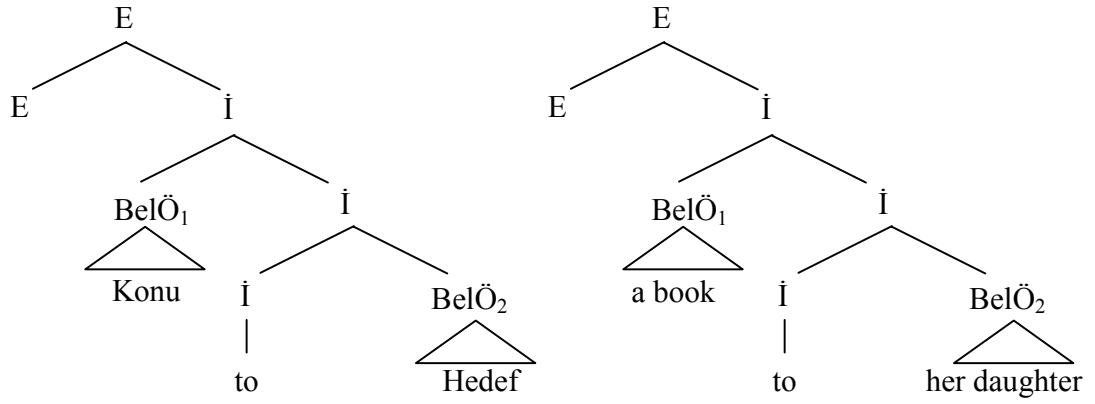
Bunların yanı sıra HK yaklaşımında İngilizcede aşağıdaki gibi *to-yönelme* (*to-dative*) yapıları ile *çift geçişli* (double object) yapıların da temel ikili üye yapısı sergilediği belirtilmektedir.

(122)

- a. She gave a book to her daughter (to-yönelme)
- b. He sent a telegram to her (to-yönelme)

Bu örneklerde ((122)a ve (122)b’de) yer alan *to-yönelme* yapıları tekli yapı ile onun tümleci konumuna yerleştirilmiş temel ikili yapıdan oluşmaktadır. Tümleç konumundaki temel ikili yapı, İngilizcede kuramın belirlemelerine uygun bir şekilde ikili yapıya sahip olduğu tespit edilen İngilizce ulamının yansıttığı üye yapısıdır.

(123)

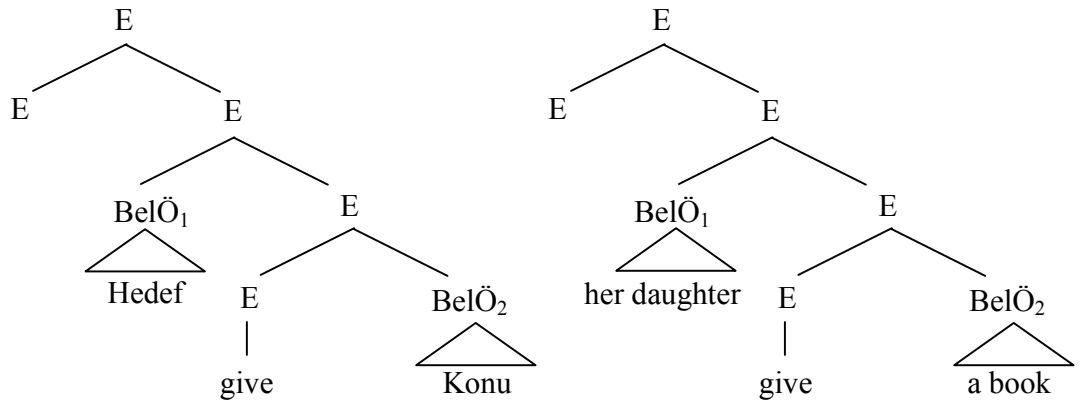
Ancak aşağıdaki tümcelerdeki gibi çift geçişli yapılarda ise, üstteki baş yine bir tekli yapıdır, ancak tümleci konumunda bulunan temel ikili yapının başı E'dir (yani, tümlecinin başını boş bir E'nin oluşturduğu *saddle, harness* eylemlerinden farklı olarak, bu yapının başı doludur).

(124)

a. She gave her daughter a book (çift geçişli)

b. He sent her a telegram (çift geçişli)

(125)

Ancak Türkçe ve Kırgızcada (19)a ve (19)b örneklerinde görülen eylemlerin İngilizcede olduğu gibi boş bir başın tümleci konumuna yerleştirilmesi ile ilgili bir ihtiyaç bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu tür eylemlerin Hale ve Keyser (2002)'nin ortaya koyduğu üye yapısı türleri arasında yer almayan ayrı bir yapı olan üçlü yapıya sahip eylemler olduğunu düşünüyoruz. Üçlü üye yapısı ile ilgili bu iddiamıza bölüm 3.5'te değinilecektir.

3.3.2. Kırgızca

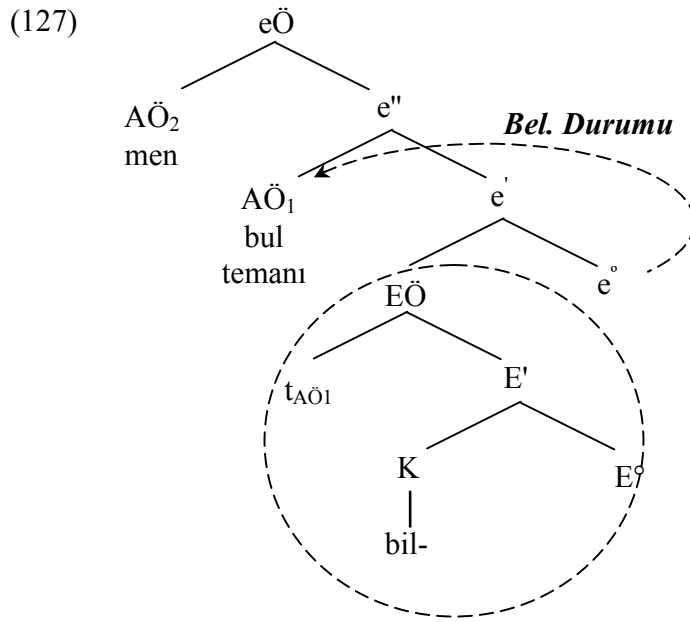
Temel ikili üye yapısına sahip eylemler arasında Kırgızcada aşağıdaki gibi geçişli eylemleri görmek mümkündür.

(126)

<i>bil-</i> (bil-)	<i>cıyna-</i> (toparla-, topla-)
<i>demde-</i> (demle-)	<i>dayarda-</i> (hazırla-)
<i>sugar-</i> (sula-)	<i>süy-</i> (sev-)
<i>küt-</i> (bekle-)	<i>unut-</i> (unut-)
<i>uk-</i> (duy-)	<i>cuu-</i> (yık-)
<i>ce-</i> (ye-)	<i>belende-</i> (hazırla-)
<i>oku-</i> (oku-)	<i>sagın-</i> (özle-)

Buradaki sözlüksel birimlerden *bil-* eylemi, Kırgızcada Türkçedeki *bil-* ve *konus-* eylemlerinin ifade ettiği anlamlarda kullanılır. Örneğin, söz konusu eylem, *Men bul temanı bilem* ("Ben bu konuyu biliyorum") tümcesinde *bil-* anlamında kullanılırken, *Aktan kıtayça bilet* (Aktan Çince biliyor (konuşuyor)) da belirtmesiz geçişsiz eylemler

yer almaktadır. Buradaki her iki tümcede de *bil-* eyleminin zorunlu birer dolaysız nesnesinin (*tema* (konu) ve *kıтайça* (Çince) AÖ'lerinin) bulunduğunu görmek mümkündür. Ancak *Aktan kıтайça билет* tümcesinde görülen eylemin nesnesi, anlambilimsel olarak *kıтайça*'nın kendisi değil, *kıтайça süylöö*'dür, yani Çince konuşmak'tır.

Kırgızcada (126)'da gösterilen geçişli eylemlerin nesnelerinin yapısal olarak yüklendikleri belirtme durumunun dışında yönelme ve çıkma durumu eklerini de aldığı da görülebilmektedir. Geçişli bir eylem yönelme durumu yüklenmiş bir nesne ile birlikte kullanıldığında, eylem yine nesneye yönelik olarak gerçekleştirilen bir eylemdir. Ancak bu nesneler eylemin etkisi altında kalmaz ve herhangi bir değişikliğe de uğramaz (Kırgız İlimder Akademiyası, 1980). Örneğin, *kara-* (bak-) ve *min-* ((ata, eşeğe) bin-) geçişli eylemleri, (128)a ve (128)c tümcelerinde görüldüğü gibi, yönelme durumu ekini almış bir nesne ile birlikte kullanılabilir.

(128)

- a. Aktan maga kara-dı
 Aktan.YAL ben.YÖN bek-GEÇ.3.t
 “Aktan yüzünü bana döndü”

- b. Aktan men-i kara-dı
 Aktan.YAL ben-BEL bak-GEÇ.3.t
 “Aktan bana baktı”

- c. At-ka mindi
 At-YÖN bin-GEÇ.3.t
 “Ata bindi”

- d. Attı mindi
 At-bel bin-GEÇ.3.t
 “Atı sürdü”

Ayrıca Kırgızcada da temel ikili üye yapısı yansıtan eylemlerin arasında belirtmesiz geçişsiz eylemler de yer almaktadır. Bunun sebebi, yukarıda da belirtildiği gibi, tümcede bu eylemlerin özneleri olarak görünen AÖ’lerin, YB’nin belirlemelerine göre, tümleç konumunda yansıtılmasıdır. Hale ve Keyser (2002)’ye göre ise, her eylemin K olarak gerçekleşen bir tümleci bulunduğundan, bu AÖ’lerin gösterici konumunda yer aldığı ve eylemlerin temel ikili üye yapısı yansıttığı ortaya çıkmaktadır.

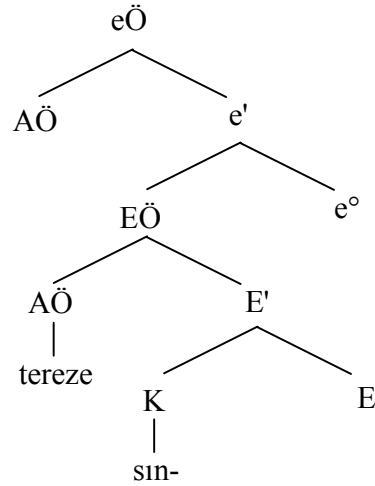
(129)

- a. Tereze sın-dı
 Cam.YAL kırıl.ETK-GEÇ.3t
 ‘Cam kırıldı’

- b. Aybek tereze-ni sın-dır-dı
 A.YAL cam-BEL kır-ETR-GEÇ.3t
 ‘Aybek camı kırdı’

(129)a ve (129)b’deki tümce çiftinin geçişsiz türünde Kırgızcada bir etken eylem kullanılırken, Türkçede edilgen, geçişli türünde ise, Kırgızcada edilgen eylem yer alırken, Türkçede bir etken eylemin kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu durumun yapısal bir farklılık yaratmamasına bağlı olarak farklı biçimbilimsel birimlerin kullanılmasının üye yapısını etkilemediği düşünülmüştür. (129)a’da “*tereze*” öğesinin tümcenin öznesi, yani eylemin dışsal üyesi olmasına rağmen, eylemin geçişli çiftinde ((129)b) bir içsel üye olarak görünebilmektedir. Dolayısıyla “*tereze*” ögesi, *sın-* (kırıl-) sözlüksel biriminin yansıttığı üye yapısı kurulumunda yer alan içsel bir üyedir. *Sın-* eyleminin yansıttığı temel ikili üye yapısı aşağıdaki görünüme sahiptir:

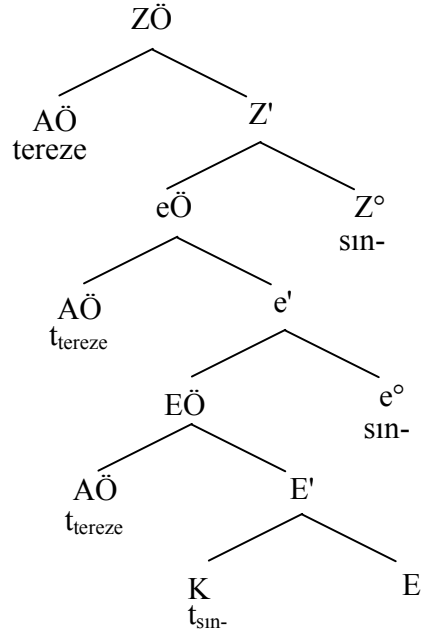
(130)

Yukarıda temel ikili yapı yansıttığı belirtilen geçişli eylemlerden farklı olarak, belirtmesiz geçişsiz eylemlerin Gö_s,eÖ konumları boştur, dolayısıyla (129)a gibi tümcelerde tümleş konumundaki AÖ, Gö_s,eÖ’den geçerek, Gö_s,ZÖ’ye yükselir. (129)a

ve (129)b tümcelerinde yer alan eylemlerin yansıttığı üye yapısı yapısal olarak aynı özelliğe sahiptir, tümcesel sözdiziminde ise, (129)a'daki “*tereze*” AÖ'sü belirli işlevsel ulamların göstericisi konumuna (Gös,ZÖ'ye) taşınarak yalın durum yüklenmekte ve böylelikle Genişletilmiş Yansıtma İlkesi koşulu karşılanmış olmaktadır.

(131)

Bu örnekte Kökün önemli özelliği eylemin temel sözdizimsel özelliğini açıklamakta ve böylelikle eylemin geçişlilik değişimi de açıklanmaktadır. Bunun dışında Kırgızcada temel ikili üye yapısına sahip eylemlerin arasında *sin-* eylemi ile benzer özelliklere sahip aşağıdaki gibi belirtmesiz geçişsiz eylemler vardır (bkz. (132)). Burada *kızar-* (kızır-), *agar-* (ağar), *cumşa-* (yumuşa-), *caşar-* (gençleş-), *semir-* (şişmanla-), *arıkta-* (zayıfla-) gibi birleşim yoluyla türetilen ve bu çalışma çerçevesinde karmaşık ikili üye yapısına sahip olduğu düşünülen eylemlerin bulunmadığını belirtmeliyiz.

(132)

öç- (sön-)

sakay- (iyileş-)

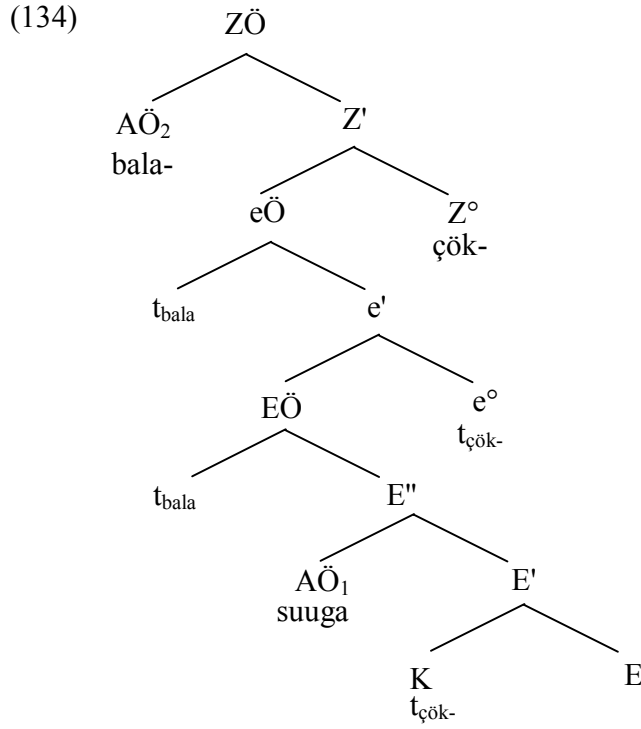
<i>tam-</i> (damla-)	<i>ulgay-</i> (yaşlan-)
<i>eri-</i> (eri-)	<i>üşü-</i> (üşü-)
<i>alcı-</i> (buna-)	<i>ak-</i> (ak-)
<i>añkı-</i> ((güzel) kok-)	<i>kurga-</i> (kuru-)
<i>arbi-</i> (çoğal)	<i>bış-</i> (piş-)
<i>büt-</i> (bit-)	<i>caa-</i> (yağ-)
<i>can-</i> (tutuş-, ateşlen-)	<i>kayna-</i> (kayna-)
<i>karı-</i> (yaşlan-)	<i>toñ-</i> (don-)

Şimdi ise, yukarıda ele alınan *bat-* eylemi ile benzer özelliklere sahip *çok-* (bat-; boğul-) eyleminin yer aldığı aşağıdaki tümceye bakalım.

(133)

- a. ? Bala çögüp ketti
Çocuk.YAL boğul.ETK-İp YARD
‘Çocuk boğuldu’
- b. Bala suuga çögüp ketti
Çocuk.YAL su-YÖN boğul.ETK-İp YARD
‘Çocuk suda boğuldu’

(133)a’daki tümce Kırgızcada kabul edilebilirliği açısından şüpheli bir özelliğe sahiptir. Bilindiği gibi, bu şekildeki bir tümce, “*Çocuk suda yüzüyor*” şeklinde bir *önvarsayım* (presupposition) gerektirmektedir, konuşucu ile dinleyicinin bu bağlamda çocuğun suda yüzmekte olduğu ile ilgili bir bilgiye sahip olması gerekmektedir. (133)a ancak böyle bir bağlamda kabul edilebilir bir tümce olarak ele alınabilir.

Kırgızcada *çök-* eyleminin (133)b’de gösterilen YER konusal rolünü yüklenmiş “*suuga*” (*kölgö*: “gölde”, *deñizge*: “denizde”) üyesi, boğulunan yerin “*su*, *deniz*” gibi dış dünya bilgisinden çıkartılabilen genel anlamlı bir AÖ olmasına rağmen, genellikle sesletilen ve yönelme durumu yüklenen bir üyedir. Dolayısıyla eylemin bu üyesinin sözlüksel üye yapısında yansıtılan zorunlu bir üye olduğunu söylemek mümkündür (bkz. (134)). Bunun kanıtı olarak, (133)a’da görüldüğü gibi, “*suuga*” AÖ’sünün tümceden çıkartılması ile anlam bütünlüğünün bozulması, daha doğrusu anlamın eksik kalması gösterilebilir.

Ayrıca bazı tümcelerde dış dünya bilgilerinin silinmesi ile ortaya çıkan yanıltıcı durumlara Kırgızcada da rastlanmaktadır. (135)a tümcesinin merkezini oluşturan eylem ile (135)b’deki gibi bir tümcenin kurulabilmesi buna bir örnektir.

(135)

- a. Aktan kitep-ter-di oku-du
 Aktan.YAL kitap-ÇOĞ-BEL oku-GEÇ.3t

‘Aktan kitapları okudu’

- b. Aktan köp oku-y-t
 Aktan.YAL çok oku-y-GNŞ.3t
 ‘Aktan çok okur / okuyor’

Daha önce belirtildiği gibi, *oku-* sözlüksel biriminin (135)b’deki gibi bir tümcede kullanılabilmesi, eylemin üye yapısı kurulumunun özelliklerinden değil, yalnızca gösterici konumunda bulunan nesnesinin genel anlamlı bir AÖ olmasından kaynaklanmaktadır. Burada (135)b’deki örneğe benzer bir tümcede (bkz (136)) yer alan *ukta-* (uyu-) eylemi ile *oku-* eylemini karşılaştırarak söz konusu eylemin üye yapısını belirleyebiliriz.

(136) Aktan köp uktayt

Bilindiği üzere, *ukta-* eylemi bir etkilenmesiz geçişsiz eylemdir ve 3.2.1.’de ortaya koyulduğu gibi tekli yapıya sahiptir. *Oku-* eylemi ise, temel ikili eylemlerin sergilediği özellikleri sergilemektedir. Ancak (135)b ve (136) tümcelerinde bu iki eylem aynı üye yapısı türüne sahip eylemler gibi görünmektedir. Bu eylemlerin yapısını tümcelere bir nesne AÖ’sünü ekleyerek test edebiliriz.

(137)

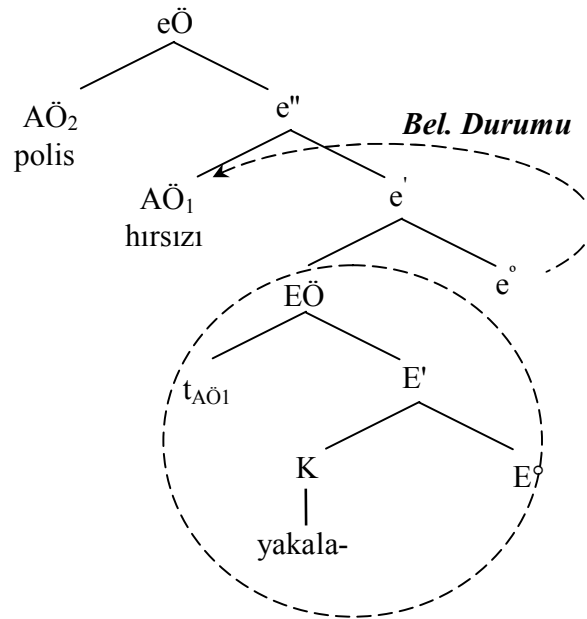
- a. Aktan köp kitep oku-y-t
 Aktan.YAL çok kitep oku-y-GNŞ.3t
 ‘Aktan çok kitap okur’
- b. *Aktan köp kitep uktayt
 Aktan.YAL çok kitep uyu-y-GNŞ.3t
 ‘*Aktan çok kitap uyur’

(137)a ve (137)b'den *oku-* eyleminin yer aldığı tümcenin düzgün bir tümce özelliğini taşıdığını, ancak *ukta-* eylemi ile kurulan tümcenin ise, kabuledilemez bir tümceye dönüştüğünü görmek mümkündür. Bu durum söz konusu eylemlerin farklı üye yapılarını yansıtması ile ilgilidir.

3.3.3. Türkçe ile Kırgızcanın Karşılaştırması

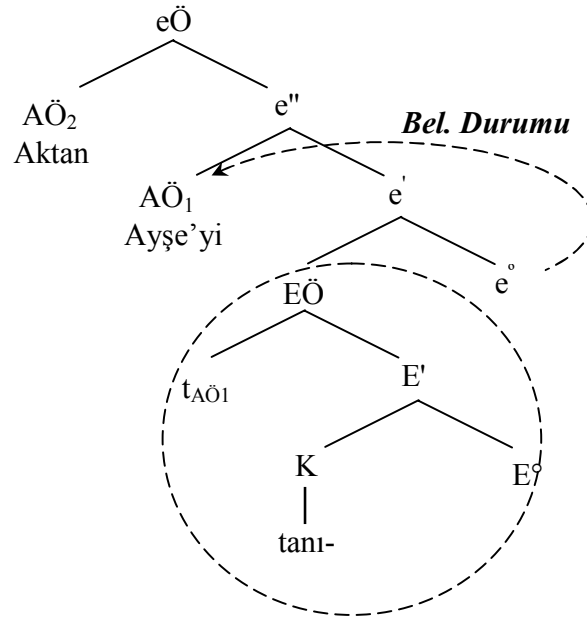
Temel ikili üye yapısı olarak adlandırılan baş-tümleç ve gösterici-baş ilişkilerinin her ikisinin görüldüğü üye yapısı açısından Türkçe ve Kırgızcada daha çok birbirine benzer özelliklere rastlanmaktadır. Her iki dilde de temel ikili üye yapısına sahip eylemlerin birinci grubunu geçişli eylemler oluşturmaktadır.

(138) Polis hırsızı yakaladı

(139) Aktan Ayşa-nı taanı-y-t
 Aktan.YAL Ayşe-BEL tanı-y-GNŞ.3.t
 'Aktan Ayşe'yi tanıyor'

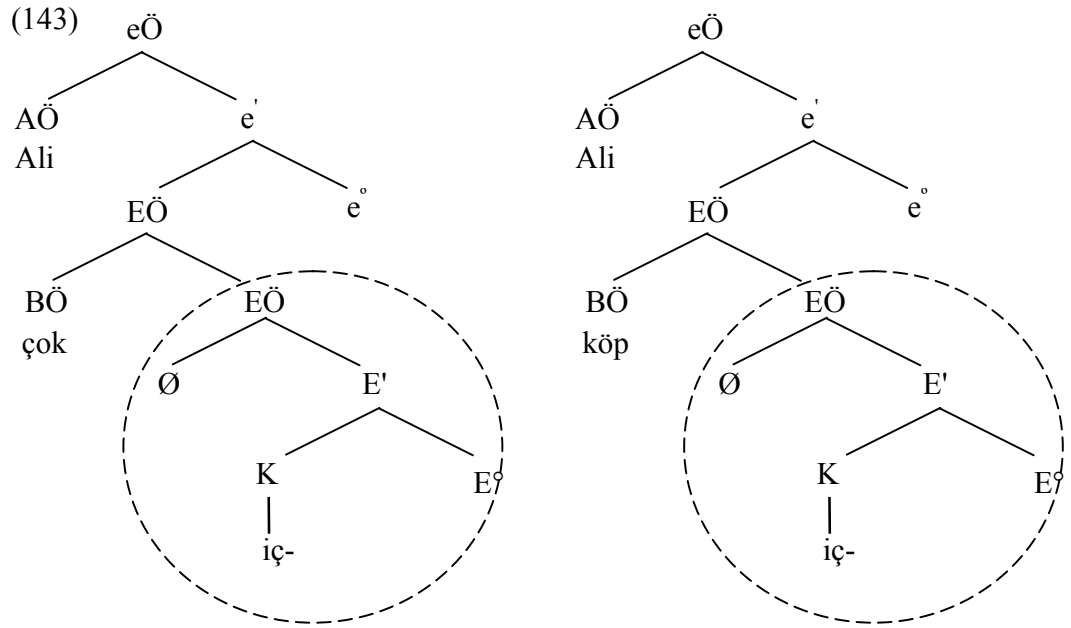
(140)

Türkçede bazı geçişli eylemlerin genel anlamlı nesne $A\ddot{O}$ 'lerinin silindiği görülmektedir. Ancak bu durum sözlüksel birimlerin üye yapısı kurulumlarını etkilememektedir, yani yapı yine temel ikili yapı olarak kalmaktadır. Gösterici konumunda bulunan $A\ddot{O}$ 'nün sesletilmediği durumlarda bu konum yine varlığını korumakta, yalnızca sesbilimsel bir birim tarafından doldurulmamış olduğu görülmektedir ($\emptyset$). Kırgızcada da aynı olgu gözlemlenmiştir, yani burada da bir genel anlamlı üyenin sesletilmediği durumlara rastlanmaktadır. Dolayısıyla bu özellikleri yansıtan hem Türkçe, hem de Kırgızca geçişli eylemler için (143)'teki yapılar geçerlidir.

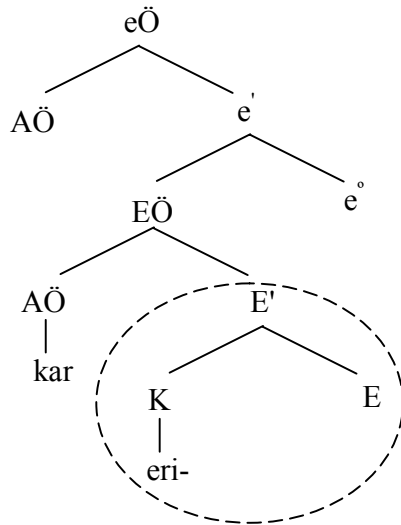
(141) Aktan çok (içki) içer

(142) Aktan köp (içkilik) iç-e-t
 Aktan.YAL. çok (içki) iç-e-GNŞ.3.t
 'Aktan çok (içki) içer

Geçişsiz eylemlerin yanı sıra belirtmesiz geçişsiz eylemler de temel ikili üye yapısına sahiptir. Örneğin, Türkçede “*Kar eridi*” şeklinde bir tümcedeki “*kar*” AÖ’sü, söz konusu eylemden etkilenen bir özne olduğundan, eylemin göstericisi konumunda yer almaktadır. Böylelikle temel ikili yapıların gösterici talebi karşılanmakta ve bu eylem ikili üye yapısı yansıtmaktadır. Kırgıcada da aynı şekilde belirtmesiz geçişsiz eylemlerin temel ikili üye yapısı yansıttığı tespit edilmiştir.

(144) Kar eridi

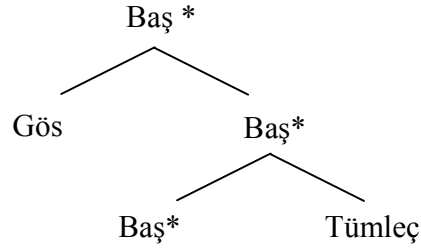
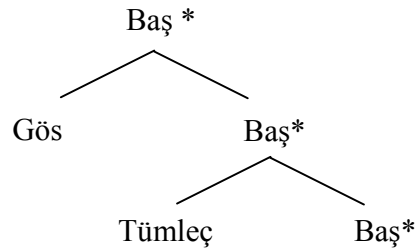
Diller arasında belirtmesiz eylemlerin anlamsal açıdan aynı, ancak biçimbilimsel yönden birbirinden farklı şekillerde ifade edilmesi dikkat çekicidir. Örneğin, Kırgızcada *sin-* eylemi, Türkçedeki *kırıl-* eylemi ile aynı anlamı belirtmek için kullanılmaktadır. Bunun gibi Kırgızcada biçimbilimsel olarak etken, anlambilimsel olarak edilgen biçimde kullanılan eylemler arasında *çök-* (boğul-) ve *adaş-* (kaybol-) eylemlerini de görmek mümkündür. Ayrıca Kırgızca *cıgıl-* edilgen eyleminin ifade ettiği anlamın Türkçede *düş-* etken eylemi ile verilmesinde bunun tersi bir durum gözlemlenmektedir.

Son olarak da, HK yaklaşımında temel ikili üye yapısı yansıttığı dile getirilen ve *to-*yönelme yapıları ile çift geçişli yapılarda yer alan eylemlerin Türkçe ve Kırgızcada İngilizcede olduğu gibi üstteki boş bir başın tümleci konumuna yerleştirilmesinin gerekli olmadığı ve dolayısıyla bu eylemlerin üçlü bir yapıya sahip oldukları görülmüştür.

3.4. Karmaşık İkili Üye Yapısı

HK yaklaşımında ikili yapıların bir diğer türünü karmaşık ikili yapılar oluşturmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, bu grupta genel olarak sıfat (S) ulamından birleşim süreci sonucunda türetilmiş eylemler yer almaktadır. Karmaşık ikili yapılarda da, temel ikili yapılarda olduğu gibi, bir göstericinin yansıtıldığını görmek mümkündür. Ancak buradaki gösterici, temel ikili yapılarda görülen göstericilerden farklı olarak, başın getirdiği bir gerektirim üzerine değil, tümlecin talebi üzerine yansıtılmaktadır. Ayrıca karmaşık ikili yapıda bulunan baş, tamamıyla boş (Ø) veya kısmen boş (Ø-en gibi) özelliklerinden birine sahip soyut bir baştır. Bu yapı, İngilizce ve Türkçe ile Kırgızcada sırasıyla (145)a ve (145)b'de gösterildiği gibi görünüşleri sergiler.

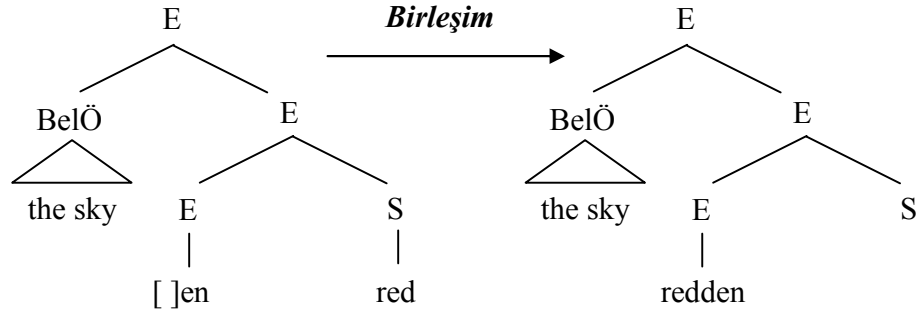
(145)

a. İngilizcede Karmaşık İkili Yapı**b. Türkçe ve Kırgızcada Karmaşık İkili Yapı****3.4.1. Türkçe**

Çalışmanın temel aldığı HK yaklaşımında yukarıdaki gibi özelliklere sahip sözlüksel birimlerin eylemlerin birleşim süreci sonucunda ortaya çıktığı dile getirilmektedir. Birleşim, Birleştirme işleminin yardımı ile gerçekleşen bir süreç ve bir çeşit geçişme türü olarak ele alınmaktadır. Söz konusu kavram, tümlecin sb-bilgisinin başın *eksik* (defective) sb-bilgisine yansıtılması süreci olarak tanımlanmaktadır. Burada sb-bilgisi bir sözlüksel birim ile ilgili bütün sesbilimsel bilgileri içerir. Bu bilginin eksik olarak adlandırıldığı durumlarda sözlüksel birimin sb-bilgisi iki ayrı görünüme sahiptir. Birincisinde eylemin sb-bilgisi tamamıyla boştur ($\emptyset$), başka bir deyişle hiçbir sesbilimsel özelliği yansıtmamaktadır. İkincisinde, ise baş konumunda bir ek ($\emptyset$ -en gibi)

bulunmaktadır, dolayısıyla bu baş kısmen boş bir baştır. Aşağıda İngilizcede *red* sıfatından *redden* eyleminin türetilmesini içeren birleşim süreci gösterilmektedir.

(146)

Dillerde *sıfır türetim* (zero derivation), Uzun (2006)'da *kayma*, Vardar (2002)'de *evrişim* şekillerinde kullanılan (İngilizce terimi ile “conversion”) kavramlar çerçevesinde açıklanan bir dilbilgisel ulamın başka bir ulama dönüşmesi görülebilmektedir. Bu süreçlerde aynı sözlüksel birim, biçimbilimsel olarak herhangi bir değişime uğramadan birden fazla ulamı yansıtmaktadır. Örneğin, Türkçede hem eylem hem ad olarak görülen yarış // yarış-, ağrı // ağrı-, barış // barış-, dik // dik- örneklerine rastlanır.

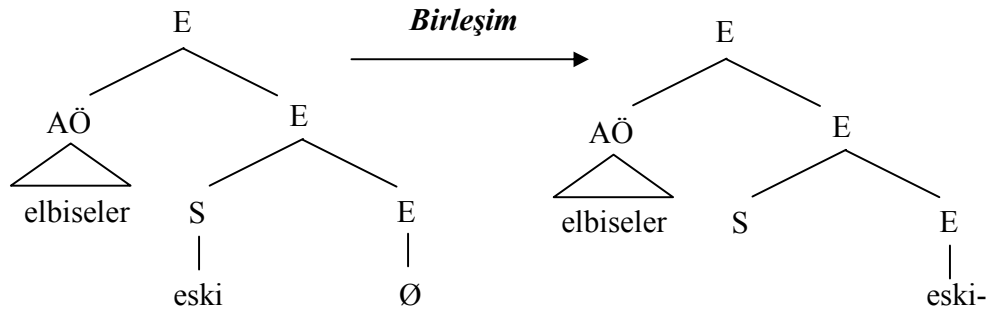
Uzun (2006), bu tür eylemleri kayma sürecinin çerçevesinde açıklamakta, ancak metaforik anlam taşımayan ad / eylem ve sıfat / eylem çiftleri şeklinde görülen kayma örneklerinde hangi birimin taban, hangisinin ise, türemiş sözcük olduğunun belirlenememesini biçimbilim açısından söz konusu sürecin zor yönü olarak değerlendirmektedir. Türkçede kayma örnekleri olarak acı // acı-, boya // boya-, damla // damla-, düz // düz-, eski // eski-, gönen // gönen-, imren // imren-, koca // koca-, kuru // kuru-, sancı // sancı-, sıva // sıva-, uğraş // uğraş-, yarış // yarış-, ağrı // ağrı-, barış // barış-, çiçe // çiçe-, dik // dik-, ekşi // ekşi-, gerek // gerek-, güven // güven-, inan // inan- çiftleri gösterilmektedir. Ayrıca Uzun (2006)'da, kayma sürecinin sıfır biçimbirimden

farklı bir süreç olduğu savunulmaktadır. Biçimbilimsel birimlerin yardımı ile türetim yapmayan dillere özgü bir durum olmasına bağlı olarak, söz konusu sürecin sıfır biçimbirim kavramı çerçevesi içerisinde ele alınmaması ve bu örneklerle sözdizimsel açıdan açıklamalar getirilmesi gerektiğini dile getirmektedir.

Uzun (2006)'da dile getirilen yukarıdaki konuların çözümlenmesi için bir yol olabilecek olan birleşim kavramının HK yaklaşımında bir çeşit bitleştirme örneği olarak ele alındığı daha önceki bölümlerde belirtilmişti. Burada birleşim ile bitleştirme arasındaki en önemli fark olarak birleşme özellikleri gösterilmektedir. Birleşimde genellikle soyut nitelikli, boş veya kısmen boş olan bir eylemin tümleci konumunda bulunan üyesi ile bir araya gelmesi ile yeni bir eylemin türetilmesi süreci söz konusu olmaktadır. Bitiştirmede ise, birleşim süreci içerisinde gerçekleşmesi mümkün olmayan eylemin göstericisi ile birleşmesi görülmektedir.

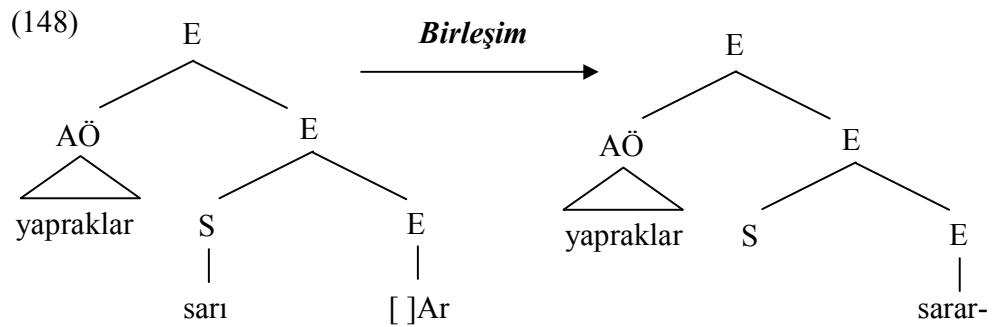
Yukarıdaki Türkçe kayma örneklerinden eski // eski-, kuru // kuru-, ekşi // ekşi- çiftlerinde görülen S ulamından türetilmiş belirtmesiz geçişsiz eylemlerin karmaşık ikili üye yapısı yansıtan eylemler olduğunu görmek mümkündür.

(147) Elbiseler eskidi

Çalışmamızda HK yaklaşımının belirlemelerine dayanılarak, bir kayma örneği olan *eski-* eyleminin “*eski*” sıfatından birleşim yolu ile türetildiği ve dolayısıyla da

karmaşık ikili üye yapısını yansıttığı varsayılmaktadır. Buna göre, *eski-* eylemi yukarıdaki gibi bir süreçten geçmektedir (bkz. (147)). Örnek (147)de görüldüğü gibi, burada “*eski*” sıfatının boş bir E’nin bulunduğu konuma taşınması, daha doğrusu bu tümlecin sb-bilgisinin E’nin sb-bilgisine kopyalanması gerçekleşmektedir. Bunun dışında kısmen boş bir başın katılımı ile gerçekleşen birleşim sürecinin çıktıları olarak *sarar-*, *ağar-*, *azal-*, *eksil-* gibi geçişsiz eylemler yer almaktadır.

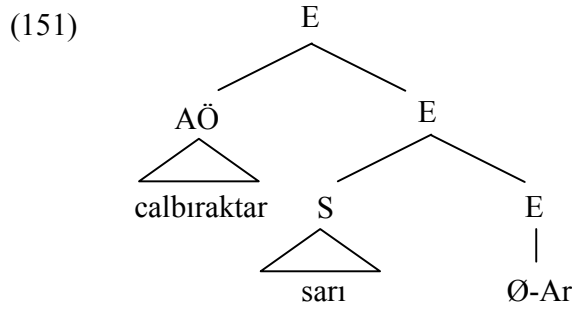

3.4.2. Kırgızca

Bu çalışmada Kırgızcada da ad/eylem ve sıfat/eylem şeklinde görülen kayma örnekleri ile adlar ve sıfatlardan biçimbilimsel birimlerin yardımı ile türetilmiş eylemlerin birleşim sürecinden geçtiği varsayılmaktadır. Örneğin aşağıdaki Kırgızca tümcede yer alan eylem birleşim süreci sonucunda ortaya çıkmış bir eylemdir.

(149)	Küz-dö	calbırak-tar	sar-g-ar-dı
	Sonbahar-KAL	yaprak-ÇOĞ.YAL	sarı-Ar-GEÇ.3t.
	‘Sonbaharda yapraklar sarardı’		
(150)	Suuk aba	calbırak-tar-dı	sar-g-art-tı
	Soğuk hava.YAL	yaprak-ÇOĞ-BEL	sarı-Ar-ETR.3t.
	‘Soğuk hava yaprakları sararttı’		

Buna benzer eylemler Kırgızcada –Ir/-Ar ekinin yardımı ile yapılmakta ve *kubar-* (rengi sol-), *tünör-* (karar-), *kızar-* (kızarmak-), *özöör-* veya *özöörü-* (çok acıkmak anlamında), *çeger-* (koru-), *çömör-* veya *çögör-* (batır-) (Oruzbaeva, 2000) gibi birçok örneği bulunmaktadır.

Bu yapıdaki E başı, Ø-Ar şeklinde gösterilen kısmen eksik bir baştır. Böyle bir birleşim eylemlerin hem sıfatlardan hem de adlardan türetilmesi süreçlerinde görülmektedir. Kırgızcada sıfatlardan birleşim yolu ile elde edilen karmaşık ikili yapıli eylemler -Ar, -Ay vs. biçimbirimciklerin yardımı ile yapılır:

(152)

kızar- “kızarmak” (< kız – “kızarmak” + -Ar);

kubar- “rengi sol-” (< kuba – “rengi soluk” + -Ar);

cumşar- “yumuşak-” (< cumşak – “yumuşak” + -Ar);

kögör- “morar-, küflen-” (< kök – “mor, mavi” veya “küf” + -Ar);

kıskar- “kısal-” (< kiska – “kısa” + -Ar);

içker- “incel-” (< içke – “ince” + -Ar);

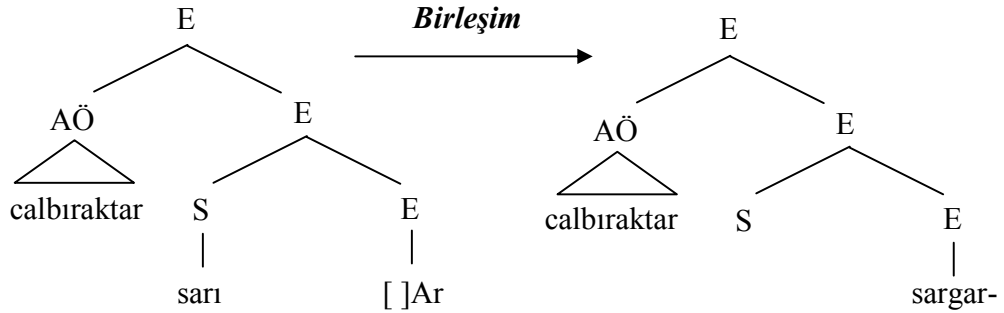
çoñoy- “büyü-” (< çoñ – “büyük” + -Ay)

azay- “azal-” (< az – “az” + -Ay)

coonoy-“kalınlaş-” (< coon – “kalın” + -Ay)¹⁰

Kırgızcada sıfatlardan eylemlerin türetilmesi sürecinde boş sb-bilgisine sahip E başının bulunduğu durumlara rastlanmamıştır. Kırgızca ve Türkçede birleşim yolu ile sıfatlardan eylemlerin türetilmesi sürecinde tümlecin sb-bilgisinin Birleştirme işlemi ile başın kısmen boş olan sb-bilgisine (Ø-Ar) kopyalanması aşağıdaki şekilde gerçekleşmektedir.

(153)

Yukarıdaki tümcede ifade edilen böyle bir anlam birleşim sürecine başvurulmadan da verilebilmektedir. Örneğin, sarar- eylemi ile benzer anlamı içeren *sarıga aylan-* (sarıya dön-) birimi ile ifade edildiği durumlarda eylemlerin adlandırdığı olayların ani ve mucizevî bir şekilde gerçekleştiği anlamını verilmektedir. Burada yer alan *aylan-* eyleminin yansıttığı üye yapısı, birleşim süreci sonucunda türetilen *sargar-* eyleminin yansıttığı karmaşık üye yapısından farklı olarak, temel ikili yapıdır.

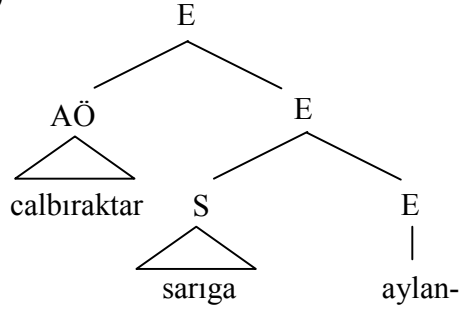
(154)

- a. Calbıraktar sarıga aylandı
 Yaprak-ÇOĞ sarı-YÖN dön-GEÇ.3t.
 ‘Yapraklar sarıya dönüştü’

¹⁰ Oruzbaeva B. Ö., Söz Kuramı, Bişkek 2000, s. 328-329.

- b. Sıyırıcı calbıraktardı sarıga aylandırdı
 Sihirbaz-YAL yaprak-ÇOĞ-BEL sarı-YÖN dön-ETR-GEÇ.3t.
 Sihirbaz yaprakları sarıya döndürdü'

(155)

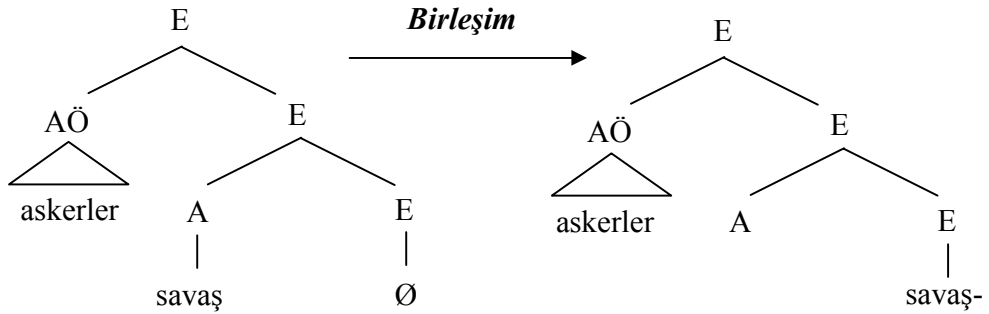

3.4.3. Türkçe ve Kırgızcanın Karşılaştırması

Türkçe ve Kırgızcada sıfatlardan türetilen eylemlerin dışında yukarıda sözü edilen kayma örneklerinin ad/eylem çiftleri de birleşim süreci ile türetilmektedir. Ancak bu eylemlerin türetilmesini içeren birleşim sürecinde başın sb-bilgisi tamamıyla eksik olarak görünmektedir.

- (156) Cooker mekeni üçün soguştu
 Asker-YAL vatan-BEL için savaş-GEÇ.3t.
 'Asker vatanı için savaştı'

(157)

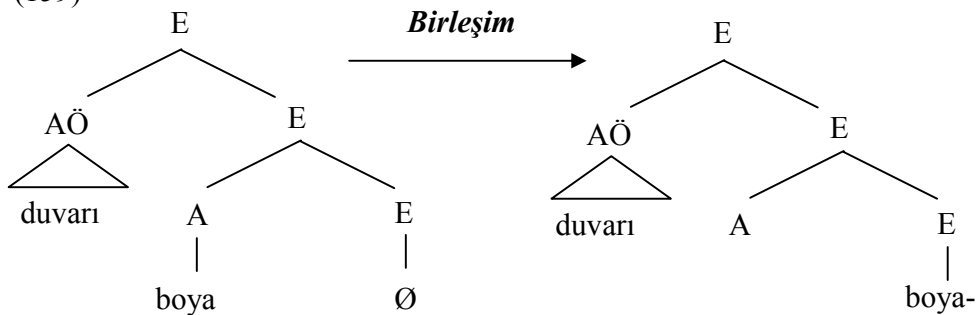
Bu örnekte yer alan *soğuş-* (savaş-) eyleminin de aşağıdaki şemada gösterildiği gibi bir birleşim sürecinden geçtiği varsayılmaktadır. Buna göre *soğuş* “savaş” tümlecinin sb-bilgisi, başın boş sb-bilgisine taşınır ve böylelikle *soğuş-* “savaş-“ eylemi türetilmiş olur.

(158)

- a. Ali duvarı sıvadı
- b. Ali duvarı boyadı
- c. Ayşe elbisesini yamadı

Yukarıdaki ((158)a, b, ve c) tümcelerden eylemin birleşim yolu türetilmiş geçişli eylemler olduğunu görmek mümkündür. Burada *sıva-* ve *boya-* gibi eylemlerin tümleş konumunda bulunan Araç konusal rolünü yüklenmiş AÖ üyelerinden türetilmektedir ve buna bağlı olarak söz konusu eylemlerin *açık* (overt) bir Araç üyesinin bulunmamasına karşın, Araç konusal rolünün özellikleri eylemin anlamında sunulmaktadır. Başka bir deyişle, Araç üyesi örtük olarak ifade edilmektedir. Sonuç olarak *sıva-* ve *boya-* gibi eylemler, karmaşık ikili yapılardan farklı olarak gösterici üyeleri tümleşlerinin değil, başlarının talebi üzerine yansıtıldıktan, bunlar temel ikili üye yapısı kurulumunu oluşturmaktadır.

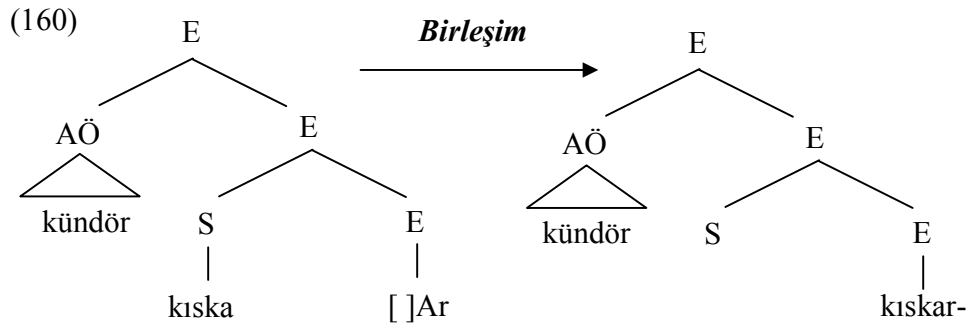
(159)

Ancak yine kayma örneklerinden olan *acı-*, *damla-*, *eski-*, *koca-*, *ağrı-* vb birleşim sürecinden geçen geçişsiz eylemler sözlüksel yapılarında göstericileri olmadıklarından

yukarıda da belirtildiği gibi tekli üye yapısına sahip eylemlerdir. Demek ki birleşim süreci sonucunda ortaya çıkan eylemler, karmaşık ikili, temel ikili ve tekli yapıların üçünü de kapsamakta ve dolayısıyla bu sürecin belli bir yapıya sahip eylemlerin türetilmesini sağladığını söyleyemeyiz.

Karmaşık ikili üye yapısı açısından sıfatlardan türetilmiş eylemler birleşim sürecinin çıktıları olarak kabul edildiğinden her iki dilde de bu eylemler aynı yapısal özelliklere sahiptir. Örneğin, Kırgızca “*Kündör kıskarıp kaldı*” (Günler kısaldı) tümcesindeki *kıskar-* (kısıl-) eylemi, []Ar şeklindeki kısmen boş bir başın sb-bilgisine bunun göstericisi konumunda bulunan üyesinin sb-bilgisinin taşınması ile ortaya çıkmış bir eylemdir. Bu eylemin Türkçe eşdeğeri olan kısıl- eyleminin de aynı şekilde türetildiği varsayılmaktadır. Bu açıdan Kırgızca ile Türkçe önemli bir farklılık göstermemektedir.

Ayrıca Türkçe ve Kırgızcada tamamı ile boş bir başın [Ø] katılımı ile türetilen karmaşık ikili yapıya sahip eylemler de bulunmaktadır. Bu eylemlere aşağıdaki tümcelerde yer alan eylemler örnek oluşturur.

(161)

- a. Çamaşırlar kurudu
- b. Atam karıp kaldı
 Baba-İYL.YAL yaşlan-İp YARD
 ‘Babam yaşlandı’

3.5. Bir Öneri: Üçlü Üye Yapısı

3.3.1.'de sözü edildiği gibi, HK yaklaşımında *to*-yönleme yapıları ile çift geçişli yapıların temel ikili yapıya sahip eylemler tarafından türetildiği belirtilmiştir. Burada *to*-yönleme yapılarının tekli yapı ve onun tümleci konumuna yerleştirilen İlgeç ulamının yansıttığı ikili yapıdan, çift geçişli yapıların da, yine bir tekli yapı ile E başının kurduğu temel ikili yapıdan oluştuğu dile getirilmiştir.

İngilizcede *put* (koy-) ve *give* (ver-) eylemlerinin özelliklerini ele alan Hale ve Keyser (1992), bu eylemlerin yapılarında gösterici konumlarında bir AÖ bulundurmaları açısından birbirine benzediğini, ancak çift geçişli yapıları oluşturmaları açısından farklılık gösterdiklerini belirtmiştir. Bu sözlüksel birimlerden *give* eyleminin çift geçişli yapılarda yer alabildiği ((163)b), ancak *put* eyleminin bu yapılarda yer alamadığı ((162)b) ortaya koyulmuştur.

(162)

- a. John put his books on the shelf
- b. *John put the shelf his books
- c. John shelved his books

(163)

- a. John gave his money to the church
- b. John gave the church his money
- c. *John churched his money¹¹

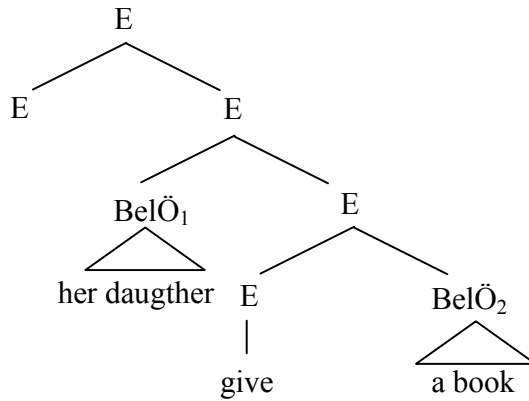
Ayrıca Hale ve Keyser (1992)'de *put* sözlüksel biriminin eylemin mantıksal hedefini belirten adlardan birleşim yolu ile türetilmiş eylemler ile yer değiştirebildiği, *give* eyleminin de böyle bir değiştime izin vermediği tespit edilmiştir. *Put* eyleminin yerine

¹¹ Örnekler Hale ve Keyser (1992)'de sunulan örneklerdir.

kullanılabilen *shelve* (“*put on the shelve(s)*”: rafa koy-) gibi *box* (kutuya koy-, yerleştir-), *house* (eve al-, eve yerleştir-), *bank* (bankaya koy-, bankaya (para) yatır-) eylemleri de *put*’un çıkarıldığı yapılarda yer alabilmektedir. Ancak *give* eyleminde böyle bir durum söz konusu olamaz denmektedir. Bunun sebebi olarak da, *give*’in yerine kullanılabilecek yukarıdaki gibi özelliklere sahip eylemlerin bulunmaması gösterilmiştir.

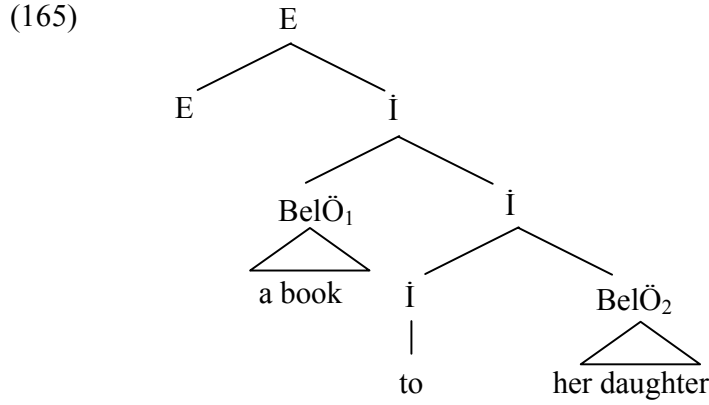
HK yaklaşımında çift geçişli yapılar ile *to*-yönelme yapılarında yer alan eylemlerin üye yapısı için aşağıdaki (bkz. (164) ve (165)) görünüm önerilmiştir. (164)’teki yapıdan görüldüğü gibi, çift geçişli eylemler boş bir başın tümleci konumuna E başının oluşturduğu ikili yapının yerleştirilmesi ile elde edilmektedir. Daha sonra E, İngilizce’nin sözcük dizilişi özelliklerine uygun olarak boş E’nin bulunduğu konuma taşınmaktadır. Fakat bu noktada bu taşımanın daha çok İngilizcenin sözcük dizilişini ilgilendiren bir olay olduğunu belirtmek gerekir.

(164)

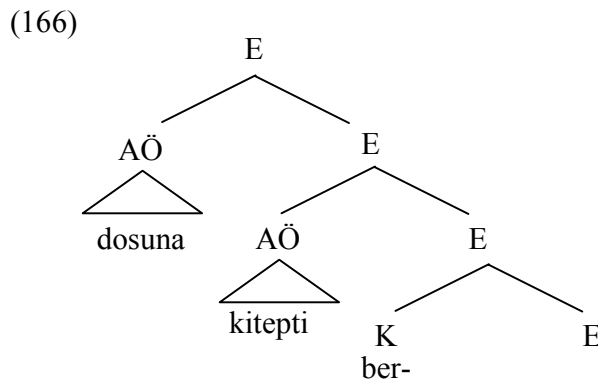

To-yönelme yapılarında ise, çift geçişli yapılarda olduğu gibi yine tekli bir yapının tümleci konumuna ikili bir yapının yerleştirilmesi söz konusudur. Ancak burada yukarıdaki yapıdan farklı olarak tekli yapının başı, boş bir baş değildir ve tümleç

konumuna yerleştirilen ikili yapının başı İ'dir. Bu yapılarda üstteki başın dolu olması ile ilgili olarak yukarıdaki gibi bir taşıma gerçekleşmemektedir (bkz. (165)).

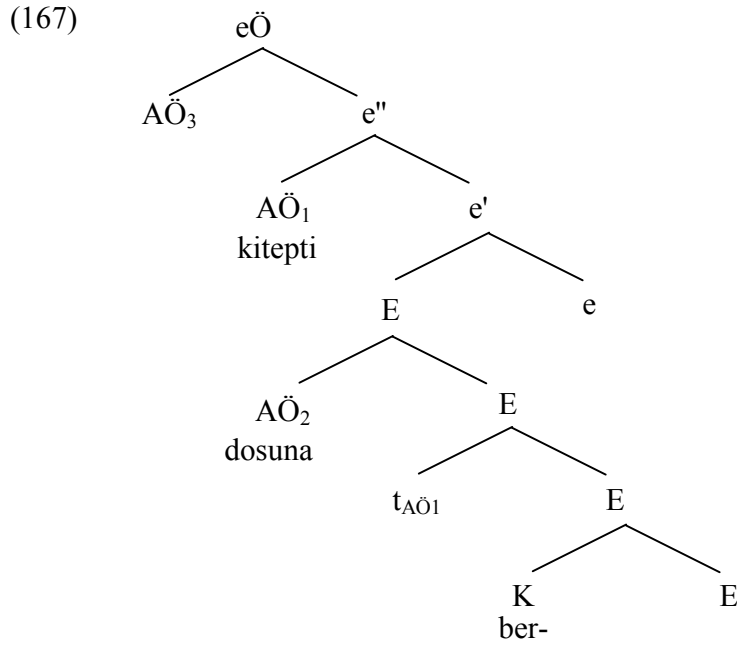

Türkçe ve Kırgızcada buna benzer eylemlere gelince, bunların HK anlayışının belirlemelerinden farklı olarak, üçlü yapı yansıttıklarını söylemek mümkündür. Bilindiği gibi, bu dillerde sözcük dizilişi, yukarıda İngilizce örnekte sözü edildiği gibi bir taşımanın gerçekleşmesini gerektirmemektedir. Buradaki yapının HK yaklaşımına uygun olarak, E'nin tümleç konumunda yer alan ve E ile ilgili bütün anlambilimsel ve sesbilimsel bilgileri taşıyan bir K ile bir eylemcil taşıyıcıdan oluştuğunu kabul edersek, bu tür sözlüksel birimlerin şöyle bir yapılanmaya sahip olduğunu görebiliriz.

(166)'te görüldüğü üzere, E'nin bir K olarak görünen tümleci ile “*dosu*” (arkadaşı) ve “*kitep*” (kitap) AÖ'lerinin bulunduğu iki ayrı gösterici konumu bulunmaktadır. Burada

ver- sözlüksel biriminin üyeleri tümcede yer aldıkları konumlara göre değil, üye yapısında ilk göründükleri konumlarına göre verilmiştir. Eylemin Hedef rollü “*dosu*” AÖ’sü bulunduğu konumundan yönelme durumu ekini alabilmekte, ancak “*kitep*” AÖ’sü ise, daha önce de belirtildiği gibi, belirtme durumu yüklenmek için Gö_s,eÖ’ye taşınmaktadır.

Türkçede üçlü üye yapısına sahip eylemlerin arasında *ver-*, *gönder-*, *yolla-*, *bağla* *ada-* gibi dışsal üyeleri hariç iki zorunlu üyesi olan eylemler yer almaktadır. Örneğin, yukarıda yapısına bakmış olduğumuz *ver-* eyleminin tümleç konumundaki K üyesinin yanı sıra gösterici konumlarında bulunan Hedef ve Konu rollerini üstlenmiş üyelerinin tümcede yer alması zorunludur. Çünkü üyelerden birinin tümceden çıkartılması anlamın eksik bir şekilde ifade edilmesine yol açmakta ve bu durum bize bu üyelerin söz konusu sözlüksel birimin üye yapısı kurulumu içerisinde görünen üyeler olduğunu göstermektedir.

Kırgızcada üye yapısında iki zorunlu üyesinin yansıtılmasını gerektiren eylemlerin arasında aşağıdaki eylemler tespit edilmiştir.

(168)

Ayırbašta- “değiştir-”

Ayirmala- “ayırt et-”

Al- “al-, satın al-, elde et-”

Arna- “ada-”

Arızdan- “şikâyetçi ol-”

Ber- “ver-”

Buyur- “emret-”

Cabdı- “donat-”

Cabdıkta- “silahlandır-”, “temin et-”

Calga- “birleştir-”

Cuk- “bulaş-”

Cüktö- “yükle-”

İl- “as-”

Kada- “tak-”, “çak-” (M: çivi çak-, düğme dik-)

Kama- “gözültüne al-”

Kamsızda- “temin et-”

Koş- “ekle-, kat-”

Kuy- “koy-” (su, çorba gibi sıvı şeyler için kullanılır)

Kutkaz-, kutkar- “kurtar-”

Mal- “bandır-, batır-”

Süykö- “sür-”

Teñe- “denk gör-”, “denk tut-”.

Türkçe ve Kırgızca’daki üçlü yapıya sahip eylemler ile İngilizcedeki *to*-yönelme yapılarının örnekleri arasında farklılıkların yanı sıra benzerlikleri de görmek mümkündür. İngilizceden farklı olarak, *to*-yönelme yapıları ile ifade edilen anlamlar, çalışmanın konusunu oluşturan dillerde biçimbilimsel olarak yansıtılmaktadır.

(169)

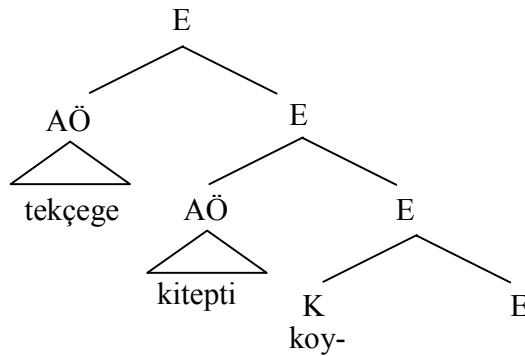
Akmat kitep-ti dos-u-n-a ber-di
 A.YAL kitap-BEL arkadaş-İYL-YÖN ver-GEÇ. 3t
 ‘Akmat kitabı arkadaşına verdi’

Yukarıda (167)’de sunulan yapıdan *ber-* (ver-) eyleminin yansıttığı üye yapısının, konusal rollerin dizilişi açısından (Konu-Hedef) İngilizcedeki *to*-yönelme yapılarına, ancak bu dillerde öndurumlar kullanılmadığından bu tümcenin yapı açısından İngilizcedeki çift geçişli yapılara benzediğini görmekteyiz. Şimdi buna benzer bir başka örneğe bakalım:

(170)

Kitep-ti tekçe-ge koy-dum
 Kitap-BEL raf-YÖN koy-GEÇ.1t
 ‘Kitabı rafa koydum’

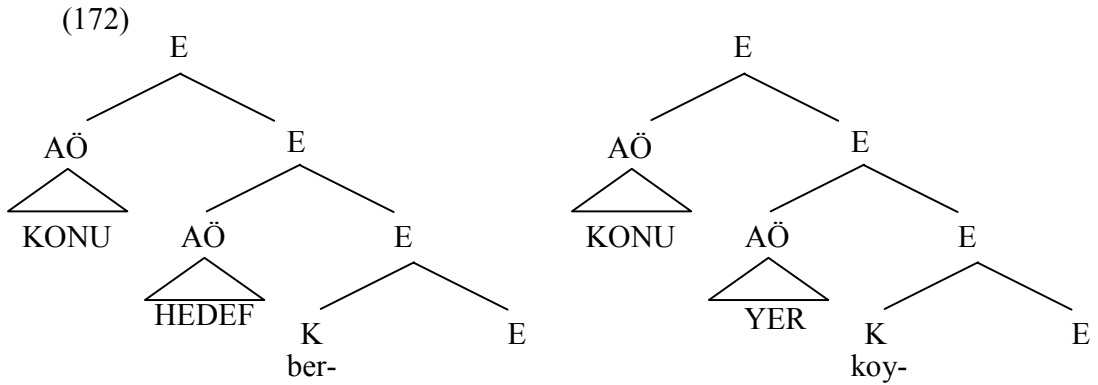
(171)

Tümcesel sözdiziminde eylemin ikinci gösterici konumunda bulunan “*kitep*” üyesi, *koy-* sözlüksel birimi ile ifade edilen olayın dolaysız nesnesidir. Eylem bir etken eylem ise, söz konusu gösterici Göş,*eÖ*’de yapısal durum, belirtme durumunu, edilgen eylemlerde de, belirli işlevsel ulamların gösterici konumuna (Göş,*ZÖ*’ye) taşınarak yalın durum yüklenir. Eylemin kendisine gelince ise, Kırgızcada bu yapıda İngilizcede olduğu gibi İÖ

bulunmadığı için *koy-* eyleminin baş olduğu ve dolayısıyla da söz konusu yapının, yukarıda belirtildiği gibi, bir başka tekli yapının tümleci konumuna yerleştirilmesine gerek kalmadığı burada da görülmektedir.

Yukarıdaki “*Akmat kitebin dosuna berdi*” tümcesi, “*Kitepti tekçege koydum*” tümcesine benzer nitelikleri taşımaktadır. Ancak bu iki eylemin üyelerinin yüklendikleri konusal roller açısından bazı farklılıklar görülmektedir. *Ber-* eyleminin “*kitep*” ve “*dos*” üyeleri, sırasıyla Konu ve Hedef konusal rollerini yüklenmektedir. *Koy-* eyleminin “*kitep*” üyesi yine Konu rolünü yüklenirken, “*tekçe*” üyesi Yer konusal rolünü almaktadır.

Türkçede söz konusu eylemler “*Ekmeği fırına verdi*” tümcesi ile “*Ekmeği fırına koydu*” tümcesinde aynı anlamsal içeriği ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak bu örneklerde de Kırgızcada görüldüğü gibi, eylemlerin üye konumlarındaki AÖ’ler yüklendikleri konusal rolleri açısından farklılık göstermektedir.

(173)

a.	Ekmeği	fırına	koydu
	KONU	YER	
b.	Ekmeği	fırına	verdi
	KONU	HEDEF	

Bu eylemler arasında yukarıdaki gibi bazı farklılıkların bulunmasına rağmen, (172)'de sunulan yapılardan söz konusu iki eylemin yansıttıkları üye yapısı kurulumları açısından bir fark göstermediğini görmek mümkündür. Başka bir deyişle, her iki eylem de (*koy-* ve *ber-*) üçlü üye yapısı sergileyen eylemlerdir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yukarıda ele alınan üye yapısı türleri açısından Kırgızca ve Türkçe eylemlerin sergiledikleri davranışların karşılaştırılması ve burada bulunan benzer ve farklı yönlerin belirlenmesi çalışmanın önemli kısmını oluşturmaktadır. Türkçe ve Kırgızcada eylemlerin üye yapısını ele alan çalışmamızın sonucunda aşağıdaki gibi sonuçlar elde edilmiştir.

1. Tekli üye yapısı açısından her iki dilde de bu üye yapısı türünü etkilenmesiz eylemlerin oluşturduğu belirlenmiştir. Ancak Türkçede bazı etkilenmesiz eylemlerin “*Ali yolu koştı*”, “*Sporcular manşı yüzdü*” tümcelerinde görüldüğü gibi temel ikili üye yapısı türünü de sergileyebildiği durumlar da tespit edilmiştir. Ayrıca Türkçede etkilenmesiz geçişsiz eylemlerden türetildiği bilinen kılıcsız edilgenlerin Kırgızcada çok nadir kullanıldığı görülmüştür.
2. Temel ikili üye yapısı bakımından iki dil arasında önemli bir fark görülmemiştir. Bu yapıyı her iki dilde de geçişli eylemler ile belirtmesiz geçişsiz etlemler yansıtmaktadır. Ayrıca çalışmanın kapsamında temel ikili yapıyı sergilediği belirlenen geçişli eylemlerin nesne AÖ’lerinin silindiği durumlara rastlanmıştır. Ancak bu olgunun üye yapısını etkilemediği ve söz konusu AÖ’nün anlambilimsel özellikleri ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Bunun dışında HK yaklaşımında ikili yapıya sahip olduğu belirtilen, İngilizcede *to*-yönelme ve çift geçişli yapılarda yer alan eylemlerin Türkçe ve Kırgızcada daha farklı bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiş ve bu eylemler için yeni bir yapı olan üçlü üye yapısı önerilmiştir.

3. Karmaşık ikili üye yapısı açısından da Türkçe ve Kırgızca arasında önemli bir farklılığa rastlanmamıştır. Her iki dilde de sıfatlardan türetilen eylemlerin birbirine benzer bir şekilde gerçekleşen birleşim sürecinden geçtiği varsayılmış olduğundan, yalnızca kısmen boş başın sb-bilgini oluşturan ekler açısından bazı farklıklar görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abdiyev, T. K. 2001. Kırgız Tilinde Etiş Cönündö Kee bir Statistikalık Maalımattar. *Türkologiyalık İzildöölör*. (Yay) Usubaliev, B. Ş. ve Ormonbekova, A. Bişkek: Tehnologiya.
- Abdiyev, T. K. 2001. Kırgız Tilindegi –ış Müçösü. *Türkologiyalık İzildöölör*. (Yay) Usubaliev, B. Ş. ve Ormonbekova, A. Bişkek: Tehnologiya.
- Abdiyev, T. K. 2008. Türk ve Kırgız Dillerinde Ettirgen ve Anlamsal Özellikleri. Yayınlanmamış Yazı.
- Abduldaev, E. 1998. *Azırkı Kırgız Tili*, Bişkek: “Kırgızstan”.
- Akmatov, T. K. 2001. Kırgız Tilin İliktöönün Abalı cana Kezektegi Negizgi Maseleleri Cönündö. *Türkologiyalık İzildöölör*. Bişkek: Tehnologiya.
- Aksan, D. 1995. *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 5. baskı TDK Yayınları.
- Allen, S. 1996. *Aspects of Argument Structure*. USA: Benjamins, JPC.
- Alsina, A. 1996. *The Role of Argument Structure in Grammar*. USA: CSLI Publications.
- Akbay, H. O. 2006. *Japonca ve Türkçedeki Eylemlerin Üye Yapısı – Dil Öğretimi Amaçlı Bir Karşılaştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Arkadyev, P. M. 2008. Struktura Sobitiya i Semantiko-Sintaksişeskiy İnterfeys. Obzor Noveyşih Rabot. *Voprosı Yazıkoznaniya*, Sayı: 2.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu. 1999. *Türk Gramerinin Sorunları*. Ankara: TDK.
- Aydın, Ö. 2001. *Evrensel Dilbilgisi Çerçevesinde Türkçe Öğretimi Üzerine Bazı Uygulama ve Öneriler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Aydın, Ö. 1997. Anadili Eğitimi, Yabancı Dil Öğretimi ve Evrensel Dilbilgisi. *Dil Dergisi*, Sayı: 54.
- Aydın, Ö. 2004. Türkçe Zarf Tümceciklerinde Özne Konumu. *Dil Dergisi*, Sayı: 124
- Baker, M. 1988. “On the Theta Roles of Psych Verbs” McGill University.
- Baker, M. 1988. *Incorporation: a theory of grammatical function changing*, Chicago: University of Chicago Press.
- Baker, M. 1989. Object Sharing and Projection in Serial Verb Constuctions. *Linguistic Inquiry* 20.

- Baker, M. 1992. *Thematic conditions on syntactic structures: evidence from locative applicatives*, “Thematic structure: Its role in grammar” içinde, (der.) I. M. Rocca, 23-46. Berlin: Foris.
- Baker, M. 1997. “*Thematic roles and syntactic structure*” L. Haegeman (eds.) *Elements of Grammar: Handbook of Generative Syntax*. Dordrecht: Kluwer.
- Belletti, A. ve L. Rizzi. 1988. Psych-Verbs and Theta Theory. *Natural Language and Linguistic Theory* 6.
- Biray, N. 2007. Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesi’ndeki Cümlelerin Unsurları Bakımından Karşılaştırılması. *Dil Araştırmaları, Sayı:1*
- Bresnan, J. 1978. A Realistic Transformational Grammar. *Linguistic Theory and Psychological Reality*. MIT Press.
- Bresnan, J. 1982. *The Mental Representation of Grammatical Relations*. MIT Press.
- Bresnan, J. ve J.Kanerva. 1989. Locative Inversion Chichewa. *Linguistic Inquiry Monograph 14*, MIT Press.
- Cakıpov U. 1959. *Azırkı Kırgız Tilinin Cönököy Süylömünün Sintaksisi*, Frunze.
- Calilov A. 1996. *Azırkı Kırgız Tili*, Bişkek.
- Caparov A. 1979. *Kırgız Tilinin Sintaksisi*, Frunze: Mektep.
- Chomsky, N. 1957. *Syntactic Structures*. Mouton. The Hague.
- Chomsky, N. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press.
- Chomsky, N. 1981. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, N. 1986. *Knowledge of Language, its Nature, Origin and Use*. Praeger, New York.
- Chomsky, N. 1995. *The Minimalist Program*. MIT Press.
- Cook, V.J. 1988. *Chomsky’s Transformational Grammar*. Oxford: Blackwell.
- Cook, V.J. ve M. Newson. 1996. *Chomsky’s Universal Grammar: An Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Cumakunova, G. 2002, Kırgız Türkçesinin Tarihi Aşamaları Üzerine Bazı Düşünceler, Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2002, Ankara.
- Di Sciullo, A. M. ve E. Williams, 1987. On the Definition of Word. *Linguistic Inquiry Monograph 14*. MIT Press.

- Dietrich, A.P. 2001. *Slovar Lingvističeskih Terminov*. İstanbul: Multilingual.
- Dowty, D. 1991. Thematic Proto-Roles and Argument Selection. *Language, Sayı*: 67.
- Dudchuk, F. 2006, *Lokativnaya Alternatsiya i Structura Glagolnoy Gruppi (Na Materiale Russkogo Yazıka)*. Doktora tezi. Moskova Devlet Üniversitesi.
- Fillmore, C.J. 1968. The Case for Case. *Universals in Linguistic Theory*.
- Fillmore, C.J. 1972. Subject, Speakers and Roles. *Semantics of Natural Language*. Dordrecht: Reidel.
- Foley, W.A ve R. Van Valin. 1984. Functional Syntax and Universal Grammar. *Cambridge Studies in Linguistics* 38. Cambridge Univ. Press.
- Fromkin, V. ve R. Rodman. 1992. *An Introduction to Language*. Harcourt, New York.
- Goldberg, A. 1995. On Linking. *Constructions: A Construction Grammar approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. 2005. *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London and New York: Routledge.
- Grimshaw, J. 1987. "Psych-Verbs and the Structure of Argument Structure" ms. Brandeis University.
- Grimshaw, J. 1990. *Argument Structure*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Grimshaw, J. ve A. Mester. 1988. Light Verbs and Theta Marking. *Linguistic Inquiry* 19.
- Gruber, J. S. 1965. "Studies in Lexical Relations" Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Gruber, J. S. 1976. *Lexical Structures in Syntax and Semantics*. Amsterdam: North Holland.
- Gülensoy, T. 2000. *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ yayınları.
- Haegeman, L. 1994. *Introduction to Government and Binding Theory*. Oxford: Blackwell.
- Chomsky, N. 1993. A Minimalist Program for Linguistic Theory. The View from Building 20, (Yay.) Hale, K. & Keyser, S. J. 41-58. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hale, K.& Keyser S. J. 1992. The Syntactic Character of Thematic Structure. In *Thematic Structure: Its Role in Grammar*, (Yay.) I. M. Roca.107-143. Berlin: Foris.
- Hale, K.& Keyser S. J. 1993. On Argument Structure and the Lexical Expression of Syntactic Relations. The View from Building 20, (Yay.) Hale, K. & Keyser, S. J. 53-109. Cambridge, MA: MIT Press.

- Hale, K.& Keyser S. J. 2002. *Prolegomenon to a Theory of Argument Structure*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Halliday, M.A.K. 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. London; Baltimore, Md., USA: Edward Arnold.
- Hawkins, R. 2001. *Second Language Syntax*, Massachusetts, Blackwell Publishers Inc.
- Heinz, W. Ve J. Matiassek. 1994. *Argument Structure and Case Assignment in German*. Austrian Research Institute, NEC Research Index.
- İbe, P. 2005. Türkçede Ruh Durumu Eylemlerinin Biçim ve Yapı Görünümleri. Dilbilim İncelemeleri. (Yay) Ergenç, İ., İşsever, S., Gökmen, S. ve Aydın, Ö. Ankara: Doğan Yayıncılık.
- Jackendoff, R. 1972. *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Jackendoff, R. 1990. *Semantic Structures*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Kahraman, T. 1996. *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*. Ankara: TDK.
- Karahan, L. 2006. *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kartal, G. 1995. *Argument Structure and Idiomatic Compounds in Turkish*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Ketrez, F. N. 1999. *Early Verbs and the Acquisition of Turkish Argument Structure*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Keyser, S.J. 1968. Adverbial Position in English. *Language*.
- Kırgız İlimler Akademiyası. 1980. Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası: Fonetika cana Morfologiya. Frunze: “İlim” Basması.
- Kiparsky, P. 1987. *Morphology and Grammatical Relations*. Stanford University.
- Kirchner, M. 2006. Kirghiz. The Turkic Languages, (Yay.) Johanson L. & Csato E. A. 344-356. London and New York: Routledge.
- Korkmaz, Z. 2007. *Türkiye Türkçesi Grameri Sekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kuliev, G. K. 1998. *Semantika Glagola v Tyurkskih Yazıkah*. Baku: İzdatelstvo Akademii Nauk Azerbaydjanskoy Respubliki.

- Manning, C. D. 1996. *Ergativity: Argument Structure and Grammatical Relations*. USA: CSLI Publications.
- Marantz, A. 1984. On the Nature of Grammatical Relations. *Linguistic Inquiry Monograph 10*, MIT Press.
- Miller, R.A. 1971. *Japanese and Other Altaic Languages*, Chicago: University of Chicago Press.
- Mohanan, T. 1994. *Argument Structure in Hindi*. USA: CSLI Publications.
- O'Grady, W. 1997. *Syntactic Development*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Nakipoğlu, M. H. 1998. *Split Intransitivity and The Syntax-Semantics Interface in Turkish*. Basılmamış Doktora Tezi, Minnesota Üniversitesi.
- Oruzbaeva, B. Ö. 2000. *Söz Kuramı*, Bişkek: "Mektep".
- Öztürk, B. 2004. *Case, Referentiality and Phrase Structure*. Basılmamış Doktora Tezi, Cambridge, Massachusetts: Harvard Üniversitesi.
- Perlmutter, D. M. (1978). Impersonal passives and the unaccusative hypothesis. *Proceedings of the fourth annual meeting of the Berkeley linguistics society*: 157-89, Berkeley linguistics society, University of California, Berkeley.
- Pinker, S. ve J.A. Mehler. 1991. Learnability and Cognition: the Acquisition of Argument Structure. USA: MIT Press.
- Radford, A. 1988. *Transformational Grammar*. UK: CUP.
- Radford, A. 2001. *Syntactic Theory and The Structure Of English*, Peking University Press.
- Rappaport, M. ve B. Levin. 1989. –Er Nominals: Implications for the Theory of Argument Structure. *Syntax and the Lexicon*. Syntax and Semantics 24. Academic Press.
- Roca, I. 1992. *Thematic Structure: Its Role in Grammar*. USA: Mouton.
- Rosen, S.T. 1989. *Argument Structure and Complex Predicates*. Brandeis University.
- Soames, S. ve D. M. Perlmutter. 1979. *Syntactic Argumentation and the Structure of English*. Berkeley: University of California Press.
- Stowell, T. 1981. *Origins of Phrase Structure*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Türk Dil Kurumu. 1992. Büyük Sözlük. Ankara: TDK.
- Butt, M. ve Geuder, W. 1998. *The Projection of Arguments*. Stanford: CSLI Publications.

- Underhill, R. 1993. *Turkish Grammar*, Cambridge, MA. MIT Press.
- Uzun, N. E. 1997. Türkçe Eylemlerde Çok Anlamlılık ve Rol Kuramı. *Dil Dergisi*, Sayı: 51.
- Uzun, N. E., 1998. Türkçede Olası Eylemcil Bileşikler. Doğan Aksan Armağanı, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Uzun, N. E. 2000. *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Uzun, N. E. 2003. Levin 1993'ün Sözlüksel Üye Değiştirimleri: Türkçe Üzerine Bir Deneme. *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*. (Yay.) Kıran, A., Korkut, E. Ve Ağildere S. İstanbul: Multilingual.
- Uzun, N. E. 2004. *Dilbilgisinin Temel Kavramları*, İstanbul.
- Uzun, N. E. 2006. *Biçimbilim; Temel Kavramlar*. İstanbul: Papatya Yayınları.
- Vardar, B. 2002. Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Multilingual.
- Walton, D. 1996. *Argument Structure: A Pragmatic Theory*. University of Toronto Press.
- Wechsler, S. 1995. *The Semantic Basis of Argument Structure*. USA: CSLI Publications.
- Williams, E. 1980. Predication. *Linguistic Inquiry* 11.
- Williams, E. 1981. On the Notions Lexically Related and Head of Word. *Linguistic Inquiry* 12.
- Williams, E. 1981. 'Argument Structure and Morphology', *Linguistic Review* 1: 81-114.
- Williams, E. 1994. *Thematic Structure in Syntax*. USA: MIT Press.
- Yudahin, K. K. 1985. *Kırgızça-Orusça Sözdük*, Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- Zubizarreta, M. L. 1987. *Levels of Representation in the Lexicon and in the Syntax*. Dordrech: Foris.